

CORNELIA AFRICANA MINOR, FILIA SCIPIONIS ET MATER GRACCHORVM

Prilog izučavanju revolucionarne uloge
žena u politici klasične civilizacije

Salmedin Mesihović

Prof. dr. Salmedin Mesihović

CORNELIA AFRICANA MINOR, FILIA SCIPIONIS ET MATER GRACCHORVM
prilog izučavanju revolucionarne uloge žena u politici klasične civilizacije

Izdavač:

S.O.R. "Mentor"

Branilaca Šipa 21e, 71000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Tel: +387 61 510 422

E-mail: info@mentor.ba

Urednik:

Tarik Jažić

Dizajn naslovne strane:

Nadir Jažić

DTP:

Nadir Jažić

Štampa:

S.O.R. "Mentor"

Tiraž: Ograničeno izdanje

Sarajevo, decembar 2019. godine

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

94(37)

MESIHović, Salmedin

Cornelia Africana Minor, filia Scipionis et mater Gracchorvm : prilog izučavanju revolucionarne uloge žena u politici klasične civilizacije / Salmedin Mesihović. - Sarajevo: Mentor, 2019. - VI, 118 str. : 21 cm

Životopis: str. 115-117. - Bibliografija: str. 109-113 ; bibliografske i druge bilješke uz tekst.

ISBN 978-9926-441-09-8

COBISS.BH-ID 28641542

Salmedin Mesihović

CORNELIA AFRICANA MINOR, FILIA SCIPIONIS ET MATER GRACCHORVM

PRILOG IZUČAVANJU REVOLUCIONARNE
ULOGE ŽENA U POLITICI KLASIČNE
CIVILIZACIJE

S.O.R. "Mentor"

Sarajevo, 2019. godine

Sadržaj

Sadržaj	v
KORNELIJA AFRIKANA MLAĐA	7
Skraćenice.....	85
Izdanja izvora/vrela	87
Literatura	109
Životopis	115

KORNELIJA AFRIKANA MLAĐA, KĆERKA SCIPIONA AFRIKANCA STARIJEG I MAJKA BRAĆE GRAKH

*- Prilog izučavanju revolucionarne uloge žena u
politici klasične civilizacije -*

U zbivanjima koja su obilježila prelomne godine sa kraja Srednje i početka Kasne Republike, nezaobilaznu ulogu je imala Kornelija Afrikana Mlađa¹, kćerka Scipiona Afrikanca Starijeg (pobjednika nad Hanibalom u II. punskom ratu), majka braće Grakh (majka velikih socijalnih reformatora) i punica Scipiona Emilijana (osvajaca Kartagine u III. punskom ratu). Kornelija je u sebi sjedinjavala veliko znanje, značajnu unutarnju snagu i političku agendu u čijoj realizaciji je ona i aktivno učestvovala. Posebno značenje za njeno djelovanje u turbulentnim godinama u kojima se predoređivala dalja povijest rimske države i njenog društva, nalazi se u dvije činjenice. Prva je da je ona bila žena koja se direktno upuštala u bavljenje strateškim pitanjima visoke politike u okvirima jednog patrijahalnog društva i patrijahalno ustrojene političke infrastrukture. Druga činjenica je sama politička agenda koju je protežirala, i u čijoj izradi je možda i učestvovala. Ta politička agenda je podrazumijevala duboke reforme, koje su sadržavale i značajne elemente revolucionarnog angažmana. Tako se Kornelija može smatrati osobom koja, u kontekstu vremena, prostora i prilika tadašnjeg mediteranskog svijeta, predstavlja i

¹ *Cornelia Africana Minor*. O njoj v. Smith W., 1867:I, 854 – 855; 1849:III, 748; PWRE, 1900, IV. 1, col. 1592 – 1595; Stockton, 1979; *Fantham - Foley - Kampen 1994; Hemelrijk, 1999; Vivante, 1999; Petrocelli, 2001; Dixon, 2007; Douma, 2011; Beness – Hillard 2013.*

avangardu i prethodnika i procesa i pokreta i pojedinaca iz znatno kasnijih epoha.

Kornelija Afrikana Mlađa je i po agnatskoj i po kognatskoj liniji poticala iz najuglednijih, najmoćnijih i najuticajnijih rodova, rodovskih ogranaaka i familija tadašnje Republike, odnosno iz samoga jezgra njene dominirajuće elite. Ona je bila mlađa kćerka Publija Kornelija Scipiona Afrikanca Starijeg² i Emilije Paule Treće.³ Rod Kornelija je spadao u red najistaknutijih rimskih gensova (*gentes maiores*), sa vrlo drevnim, još uvijek nerazjašnjenim porijeklom. Jedno etimološko tumačenje kornelijevskog gentilnog imena je da ono proizlazi iz latinske riječi *cornu* u značenju “rog” ili “rimska truba”. Drugo objašnjenje je da dolazi od latinskog pridjeva *corneus* = “upaljen” i u prenesenom značenju u vidu “imati debelu ili žuljevituu kožu”. Ovo je mogao biti hipotetički kognomen, i njegova egzistencija u dosta ranim razdobljima je mogla biti izvedena iz njegovog deminutiva *Corneolus*.⁴ Treća mogućnost je da je kornelijevsko ime u nekoj vezi sa imenom *Cossus*, koje je koristio najstariji ogranak gensa. Po toj teoriji riječ bi bila o drevnom prenomenu koji su koristili preci Kornelija, a koji je zatim iskorišten za kognomen.

² O Publiju Korneliju Scipionu Afrikancu Starijem (*Publius Cornelius Scipio Africanus Maior*, živio cc 236/235. – cc 183. god. p. n. e.; konzul za mandatne period mart 205. – mart 204. i mart 194. – mart 193. god. p. n. e., izabran za cenzora 199. god. p. n. e., princeps Senata) v. Smith W., 1849: III, 743–747; PWRE, 1900, IV. 1, col. 1462–1470; Mesihović, 2019.

³ *Aemilia Paulla Tertia* (živjela cc. 230. - 163. ili 162. god. p. n. e.). O njoj v. Smith W., 1867:I, 29 – 30; PWRE, 1894, I. 1 -2, col. 592. Ona je bila sestra Lucija Emilija Paula (*Lucius Aemilius Paullus Macedonicus*, živio cc. 229. – 160. god. p. n. e). O njemu v. *Plut. Aem. Paul.*; *Comp. Aem. Paul. – Timol.*; *Plut. Mor. Regum et imperatorum apophthegmata*, 198A – 198D; Smith W., 1849:III, 154 - 155; PWRE, 1894, I. 1- 2, col. 576 – 580.

⁴ Davis, 1897:vol. VIII.

Najraniji pripadnici ovog gensa kao visoki dužnosnici Rimske Države se u danas poznatoj i istraženoj izvornoj građi pojavljuju već u prvim decenijama Rane Republike. Kornelijeveci su bili gens koji je dao najviše rimskih državnih dužnosnika, vojskovođa i uglednika (posebno za vrijeme Republike), o čemu najbolje svjedoči činjenica da je preko 30% svih konzula Republike dolazilo iz reda ovog gensa. Gens Kornelija je imao i vrlo razgranatu mrežu ogranaka/kognomena (koji su mogli biti i patricijski i plebejski), i do danas je poznato najmanje 25 ogranaka čiji su članovi aktivno učestvovali u javnom, političkom, društvenom, znanstvenom, kulturnom životu Republike i Ranog principata. Neki od najvažnijih ogranaka su: Kosi (*Cossus*), Malugineni (*Maluginensis*), Scipion (*Scipio*), Lentul (*Lentulus*), Cina (*Cinna*), Dolabela (*Dolabella*), Sisena (*Sisenna*), Skapula (*Scapula*), Balb (*Balbus*), Ceteg (*Cethegus*), Sula (*Sulla*)... itd... Kako se širilo rimsko građanstvo i kako se povećavao broj oslobođenika, čiji su bivši gospodari pripadali kornelijeveskom rodu, tako se i kornelijevesko ime širilo i na veliki broj ljudi koji nisu bili ni u kakvim bližim porodičnim vezama sa izvornim pripadnicima gensa *Cornelia*. Sa njima su se javljala i nova kognomenska imena, uključujući i ona sa grčkim ili orijentalnim prizvukom.⁵

*Scipio*⁶ (plural: *Scipiones*) su bili sigurno jedan od najvažnijih patricijskih ogranaka kornelijeveskog gensa. Etimološko tumačenje imena Scipio se dovodi u vezu saidentičnom latinskom imenicom u značenju “štap, palica” i sa prenesenim smislom u vidu neke vrste skepra ili oficijelne palice koja je simbol određenog autoriteta, pozicije ili ugleda. Ogranak Scipiona je najvjerojatnije nastao

⁵ O *gens Cornelia* v. Smith W., 1867:I, 855; PWRE, 1900, IV. 1, col. 1249 – 1602.

⁶ U klasičnom, antičkom latinskom jeziku izgovara se kao Skipio, a u tradicionalnom, mediavelnom kao Scipio.

početkom IV. st. n. e., kada se izdvojio iz ogranka *Maluginensis*. Najraniji poznati Scipio je bio Publije Kornelije Maluginen Scipio⁷, *magister equitum* (zapovjednik konjice, odnosno zamjenik) diktatora Marka Furija Kamila⁸ u 396. god. p. n. e., u kontekstu zauzimanja etrurskog grada Veje. Scipioni su i sami postali vrlo razgranati, pa su se vremenom izdiferencirali i podogranci kao što su sa agnomenima Afrikanac (*Africanus*), Azijski (*Asiaticus*), *Asina*, Barbat (*Barbatus*), Kalv(*Calvus*), *Hispallus*, Nasika (*Nasica*, koji su i sami imali dalje odvajanje u *Serapio*), *Orfitus*.⁹

Rod Emilija je spadao u red najstarijih rimskih rodova. Tradicija u nizu različitih verzija njegovo porijeklo proteže u vrlo drevna vremena (vladavina Nume Pompilija, doba Romula i Rema, ili čak u kasno brončano doba u vrijeme Askanija, sina Eneje). Bez obzira na stupanj tačnosti ovih tradicijskih verzija o nastanku emilijevskog roda, vjerojatna je mogućnost da je rod Emilija sabinjanskog porijekla. Mnogi pripadnici emilijevskog gensa su bili istaknuti u političkom, društvenom, općekulturnom životu rimske države, kao i u

⁷ Kod Livija (V, 19) i Plutarha (*Camill*. 5) se spominje *Publius Cornelius Scipio* kao zamjenik diktatora Furija Kamila, dok je u Kapitolinskim fastima (o njima v. Mesihović, 2015:30 - 31) navedeno da je *magister equitum* u 396. god. p. n. e. bio *Publius Cornelius Maluginensis*. Nejasno je da li je riječ o nekoj grešci bilo u fastima, bilo u literarnim vrelima, ili je možda riječ o istoj osobi koja je izvorno pripadala ogranku Maluginena, (i koja je vrlo moguće bila rodonačelnik novoga, scipionovskog ogranka kornelijevskog gensa) ili su stvarno to dvije zasebne osobnosti: P.K. Scipio i P.K. Maluginen. O tome v. Smith W., 1849:II, 909; III, 741; PWRE, 1900, IV. 1, col. 1404; 1434.

⁸ *Marcus Furius Camillus* (živio cc 446. – 365. god. p. n. e.) je bio veliki vojskovođa i državnik Rane Republike. Po Liviju i Plutarhu, on je bio pet puta diktator, četiri puta je proslavio trijumf, a poznat je u vrelima i kao Drugi osnivač Rima (zbog zasluga za ponovno podizanje i Grada i države nakon galske najezde). Smith W., 1867:I, 591 – 592; PWRE, 1910, VII. 1, col. 324 – 348.

⁹ O kognomenu *Scipio* v. Smith W., 1849:III, 739 – 752; PWRE, 1900, IV. 1, col. 1426 – 1509.

infrastrukturnim radovima. Kao i u slučaju većine drugih gensova, i gens *Aemilia* je imala svoje ogranke, kao što su Mamerk (*Mamercus*), Mamerkin (*Mamercinus*), *Papi*, Barbuli (*Barbulae*), Pauli (*Pauli*), Lepidi, Skauri (*Scauri*).¹⁰ Emilijevski ogranak Pauli je potekao od Marka Emilija Paula.¹¹

Pored Kornelije Mlađe, Scipion Afrikanac Stariji i Emilija Paula Treća su imali još troje djece (Publija¹², Lucija¹³ i Korneliju Stariju¹⁴) koja su preživjela adolescenciju, sve troje starije od Kornelije Mlađe. Razlike između Kornelije Mlađe i starije braće i sestara su bile prilične, a braća su joj umrla dok je ona još uvijek bila u mlađoj djevojačkoj dobi.¹⁵

¹⁰ O gensu *Aemilia* (originalno pisano *Aimilia*) v. Smith W., 1867:I, 30; PWRE, 1894, I. 1 -2, col. 543 – 593.

¹¹ *Marcus Aemilius Paulus*, konzul za 302. god. p. n. e. O njemu v. Smith W., 1949:III, 153; PWRE, 1894, I. 1 -2, col. 580. O ovom emilijevskom ogranku v. Smith W., 1849:III, 153 – 157; PWRE, 1894, I. 1 -2, col. 576 – 581.

¹² *Publius Cornelius Scipio Africanus*, živio cc 211/205.–170. god. p. n. e. O njemu v. Smith W., 1849:III, 748; PWRE, 1900, IV. 1, col. 1437 – 1438. Umro bez poznatih bioloških potomaka.

¹³ *Lucius Cornelius Scipio* (pretor 174. god. p. n. e.), umro između 174. god. p. n. e. i prije smrti starijeg brata Publija. O njemu v. Smith W., 1849:III, 748; PWRE, 1900, IV. 1, col. 1431 – 1433. Umro bez poznatih bioloških potomaka.

¹⁴ *Cornelia Africana Maior* (rođena cc 200. god. p. n. e. – nepoznata godina smrti), udata za Publija Kornelija Scipiona Naziku Korkula (*Publius Cornelius Scipio Nasica Corculum*; konzul za 162. i 155. god. p. n. e.). O njoj v. Smith W., 1867:I, 854; 1849:III, 748; PWRE, 1900, IV. 1, col. 1592. O njenom suprugu v. Smith W., 1849:III, 751; PWRE, 1900, IV, 1, col. 1497 – 1501. Sin Kornelije Starije je bio Publije Kornelije Scipion Nazika Serapion (*Publius Cornelius Scipio Nasica Serapio*; živio cc. 183 BC – 132. god. p. n. e.; konzul za 138. god. p. n. e.), glavni nemesis Tiberija Grakha. O njemu v. Smith W., 1849:III, 751 - 752; PWRE, 1900, IV, 1, col. 1501 – 1504.

¹⁵ Njihov otac Scipio Afrikanac Stariji je bio općepoznat kao ženskaroš i zaljubljuje prirode. Valerije Maksim u svome djelu navodi da je on je od otprilike od 191. god.

Dostupna izvorna građa ne nudi konkretne podatke o djetinjstvu i ranoj mladosti Kornelije Mlađe, pa se tako ne zna ni datum njenog rođenja. Jedino sa čime raspolazemo jeste mogućnost da se indirektnim putem pokuša dati neka okvirna slika ranih godina Kornelije Mlađe. Ona je najvjerovatnije začeta u periodu između povratka njenog oca iz Kartagine (193. god. p. n. e.) gdje se nalazio u okviru diplomatskog izaslanstva i odlaska Scipiona Afrikanca na istok (190. god. p. n. e.). To bi značilo da je rođena vjerovatno u periodu 192. – 190. god. p. n. e., najkasnije nekoliko mjeseci nakon odlaska njenog oca na istok. Scipion Afrikanac se nalazio u pratnji svoga brata Lucija Kornelija Scipiona¹⁶, koji je preuzeo zapovjedništvo nad vojskom Republike i Italskog saveza u I. sirijskom ratu¹⁷ protiv seleukidskog kralja Antioha III¹⁸. Na oblikovanje Kornelije Mlađe u djetinjstvu i ranom djevojaštvu je definitivno veliko značenje imalo neposredno okruženje, odnosno dom u kojem je rasla. Scipion Afrikanac Stariji je bio osoba iznimno inteligentna, mudra, obrazovana i kultivirana osoba otvorenog i naprednog i uma i “duha” koji se nije ustručavao i usvajati civilizacijske tekovine razvijenijeg helenističkog svijeta i istočnog Mediterana. Čak bi se mogao smatrati i promicateljem i propagatorom te helenske i helenističke civilizacije

p. n. e. pa do svoje smrti imao ljubavnu i seksualnu vezu sa jednom od svojih sluškinja - ropkinja. Nepoznato je da li je Scipion Afrikanac Stariji imao nelegitimnu djece iz ove veze, dok je djevojku Emilija Paula Treća oslobodila nakon muževljeve smrti i udala za jednog od njihovih oslobođenika. Ustvari, ovaj podatak Valerija Maksima je i sam prilično dubiozan.

¹⁶ Mlađi brata Scipiona Afrikanca Starijeg je bio *Lucius Cornelius Scipio* (kasnije dobio i ime Azijski/Azijatik/*Asiaticus*/*Asiagenus*; rođen nakon svoga brata Publija – umro nakon 183. god. p. n. e.; konzul za 190. god. p. n. e.). O njemu v. Smith W., 1849:III, 748-748; PWRE, 1900, IV. 1, col. 1471– 1483.

¹⁷ O I. sirijskom ratu od 192. do 188. god. p. n. e. v. Mesihović, 2015:385 – 388.

¹⁸ Antioh III. Veliki (Ἀντίοχος Μέγας; živio 241. – 187. god. p. n. e.). O njemu v. Smith W., 1867:I, 196 - 198; PWRE, 1894, I. 1-2, col. 2459 – 2470.

u rimsko – italском svijetu, koji se u tome periodu prelaza III. u II. st. p. n. e. u odnosu na istočni Mediteran ipak nalazio u relativno kulturoški inferiornijoj poziciji. Taj kulturološki zaostatak Rimljani i Italici, bar njihova elita, su odlučili jednim dosta ubrzanim tempom, i pored unutarnjih otpora i strahova, ne samo da sustignu, nego i da prestignu a sve kako bi bili dostojni hegemoni Euromediterrana. Afrikanac Stariji je pored nesumnjivih osobnih sklonosti prema kultiviranijem i civiliziranijem, spoznajnijem i profinjenijem i boljem, bio i svjestan te potrebe da novi hegemon, ako želi da svoju poziciju dugoročno osigura, mora biti ako ne na većoj, a ono bar na istoj civilizacijsko – kulturološkom razinisa naprednijim dijelom svijeta kojem su bili hegemon. Tako bi rimski svijet dobio i svoj legitimitet ne samo za održavanje svoje hegemonije, nego i za širenje svoga imperija prema onima koji su civilizacijski zaostali. U skladu sa navedenim Afrikanac Stariji je bio i vrlo, vrlo uključen i u vanjsku i u unutarnju politiku Republike, donoseći kao njihov glavni represent i zastupnik nove ideje i nove političke pozicije (filohelenstvo, određeni elementi narodnjaštva, “Scipionovska doktrina” u vanjskoj politici, uvažavanje saveznika). Njegova vizija i Republike, i prava i odgovornosti koje je Republika imala kao hegemon na Mediteranu su bili prepoznatljivi kao program liberalne frakcije rimskog nobiliteta.¹⁹ I njegovo okruženje i familija su bili takvi, pa je dom u kojem je odrastala Kornelija Mlađa odisao na jednoj strani vrijednostima progresivnosti, otvorenosti i želje za sticanjem znanja i obrazovanja, a na drugoj strani željama i ambicijama za snažnim djelovanjem i uticanjem na arenu visoke politike Republike sa ciljem realizacije ideja i zacrtanih ciljeva. Kornelija Mlađa je rođena u iznimno

¹⁹ O liberalnoj frakciji u vrijeme Scipiona Afrikanca Starijeg v. Mesihović, 2016:1 - 3.

bogatoj²⁰, utjecajnoj i čuvenoj porodici, koja je opet bila i dovoljno progresivna i odgovorna da svojoj djeci bez obzira na spolpodari što je moguće bolje obrazovanje i odgoj. Njeni učitelji i odgojatelji, iako im savremena historiografija ne poznaje imena niti porijeklo, su sigurno došli iz te helensko – helenističke sfere, imajući u vidu njeno odlično poznavanje grčkog jezika i helenske i helenističke civilizacije, civilizacijsku rafiniranost i činjenicu da je i ona sama za svoju djecu dovodila učitelje iz helenskog svijeta.²¹ Liberalni intelektualni utjecaj koji je otac imao na kćerku tako je morao odigrati krucijalnu ulogu u oblikovanju Kornelije. Kornelija je primila prilično dobru edukaciju, posebno iz grčke literature, ali ni njeno latinsko obrazovanje nije ostalo zanemareno. Antički pisci Plutarh, Orosije i Velej Paterkul kada spominju Korneliju ističu njenu ljubav za literaturu. Kornelija je

²⁰ O bogatstvu porodice Afrikanca Starijeg dovoljno govori jedan mali opis kod Polibija, XXXI, 26-27 ekstravagantnosti Emilije, majke Kornelije i miraza koji je Afrikanac Stariji ostavio svojim kćerkama.

²¹ Inače je period Kornelijinog djetinjstva, odrastanja i sazrevanja bio jedno vrlo intenzivno doba transformiranja rimsko – italčkog svijeta, posebice njegovih elita, i to i u vidu primanja snažnih impulsa kulturološke helenizacije, ali i civilizacijskih nadograđivanja domaćeg, rimskog i italčkog. Arhitektura, književnost, religija, filozofija, intelektualizam, govorničtvo, svi vidovi umjetnosti, način života razvijaju se u one oblike po kojima je kasnije rimski svijet postao prepoznatljiv i identificiran. Paralelno sa ovim mijenjao se ubrzano, skoro u toku trajanja jedne generacije i vrijednosno – moralni sustav, običaji i međuljudski odnosi, nekada na bolje, a nekada i na gore u odnosu na ranija razdoblja. To je sve olakšavano i sve većom razmjenom ljudi, roba i ideala širom Euromediterrana. U Rim i Italiju su dolazili ljudi, novac i roba i kao ratni plijen, ali i slobodnom imigracijom u njih masa ljudi koji su tamo dolazili tražeći sreću, “bolje sutra”, posao ili bilo kakvu drugu mogućnost. Sa njima sasvim prirodno dolaze i nove ideje. Zanimljivo je da pobjede nad helenskim i helenističkim monarhijama i državama, državicama i zajednicama u Rim i Italiju ne dovoze samo novac i robove, nego i goleme zaplijenjene biblioteke koje su se vrednovale kao prvoklasan dobitak. Tako je npr. Emilije Paul nakon pobjede u bitci kod Pidne i faktičkog zauzimanja makedonskog kraljevstva svojim sinovima dozvolio da kao plijen izaberu samo kraljeve knjige, jer su “voljeli književnost”. *Plut. Aem. Paull.* 28.

nesumnjivo spadala u red najobrazovanijih i najinteligentnijih osoba tadašnjeg rimskog društva, i bila je vrlo aktivna i ugledna u turbulentnim društvenim zbivanjima koja su dovela do prelaska iz doba Srednje u doba Rane Republike.

I pored činjenice da joj je bila pružena mogućnost da najraniji djetinji razvoj provede u bogatom, produhovljenom i privilegiranom okruženju, ipak je njeno djetinjstvo bilo obilježeno i značajnim turbulencijama i stresnim situacijama, kada su i otac Publije i stric Lucije bili izloženi kontinuiranim montiranim optužbama procesima i propagandnim progonima.²² Kada je Afrikanac Stariji, deiluziran i pod kontinuiranim pritiskom svojih političkih oponenta odlučio da zauvijek napusti Rim i preseli se u primorski gradić Liternum, malu koloniju njegovih veterana u Kampaniji, sigurno ga je pratila i njegova najmlađa kćerka sasvojom majkom Emilijom Paulom Trećom. I Kornelijina majka je bila obrazovana i ugledna osoba, sa neuobičajenom slobodom i za žene iz tadašnjeg nobiliteta. Ali sa druge strane, kako bi čuvala muževljev politički status i integritet, Emilija Paula Treća je “znala zažmiriti” i na brojne ljubavne avanture Scipiona Afrikanca Starijeg, za kojega je bilo poslovično poznato da je bio zaljubive prirode i više nego sklon ženama i djevojkama. Sve navedeno je neminovno moralo uticati na gradnju osobnosti, karaktera i sposobnosti Kornelije Mlađe.

U poznatim i dostupnim literarnim vrelima Kornelija Mlađa se javlja u kontekstu njene vjeridbe i kasnijeg vjenčanja sa Tiberijem Sempronijem Grakhom Starijim,²³ koji je bio znatno stariji od nje. I

²² O tome v. Mesihović, 2019.

²³ *Tiberius Sempronius Gracchus Maior* (živio cc 217/210. – cc 154. god. p. n. e.; konzul za 177. i 163. god. p. n. e.; cenzor za 169. god. p. n. e.). O njemu v. i Smith W., 1849:II, 288 – 289; PWRE, 1923, II A. 2, col. 1403 - 1409.

rimski rod Sempronija ima vrlo drevno porijeklo, a njegovi predstavnici su još od samoga početka Rane Republike obnašali visoke državne funkcije. *Gens Sempronia* je uključivao i patricijske i plebejske ogranke. Kao i u slučaju većine drugih rimskih gensova Republike, i rod Sempronija je bio podijeljen na veliki broj ogranaka: Atratin (*Atratinus*), Aselo (*Asellio*), Blez (*Blaesus*), Dens (*Densus*), Grakh (*Gracchus*), Long (*Longus*), Musk (*Musca*), Pitio, Ruf (*Rufus*), Rutil (*Rutilus*), Sofus (*Sophus*) i Tuditan (*Tuditanus*).²⁴ Najvažniji i najpoznatiji sempronijevski ogranak su Grakhi, čiji su predstavnici od druge polovice III. st. p. n. e. zauzimali značajne državne funkcije.²⁵

Polibije, fr. XXXI, 27: μετὰ δὲ ταῦτα ταῖς Σκιπίωνος μὲν τοῦ μεγάλου θυγατράσιν, ἀδελφαῖς δὲ τοῦ κατὰ θέσιν πατρός, *** λαβόντος, αὐτὸν ἔδει τὴν ἡμίσειαν ἀποδοῦναι τῆς φερνῆς. ὁ γὰρ πατὴρ συνέθετο μὲν ἑκατέρᾳ τῶν θυγατέρων πεντήκοντα τάλαντα δώσειν, τούτων δὲ τὸ μὲν ἡμισυ παραχρῆμα τοῖς ἀνδράσιν ἔδωκεν ἢ μήτηρ, τὸ δ' ἡμισυ κατέλειπεν ἀποθνήσκουσα προσοφειλόμενον, ὅθεν ἔδει τὸν Σκιπίωνα διαλύειν τοῦτο τὸ χρέος ταῖς τοῦ πατρὸς ἀδελφαῖς. κατὰ δὲ τοὺς Ῥωμαίων νόμους δέον ἐν τρισὶν ἔτεσιν ἀποδοῦναι τὰ προσοφειλόμενα χρήματα τῆς φερνῆς ταῖς γυναιξί, προδοθέντων πρώτων τῶν ἐπίπλων εἰς δέκα μῆνας κατὰ τὸ παρ' ἐκείνοις ἔθος, εὐθέως ὁ Σκιπίων συνέταξε τῷ τραπεζίτῃ τῶν εἴκοσι καὶ πέντε ταλάντων ἑκατέρᾳ ποιήσασθαι τὴν ἀνταπόδοσιν ἐν τοῖς δέκα μηνσί. τοῦ δὲ Τεβερίου καὶ τοῦ Νασικᾶ Σκιπίωνος, οὗτοι γὰρ ἦσαν ἄνδρες τῶν προειρημένων γυναικῶν, ἃμα τῷ διελθεῖν τοὺς δέκα μῆνας προσπορευομένων πρὸς τὸν τραπεζίτην καὶ πυνθανομένων, εἴ τι συνετέτακτο Σκιπίων αὐτῷ περὶ τῶν χρημάτων, κἀκείνου κελεύοντος αὐτοὺς κομίζεσθαι καὶ ποιοῦντος τὴν διαγραφὴν ἑκατέρᾳ τῶν εἴκοσι καὶ πέντε ταλάντων, ἀγνοεῖν αὐτὸν ἔφασαν: δεῖν γὰρ αὐτοὺς οὐ πᾶν κατὰ τὸ παρόν, ἀλλὰ τὸ τρίτον μέρος κομίζεσθαι κατὰ τοὺς νόμους. τοῦ δὲ φάσκοντος οὕτως αὐτῷ συντεταχέναι τὸν Σκιπίωνα, διαπιστήσαντες προῆγον ἐπὶ τὸν νεανίσκον, διελιφότες ἐκείνων

²⁴ O gensu *Sempronia* v. Smith W., 1849: III: 777; PWRE, 1923, II A. 2, col. 1359 - 1448.

²⁵ O ogranku *Gracchus* v. Smith W., 1849: II, 287 - 298; PWRE, 1923, II A. 2, col. 1370 - 1428.

ἀγνοεῖν. καὶ τοῦτ' ἔπασχον οὐκ ἀλόγως· οὐ γὰρ οἷον πεντήκοντα τάλαντα δοῖη τις ἂν ἐν Ῥώμῃ πρὸ τριῶν ἐτῶν, ἀλλ' οὐδὲ τάλαντον ἐν πρὸ τῆς τεταγμένης ἡμέρας· τοιαύτη τίς ἐστι καὶ τηλικαύτη παρὰ πάντας ἅμα μὲν ἀκρίβεια. περὶ τὸ διάφορον, ἅμα δὲ λυσιτέλεια περὶ τὸν χρόνον. οὐ μὴν ἀλλὰ προσπορευθέντων αὐτῶν καὶ πυνθανομένων πῶς τῷ τραπεζίτῃ συντέταχε, τοῦ δ' εἰπόντος ἀποδοῦναι πᾶν τὸ χρῆμα ταῖς ἀδελφαῖς, ἀγνοεῖν αὐτὸν ἔφασαν, ἅμα τὸ κηδεμονικὸν ἐμφανίζοντες· ἐξεῖναι γὰρ αὐτὸν κατὰ τοὺς νόμους χρῆσθαι τοῖς διαφόροις ἱκανὸν ἔτι χρόνον. ὁ δὲ Σκιπίων ἔφησεν ἀγνοεῖν τούτων οὐδέν, ἀλλὰ πρὸς μὲν τοὺς ἄλλοτρίους τὴν ἐκ τῶν νόμων ἀκρίβειαν τηρεῖν, τοῖς δὲ συγγενέσι καὶ φίλοις ἀπλῶς χρῆσθαι καὶ γενναίως κατὰ δύναμιν. διὸ παραλαμβάνειν αὐτοὺς ἐκέλευε πᾶν τὸ χρῆμα παρὰ τοῦ τραπεζίτου. οἱ δὲ περὶ τὸν Τεβέριον ταῦτ' ἀκούσαντες ἐπανήγον σιωπῶντες, καταπεπληγμένοι μὲν τὴν τοῦ Σκιπίωνος μεγαλοφυχίαν, κατεγνώκότες δὲ τῆς αὐτῶν μικρολογίας, καίπερ ὄντες οὐδενὸς δεύτεροι Ῥωμαίων.

("Poslije toga je /Scipion Emilijan op. S.M./ morao da kćerkama Scipiona Velikoga, sestrama /Kornelija Starija i Kornelija Mlađa op. S.M./ svoga oca po usvojenju, isplatiti polovinu miraza. Jer, otac im je obećao da će svakoj dati po 50 talenata i majka /Emilija Paula Treća op. S.M./ je polovinu isplatila njihovim muževima, a u isplati druge polovice spriječila ju je smrt, tako da je namirenje duga ostalo Scipionu /Emilijanu op. S.M./. Po rimskim zakonima, dio miraza koji se duguje mora se u roku od tri godine isplatiti ženama, sa time što se najprije, u skladu sa običajima, u roku od deset mjeseci predaju pokretnine. Scipion /Emilijan op. S.M./ je odmah naredio bankaru da ženama u roku od deset mjeseci isplati po 25 talenata. Kada je prošlo deset mjeseci, Tiberije /Stariji op. S.M./ i Nazika Scipion, muževi spomenutih žena, otišli su bankaru i upitali ga da li mu je Scipion /Emilijan op. S.M./ dao neka uputstva u vezi sa novcem. On ih je pozvao da prime novac i svakom od njih predao po 25 talenata. Međutim, oni su odgovorili da se prevario jer po zakonima sada treba da prime samo jednu trećinu, a ne čitavu sumu. Bankar je rekao da su to bila Scipionova /Emilijana op. S.M./ naredjenja, a oni nisu povjerovali, nego su otišli mladiću uvjereni da je pogriješio. To je bilo sasvim prirodno. U Rimu ne samo da niko ne bi dao 50 talenata tri godine prije roka, nego ni talent dan prije određenog vremena, toliko su precizni kada se radi o novcu i kada treba da dobiju na vremenu za korištenje novca. Tiberije /Stariji op. S.M./ i Nazika su došli i pitali Scipiona šta je naredio bankaru, a kada je on odgovorio da je naredba bila da se sestrama isplati cijela suma, rekli su mu da griješi i prijateljski ga obavijestili da po zakonima ima pravo da još dugo obrće ovaj novac. Scipion /Emilijan

op. S.M./ im je odgovorio da mu je sve to poznato, ali da poštovanje zakona zahtijeva samo od stranaca, dok sa rođacima i prijateljima postupa jednostavno i sa onoliko velikodušnosti koliko je moguće. Zato ih je zamolio da od bankara prime cijelu sumu. Čuvši to, Tiberije i Nazika čutke su otišli, zadivljeni Scipionovom /Emilijana op. S.M./ velikodušnošću i postiđeni svojim sitničarenjem, iako nisu bili lošiji ni od koga u Rimu.”).

Ciceron, O proricanju, I, 18, 36: *Quid? Ti. Gracchus P. F., qui bis consul et censor fuit, idemque et summus augur et vir sapiens civisque praestans, nonne, ut C. Gracchus, filius eius, scriptum reliquit, duobus anguibus domi comprehensis haruspices convocavit? qui cum respondissent, si marem emisisset, uxori brevi tempore esse moriendum, si feminam, ipsi; aequius esse censuit se maturam oppetere mortem quam P. Africani filiam adulescentem; feminam emisit, ipse paucis post diebus est mortuus. irrideamus haruspices, vanos, futes esse dicamus, quorumque disciplinam et sapientissimus vir et eventus ac res comprobavit, contemnamus.*

(“Šta reći o dobro poznatom slučaju Tiberija Grakha /Starijeg op. S.M./, sina Publija. On je bio cenzor i konzul dvaput, pored toga što je bio veoma kompetentan augur, mudra čovjek i istaknuti građanin. A ipak je on, prema izvještaju koji nam je ostavio njegov sin Gaj, uhvativši dvije zmije u svome domu, pozvao proricatelje kako bi ih konsultirao. Oni su mu savjetovali da ako pusti mužjaka da će njegova supruga umrijeti u kratkom vremenu, a ako pusti ženku da će on ubrzo umrijeti.²⁶ Misleći da je prikladnije da brza smrt uzme njega nego njegovu mladu suprugu, koja je bila kćerka Publija Afrikanca /Starijeg op. S.M./, on je pustio ženku i umro za nekoliko dana. Možemo se smijati proricateljima, označavati ih prevarantima i varalicama, i prezirati njihovo zvanje, čak iako i veoma mudar čovjek, Tiberije Grakh /Stariji op. S.M./ i rezultati i okolnosti njegove smrti daju dokaz njihove pouzdanosti.”).

²⁶ Zmije, posebno one koje se kreću oko doma ili se nađu u domu, su u svijesti ne samo Rimljana, nego i u okvirima drugih kultura imale određeno metafizičko značenje. U rimskom svijetu takve zmije su povezivane i sa kultovima heroja, predaka, kućnih božanstava, genija, lara... itd...

Ciceron, O proricanju, II, 29, 62: *'C. Gracchus ad M. Pomponium scripsit duobus anguibus domi comprehensis haruspices a patre convocatos.' Qui magis anguibus quam lacertis, quam muribus? 'Quia sunt haec cotidiana, angues non item.' Quasi vero referat, quod fieri potest, quam id saepe fiat. ego tamen miror, si emissio feminae anguis mortem afferebat Ti. Graccho, emissio autem maris anguis erat mortifera Corneliae, cur alteram utram emiserit; nihil enim scribit respondisse haruspices, si neuter anguis emissus esset, quid esset futurum. 'At mors insecuta Gracchum est.' Causa quidem, credo, aliqua morbi gravioris, non emissione serpentis; neque enim tanta est infelicitas haruspicum, ut ne casu quidem umquam fiat, quod futurum illi esse dixerint!*

(“Ti se referiraš na pismo, napisano od Gaja Grakha, Marku Pomponiju, gdje se drži da je Tiberije Grakh /Stariji op. S.M./, otac Gaja, uhvatio dvije zmije u svojoj kući i da je pozvao proricatelje. i zašto je razgovor prije o zmijama, nego o gušterima ili miševima. Tvoj odgovor : “Zato što mi vidimo guštere i miševe, a zmije ne”. Ako činiš neku razliku kako često se stvar dešava ako se može desiti uopće. I šta me još iznenađuje je ovo : Ako je oslobađanje ženke bilo fatalno za Tiberija Grakha /Starijeg op. S.M./ i da je /oslobađanje op. S.M./ mužjaka trebalo donijeti smrt Korneliji, zaštobi za ime boga on pustio bilo koju od zmija da pobjegne? Gaj u svome pismo ne spominje da su proricateљи izrazili bilo koje mišljenje o rezultatu ako nijedna zmija ne bi bila oslobođena. Odgovaraš : “Bilo kako bilo, smrt je uzela Grakha”. To je u redu, ali smrt je bila uzrokovana veoma ozbiljnom bolešću, a ne oslobađanjem zmije. Osim toga, proricateљи nisu baš tako nesretni da se njihova predviđanja nikada ne obistine, čak ni slučajno.”).

Livije, XXXVIII, 57: *.huic Graccho minorem ex duabus filiis— nam maior P. Cornelio Nasicae haud dubie a patre collocata erat—nuptam fuisse convenit. illud parum constat, utrum post mortem patris et desponsa sit et nupserit, an verae illae opiniones sint, Gracchum, cum L. Scipio in vincula duceretur, nec quisquam collegarum auxilio esset, iurasse sibi inimicitias cum Scipionibus quae fuissent manere, nec se gratiae quaerendae causa quicquam facere, sed, in quem carcerem reges et imperatores hostium ducentem vidisset P. Africanum, in eum se fratrem eius duci non passurum. senatum eo die forte in Capitolio cenantem consurrexisse et petisse, ut inter epulas Graccho filiam Africanus desponderet. quibus ita inter publicum sollemne sponsalibus rite factis cum se domum recepisset, Scipionem*

Aemiliae uxori dixisse filiam se minorem despondisse. cum illa, muliebriter indignabunda nihil de communi filia secum consultatum, adiecisset non si Ti. Graccho daret expertem consilii debuisse matrem esse, laetum Scipionem tam concordii iudicio ei ipsi desponsam respondisse. haec de tanto viro quam et opinionibus et monumentis litterarum variarent, proponenda erant.

Općenito je prihvaćeno da je mlađa od dvije kćerke /Scipiona Afrikanca op. S.M./ bila udata za istoga /Tiberija Sempronija Starijeg op. S.M./ Grakha, i da je starija /kćerka op. S.M./ bila predana od njenog oca Publiju Korneliju Nasiki, ali da li se to desilo nakon smrti njenog oca je neizvjesno. Jednako je neizvjesno da li je trenutno vjerovanje u sljedeću priču dobro utemeljeno. Po /toj op. S.M./ priči kada je /tada plebejski tribun op. S.M./ Grakh video da se Lucije Scipion /mlađi brat Afrikanca Starijeg op. S.M./ našao u situaciji da bude odveden u zatvor i da niko od njegovih kolega /plebejskih op. S.M./ tribuna nije intervenirao u njegovu /Lucijevu op. S.M./ korist, on se zakleo da iako je njegovo neprijateljstvo prema Scipionima²⁷ bilo najsnažnije ikad i da on nikada ne bi učinio ništa da osigura njegovu naklonost, ipak on ne može gledati da se Afrikančev brat odvodi u tamnicu u koju je on gledao samoga Afrikanca da odvodi /zarobljene neprijateljske op. S.M./ kraljeve i zapovjednike. Desilo se da je toga dana Senat objedovao na Kapitolu, i da su ustajući u cjelosti molili Scipiona /Afrikanca op. S.M./ da zaruči svoju kćerku za Grakha tamo i tada. Zaruke su se formalno završile u prisustvu cijeloga skupa. Scipion je otišao kući, i sastavši se sa suprugom, on joj je rekao da je zaručio njihovu najmlađu kćerku. Ona je naravno bila povrijeđena i ogorčena što nije bila konsultirana sa vjeridbom svoga djeteta, i primijetila je da čak ako je ona bila zaručena sa Tiberijem Grakhom,²⁸ majka je morala imati pravo glasa u ovoj stvari. Scipionu je bilo drago da su bili jednodušni, i rekao joj je da je ona /kćerka op. S.M./ bila zaručena za toga čovjeka. Činjenica je da u slučaju tako velikoga čovjeka različita mišljenja i različiti historijski stavovi kao i ovakvi detalji trebaju biti zabilježeni.²⁹

²⁷ Tiberije Sempronije Grakh Stariji je tada bio na suprotnoj strani političkog spektra u odnosu na politiku koju je zastupao Afrikanac Stariji.

²⁸ U smislu da ona ne bi imala ništa protiv Tiberija, jer ga je veoma cijenila.

²⁹ O tome v. *Val. Max.* IV, 1, 8 : *Quam Ti. etiam Gracchus admirabilem se exhibuit! tribunus enim pl., cum ex professo inimicitias cum Africano et Asiatico Scipionibus gereret, et Asiaticus iudicatae pecuniae satisfacere non posset atque ideo a consule in uincula publica duci iussus esset appellassetque collegium tribunorum, nullo uolente*

Valerije Maksim, IV, 2, 3: *Clarum etiam in Africano superiore ac Ti. Graccho depositarum inimicitarum exemplum, si quidem ad cuius mensae sacra odio dissidentes venerant, ab ea et amicitia et adfinitate iuncti discesserunt: non contentus enim Scipio auctore senatu in Capitolio Iovis epulo cum Graccho concordiam communicasse filiam quoque ei Corneliam protinus ibi despondit.*

(“Takav nezaboravan primjer pomirenja je onaj Scipiona Afrikanca /Starijeg op. S.M./ i Tiberija Grakha /Starijeg op. S.M./. Sa svete gozbe, na koju su oni došli sa mržnjom jedan na drugog, oni su otišli kao prijatelji i saveznici. Scipion, nezadovoljan sa povinovanjem odluci Senata, i mireći se sa Tiberijem Grakhom /Starijim op. S.M./, na Kapitolu, na gozbi u počast Jupiteru, odjednom je obećao da će mu /Tiberiju Semproniju Grakhu Starijem op. S.M./ dati kćerku Korneliju za suprugu.”)

intercedere secessit a collegis decretumque conposuit. nec quisquam dubitavit quin in eo scribendo ira tinctis aduersus Asiaticum uerbis usus esset. at is primum iuravit se cum Scipionibus in gratiam non redisse, deinde tale decretum recitavit: cum L. Cornelius Scipio die triumphi sui ante currum actos hostium duces in carcerem coniecerit, indignum et alienum maiestate rei publicae uideri, eodem ipsum duci: itaque id non passurum fieri. libenter tunc opinionem suam populus Romanus a Graccho deceptam cognouit moderationemque eius debita laude prosecutus est. (“Kako je bilo divno ponašanje Tiberija Grakha /Starijeg op. S.M./. On je bio plebejski tribun i bio je otvoreni protivnik Scipiona Afrikanca /Starijeg op. S.M./ i Scipiona Azijatika /mlađeg brata Afrikanca Starijeg op. S.M./. Jamstvo je bilo odobreno Azijatiku, ali on nije bio u mogućnosti da je plati, tako da je konzul naredio da on bude odvučen u javnu tamnicu. Azijatik je apelirao sve plebejske tribune, ali niko od njih nije želio da se založi za njega, tako tako da se Grakh povukao od svojih kolega plebejskih tribuna i napisao je dekret. Niko nije sumnjao da su njegove zapisane riječi bile pristrasne, zbog njegove ljutnje prema Azijatiku. Ali, Grakh se prvo zakleo da on nije postao prijatelj sa Scipionima, a zatim je pročitao svoj dekret, koji je izgledao slično ovome : “Pošto je Lucije Kornelije Scipion, na dan svoga trijumfa vukao neprijateljske komandante pred svojom kočijom i bacio ih u tamnicu, nedostojno je i strano časti Republike da sam Scipion bude poslan u isti zatvor, zbog toga, Grakh neće dozvoliti da se to desi.” Rimski narod je bio sretan da nauči da su oni pogriješili u svome mišljenju o Grakhu, i oni su veličali njegovu umjerenost kako zaslužuje.”).

Valerije Maksim, IV, 6, 1: *Ti. Gracchus, anguibus domi suae mare <et> femina apprehensis, certior factus ab haruspice mare dimisso uxori eius, femina ipsi celerem obitum instare, salutare coniugi potius quam sibi partem augurii secutus, marem necari, feminam dimitti iussit, sustinuitque in conspectu suo se ipsum interitu serpentis occidi. itaque Corneliam nescio utrum feliciorem dixerim quod talem virum habuerit an miseriorem quod amiserit.*

(“Mužjak i ženka zmije su bili nađeni u domu Tiberija Grakha /Starijeg op. S.M./. On je bio obavješten od haruspika da ako pusti mužjaka, njegova supruga, a ako ženku /pusti op. S.M./, on sam će ubrzo umrijeti. On je u obzir uzeo samo ono što će osigurati njegovu suprugu radije nego njega samoga, on je naredio da se mužjak ubije, a ženka pusti da ode, tako da je sam sebe ubio uzimajući život zmiji. Ne znam da li nazvati Korneliju više sretnom što je imala takvog supruga ili više nesretnog što ga je izgubila.)

Seneka Stariji, V, 2, 2: *Pars altera. Vanum gloriae genus odium divitiarum. Mortales esse inimicitiae debent. Scipio Gracchi inimicus et tamen postea socer. Cuius vitio inimicitiae contractae sint, apparet: ille amat filium tuum, tu nec tuum.*

Seneka Mlađi, Consol. ad Helviam XVI, 6: *Corneliam ex duodecim liberis ad duos fortuna redegerat; si numerare funera Corneliae velles, amiserat decem, si aestimare, amiserat Gracchos. Flentibus tamen circa se et fatum eius execrantibus interdixit, ne fortunam accusarent, quae sibi filios Gracchos dedisset. Ex hac femina debuit nasci, qui diceret in contione: " Tu matri meae male dicas, quae me peperit? " Multo mihi vox matris videtur animosior; filius magno aestimavit Gracchorum natales, mater et funera.*

(“Nesreća je smanjila broj Kornelijine djece sa dvanaest na dvoje, ako zbrajate broj njihovih smrti, Kornelija je izgubila deset, ako ih vi odmjeravate, ona je izgubila Grakhe. Ipak, kada su njezini prijatelji plakali oko nje i koristili previse gorka proklinjanja njene sudbine, ona im je zabranila da krive sreću zbog toga što je lišena svojih sinova Grakha. Takva bi trebala biti majka onoga koji, kada govori na kontionikaže : “Hoćete li da govorite loše o majci koja me je rodila?”. Majčini govori izgleda da pokazuju

daleko veći duh. Sin je postavio veliku vrijednost na rođenje Grakha, majka je postavila jednaku vrijednost na njihove smrti.”).

Plinije Stariji, *Naturalis historia*, VII, 57: *sicut Gracchorum mater duodeciens et Agrippina Germanici noviens*

(“Majka Grakha, npr. koja je imala 12 djece i Agripina /Starija op. S.M./, majka Germanika /Kaligule op. S.M./, koja je imala devet”).

Plinije Stariji, *Naturalis historia*, VII, 122: *Gracchorum pater anguibus prehensis in domo, cum responderetur ipsum victurum alterius sexus interempto: immo vero, inquit, meum necate, Cornelia enim iuvenis est et parere adhuc potest. hoc erat uxori parcere et rei publicae consulere; idque mox consecutum est.*

(“Otac Grakha /Tiberija i Gaja op. S.M./, našavši dvije zmiје u svojoj kući, savjetovao se sa proricateljima i dobio je odgovor da će on preživjeti ako se ubije zmiја suprotnog spola. “Ne”, rekao je on, “radije ubijte zmiју moga spola, jer je Kornelija još mlada i još može rađati djece”. Tako on pokazuje da je sam spreman, u istom momentu, da poštedi svoju suprugu i čini dobrobit Republici, i ubrzo nakon toga, njegova želja je ispunjena.”).

Plutarh, Usporedni životopisi, Tiberije Grakh, 1: οὗτοι Τιβερίου Γράγχου παῖδες ἦσαν, ὃ τιμητῇ τε Ῥωμαίων γενομένῳ καὶ δις ὑπατεύσαντι καὶ θριάμβους δύο καταγαγόντι λαμπρότερον ἦν τὸ ἀπὸ τῆς ἀρετῆς ἀξίωμα: διὸ καὶ τὴν Σκηπίωνος τοῦ καταπολεμήσαντος Ἀννίβαν θυγατέρα Κορνηλίαν, οὐκ ὦν φίλος, ἀλλὰ καὶ διάφορος τῷ ἀνδρὶ γεγονώς, λαβεῖν ἡξιώθη μετὰ τὴν ἐκείνου τελευτὴν. λέγεται δὲ ποτε συλλαβεῖν αὐτὸν ἐπὶ τῆς κλίνης ζεύγος δρακόντων, τοὺς δὲ μάντις σκεψαμένους τὸ τέρας ἄμφω μὲν οὐκ εἶναι ἀνελεῖν οὐδὲ ἀφεῖναι, περὶ δὲ θατέρου διαρεῖν, ὥς ὁ μὲν ἄρρην τῷ Τιβερίῳ φέροι θάνατον ἀναιρεθεῖς, ἡ δὲ θήλειαν τῇ Κορνηλίᾳ. τὸν οὖν Τιβέριον καὶ φιλοῦντα τὴν γυναῖκα, καὶ μᾶλλον αὐτῷ προσήκειν ὄντι πρεσβυτέρῳ τελευτᾶν ἡγούμενον ἔτι νέας οὖσης ἐκείνης, τὸν μὲν ἄρρενα κτεῖναι τῶν δρακόντων, ἀφεῖναι δὲ τὴν θήλειαν εἴτα ὕστερον οὐ πολλῷ χρόνῳ τελευτῆσαι, δεκαδύο παῖδας ἐκ τῆς Κορνηλίας αὐτῷ γεγονότας καταλιπόντα,

(“Ovi /Tiberije i Gaj, čuveni plebejski tribuni i reformatori op. S.M./ bijahu sinovi Tiberija Grakha u koga je, premda je bio cenzor i dvaput konzul i proslavio dva trijumfa, bio još sjajniji ugled zbog njegove vrline. Stoga je poslije smrti Scipiona koji je pobijedio Hanibala bilo zaključeno da je dostojan uzeti njegovu kćerku iako mu nije bio prijatelj nego protivnik. Pripovijeda se da je jednom uhvatio na svojoj postelji par zmija a da gataoci, razmotrivši to čudo, nisu dopustili da ih obje ubije niti obje pusti, nego da treba drugačije postupiti sa svakom od njih rekavši damuška, ako bude ubijena, nosi smrt Tiberiju a ženska Korneliji. Tako Tiberije, koji je volio svoju ženu a također je smatrao da mu kao starijem više priliči umrijeti jer je ona bila još mlada, ubije mušku zmiju a pusti žensku. Zatim da je, nastavlja priča, malo vremena kasnije umro ostavivši dvanaestoro djece što mu ih rodi Kornelija.”).

Plutarh, Usporedni životopisi, Tiberije Grakh, 4: ἐκεῖνος τοίνυν εὐθὺς ἐκ παίδων γενόμενος οὕτως ἦν περιβόητος ὥστε τῆς τῶν αὐγούρων λεγομένης ἱερωσύνης ἀξιοθῆναι δι’ ἀρετὴν μᾶλλον ἢ διὰ τὴν εὐγένειαν. ἐδήλωσε δὲ Ἄππιος Κλαύδιος, ἀνὴρ ὑπατικὸς καὶ τιμητικὸς καὶ προγεγραμμένος κατ’ ἀξίωμα τῆς Ῥωμαίων βουλῆς καὶ πολὺ φρονήματι τοὺς καθ’ αὐτὸν ὑπεραίρων. ἐστιωμένων γὰρ ἐν ταύτῃ τῶν ἱερέων, προσαγορεύσας τὸν Τιβέριον καὶ φιλοφρονηθεὶς, αὐτὸς ἐμᾶτο τῇ θυγατρὶ νυμφίον. δεξαμένου δὲ ἀσμένως ἐκείνου καὶ τῆς καταινέσεως οὕτω γενομένης, εἰσιὼν ὁ Ἄππιος οἶκαδε πρὸς αὐτὸν ἀπὸ τῆς θύρας εὐθὺς ἐκάλει τὴν γυναῖκα μεγάλῃ τῇ φωνῇ βοᾶν, ‘ὦ Ἀντιστία, τὴν Κλαυδίαν ἡμῶν ἀνδρὶ καθωμολόγηκα.’ κακείνῃ θαυμάσασα, ‘τίς,’ εἶπεν, ‘ἡ σπουδὴ ἢ τί τὸ τάχος; εἰ δὲ Τιβέριον αὐτῇ Γράγχον εὐρήκεις νυμφίον.’ οὐκ ἄγνωσθαι δὲ ὅτι τοῦτο τινες ἐπὶ τὸν πατέρα τῶν Γράγχων Τιβέριον καὶ Σκηπίωνα τὸν Ἀφρικανὸν ἀναφέρουσιν, ἀλλ’ οἱ πλείους ὡς ἡμεῖς γράφομεν ἱστοροῦσι, καὶ Πολύβιος μετὰ τὴν Σκηπίωνος Ἀφρικανοῦ τελευτὴν τοὺς οἰκείους φησὶν ἐκ πάντων προκρίναντας τὸν Τιβέριον δοῦναι τὴν Κορνηλίαν, ὡς ὑπὸ τοῦ πατρὸς ἀνέκδοτον καὶ ἀνέγγυον ἀπολειφθεῖσαν.

(“Tiberije /odnosi se na sina Kornelije i Tiberija Grakha Starijeg op. S.M./ je, dakle čim je izašao iz djetinjstva bio tako poznat da su ga ocijenili dostojnim svećeničke službe takozvanih augura više zbog njegovih vrlina nego zbog odlična roda, a to je očito pokazao Apije Klaudije, bivši konzul i cenzor, koji je bio izabran prvakom /princepsom op. S.M./ Senata I uznositnošću duha daleko je nadmašivao svoje suvremenik. Na zajedničkoj gozbi augura, obrativši se Tiberiju prijateljskim riječima, sam mu predloži da se oženi njegovom kćeri. A kada je Tiberije radosno pristao I tako bile obavljene

zaruke, Apije, ušavši u svoju kuću, odmah sa vrata zovnu ženu vičući jakim glasom : “Antistija, zaručio sam našu Klaudiju!”. A ona, začudivši se, reče : “Kakva je to žurba ili kakva hitnja? E da si joj našao za mladoženju Tiberija Grakha!” Nije mi nepoznato da taj događaj neki pripisuju ocu braće Grakha i Scipionu Afričkom, ali većina izvještava onako kako to mi opisujemo a Polibije kaže da su poslije smrti Scipiona Afričkoga njegovi rođaci, odabравši između sviju Tiberija /Starijeg op. S.M./, njemu dali Korneliju jer ju je otac ostavio neudatu i nezaručenu.”).

Aul Gelije, XII, 8, 1 –4: *P. Africanus superior et Tiberius Gracchus, Tiberii et C. Gracchorum pater, rerum gestarum magnitudine et honorum atque vitae dignitate inlustres viri, dissenserunt saepenumero de republica et ea sive qua alia re non amici fuerunt. Ea simulas cum diu mansisset et sollemni die epulum Iovi libaretur atque ob id sacrificium senatus in Capitolio epularetur, fors fuit, ut apud eandem mensam duo illi iunctim locarentur. Tum quasi diis immortalibus arbitris in convivio Iovis optimi maximi dexteris eorum conducentibus repente amicissimi facti. Neque solum amicitia incepta, sed adfinitas simul instituta; nam P. Scipio filiam virginem habens iam viro maturam ibi tunc eodem in loco despondit eam Tiberio Graccho, quem probaverat elegeratque exploratissimo iudicii tempore, dum inimicus est.*

(“Publije Afrikanac Stariji i Tiberije Grakh, otac Tiberija i Gaja Grakha, muževi slavni po svojim velikim podvizima, visokim funkcijama koje su oni držali, i čestitosti njihovih života, često se nisu slagali po javnim pitanjima, i zbog toga ili nečega drugog, nisu bili prijatelji. Kada je ovo neprijateljstvo trajalo već duži period, pir je priređen za Jupitera na određeni dan³⁰ i povodom toga Senat je objedovao na Kapitolu. Slučajno su se dvojica muškaraca našla jedan uz drugoga za istim stolom, i odmah su, kao da su besmrtni bogovi, djelujući kao arbitri na blagdan Jupitera, Najvećeg i Najboljeg, umiješali svoje ruke, postali najbolji prijatelji. I ne samo da se prijateljstvo razvilo među njima, nego su u isto vrijeme njihove familije bile ujedinjene brakom. Publije Scipion /Afrikanac op. S.M./, imajući kćerku koja nije bila zaručena i koja je bila spremna za brak u to vrijeme, je nakon toga

³⁰ Po J. C. Rolfe (Aul Gelije, 1927:387): “On the 13th of September, which was also the anniversary of the founding of the Capitoline Temple. See Fowler, *Roman Festivals*, pp217 f.”

na licu mjesta zaručio nju za Tiberija Grakha /Starijeg op. S.M./ koga je on izabrao i odabrao u vrijeme kada je rasuđivanje najstrože, tj. dok je on bio njegov osobni protivnik.”).

Dion Kasije, fr. knjige XIX, 65: ὅτι ὁ Γράκχος ἄλλως μὲν ἔκ τε τοῦ πλήθους ἦν καὶ ἐδημηγόρει δεινότατα, οὐ μέντοι καὶ ὠμοιώθη Κάτωνι, ἀλλὰ καίπερ παλαιάν τινα πρὸς τοὺς Σκιπίωνας ἔχθραν ἔχων οὐκ ἤνεγκε τὸ γινόμενον, ἀλλ’ ὑπὲρ τοῦ Ἀφρικανοῦ καὶ ἀπελογήσατο ἐρήμην κατηγορηθέντος, ὅπως τε μηδεμίαν κηλῖδα λάβῃ διεσπούδαστο, 1 τὸν τε Ἀσιατικὸν ἐκώλυσεν ἐς τὸ οἶκημα ἐμβληθῆναι. καὶ διὰ ταῦτα αὐτῷ οἱ Σκιπίωνες τήν τε ἔχθραν κατέλυσαν καὶ κῆδος συνῆψαν: τὴν γὰρ θυγατέρα τὴν ἑαυτοῦ ὁ Ἀφρικανὸς συνῴκισεν.”

(“Grakh /Stariji op. S.M./ je bio potpuno narodni čovjek i veoma rječit govornik, ali je njegova narav bila veoma različita od Katonove /Starijeg op. S.M./. Iako je on imao dugo neprijateljstvo prema Scipionima, on nije pristajao na ono što se dešavalo, nego je govorio u odbranu Afrikanca, koji je bio optužen dok je bio odsutan, i on se sam potrudio da spriječi da se bilo koja lžaga stavlja na njegovo /Afrikančevo op. S.M./ ime. On je također spriječio utamničenje Azijatika. Zbog toga su Scipioni odustali od svoga neprijateljstva prema njemu i ugovorili bračnu vezu, Afrikanac je dao njemu svoju sopstvenu kćerku”).

Sekst Aurelije Viktor, *De viris illustribus*, 57: *Tiberius Sempronius Gracchus nobilissima familia ortus Scipionem Asiaticum quamvis inimicum duci in carcerem non est passus. Praetor Galliam domuit, consul Hispaniam, altero consulatu Sardiniam; tantumque captiuorum adduxit, ut longa uenditione res in prouerbium ueniret "Sardi uenales".* *Censor libertinos, qui rusticas tribus occupant, in quattuor urbanas diuisit; ob quod a populo collega eius Claudius (nam ipsum auctoritas tuebatur) reus factus; et cum eum duae classes condemnassent, Tiberius iurauit se cum illo in exilium iturum: ita reus absolutus est. Cum in domo Tiberii duo angues e geniali toro erepsissent, responso dato eum de dominis periturum, cuius sexus anguis fuisset occisus, amore Corneliae coniugis marem iussit interfici.*

(“Tiberije Sempronije Grakh /Stariji op. S.M./, iz vrlo plemenite familije, nije trpio da Scipion Azijatik, iako njegov neprijatelj, bude odveden u zatvor. Kao

pretor potčinio je /Cisalpinsku op. S.M./ Galiju, kao konzul Hispaniju, za vrijeme drugoga konzulata Sardiniju, odakle je doveo toliko zarobljenika da je zbog dužine prodaje to ušlo u poslovicu kao "jeftin kao Sardinac". Kao cenzor je razdijelio u četiri gradske tribe oslobođenike koji su bili unijeti u seoske tribe. Zbog ovoga je njegov kolega Klaudije bio optužen od naroda – iako ga je njegov autoritet štitio – i dok su ga dvije klase /na centurijatskim komicijama op. S.M./ osudile, Tiberije se zakleo da će on otići u egzil sa njim. Na ovaj način je optuženi bio oslobođen. U Tiberijevom domu, dvije zmije su izplazale iz bračnog kreveta. Po tumačenju čuda po kojem će supružnik koji je onoga spola kao i ubijena zmija umrijeti, on /Grakh Stariji op. S.M./ je naredio da se ubije mužjak, za ljubav svoje supruge Kornelije.”).

Kao što se može vidjeti iz prezentiranih podataka, do danas poznata literarna izvorna građa koja spominje vjeridbu i brak Kornelije Mlađe sa Tiberijem Sempronijem Grakhom Starijim je u određenoj mjeri nekonzistentna po ovom pitanju. Glavno pitanje je da li je Kornelija Mlađa vjerena sa Tiberijem Grakhom Starijim za vrijeme života njenog oca ili ne. Glavna dva vrela koja bi mogla odgovoriti na ovo pitanje : Plutarhov životopis Scipiona Afrikanca Starijeg i memoari samoga Scipiona Afrikanca Starijeg su za sada izgubljeni. Na osnovi poznatih podataka moglo bi se jedino sa punom sigurnošću zaključiti da je Kornelija Mlađa prvo zaručena i to kao djevojčica (za života svoga oca ili nakon njegove smrti), a tek znatno kasnije je došlo do vjenčanja, i to nakon smrti oca Publija Kornelija Scipiona Afrikanca Starijeg (183. god. p. n. e.)prije smrti majke Emilije Paule Treće (163. ili 162. god. p. n. e.).³¹ Pošto je Afrikanac Stariji napustio Rim u toku montiranih optužbi protiv njega i otišao u Liternum gdje je ostao do smrti, moglo bi se pretpostaviti da su njegov brat Lucije ili sinovi, posebice stariji (koji je bio odgovorniji) zajedno sa majkom Emilijom

³¹ Sudeći po podacima iz 26 – 28 poglavlja XXXI. knjige Polibijevih "Historija" Emilija Paula Treća je umrla ili u toku 163. god. p. n. e. ili početkom 162. god. p. n. e. ili O tome v. i Dixon, 1985:147 – 170.

Paulom Trećom dogovorili i vjeridbu Kornelije sa Tiberijem Grakhom Starijim.³² Pošto je poticala iz vrlo, vrlo bogate familije, Kornelija je u miraz donijela značajnu sumu od 50 talenata³³. Ako je Polibije u podatku XXXI, 28 mislio na atički talenat, a pošto se grčka drahma uglavnom u konverziji izjednačavala sa rimskim denarom, Kornelijin miraz bi iznosio 300.000 srebrnih denara. U slučaju da je riječ o rimskom talentu ta bi cifra iznosila 375.000 denara. Ove cifre su u ono vrijeme bile iznimno golema svota.

Brakovi i česte adopcije unutar rimske elite su uvijek imali i šire društveno, socio-ekonomsko pa i političko značenje. U svijetu u kojem je, a u Italiji i danas, familija bila ne samo osnovna ćelija društva, nego i nadasve snažan organizam funkcioniranja i djelovanja, uzajamno uvezivanje, čak i u unakrsnom smislu, familija imalo je dubinsko značenje, čak i stvaranja određenih alijansi i savezništava na unutarpolitičkom polju. Uostalom, o značenju familije u rimskom svijetu dovoljno je ilustrativna činjenica da je i sam rimski narod doživljavan kao neka vrsta proširene familije. O uvezivanju familija upravo najbolje svjedočanstvo pruža samo Kornelijino šire familijarno okruženje. Njena majka Emilija Paula Treća je bila biološka tetka

³² O dilemama vezanim za smrt Afrikanca Starijeg, zarukama i vjenčanju njegove kćerke Kornelije Mlađe v. Mesihović, 2019.

³³ Talenat ili talent (latinski *talentum*, od starogrčkog *τάλαντον* = „ljestvica, skala, vaga, balans, ravnoteža“) bio je antička mjera i vrijednost u drevnom i antičkom periodu. Izvorno, talenat bi bila masa vode koja je potrebna da se napuni jedna amfora. Sam iznos mase talenta je varirao: atički (koji je bio identičan eubejskom) je iznosio cc 26 kg, eginski je iznosio cc 37 kg, rimski je iznosio cc 32,3 kg; egipatski je iznosio cc 27 kg, babilonski cc 30,3 kg. U vrijednosti novca 1 atički ili eginski talenat iznosio je 60 mina ili 6000 drahmi. Rimski talent je iznosio i 100 *libri/funti*, a 1 libra je iznosila $\frac{3}{4}$ helenske mine. Egipatski talent je iznosio 80 libri. Osim srebrnih talenata, koristili su se i zlatni talenti koji su bili mnogo vredniji. Talent i mine se ustvari nikada nisu stvarno kovale niti proizvodile, to su bile samo predstavljene vrijednosti mjera težine koje su se koristile za artikle kao što su žito, metali (zlat i srebro).

Scipiona Emilijana kojega je adoptirao kao svoga sina njen stariji brat Publije. Taj isti Scipion Emilijan se kasnije vjenčao sa Kornelijinom kćerkom Sempronijom. Kornelijin stariji sin Tiberije se brakom sa Klaudijom Pulhrom povezao sa značajnom i utjecajnom familijom koju je vodio Apije Klaudije Pulher. Kornelijin mlađi sin Gaj se vjenčao sa Licinijom, kćerkom Publija Licinija Krasa Diva Mucijana čiji je biološki brat bio Publije Mucije Skevola. Braća Kras Mucijan i Mucije Skevola su bili jedni od glavnih suradnika Kornelijinog sina Tiberija u procesu nastajanja inicijalnog reformno – protopopularskog kružoka i njegovog izlaska u rimsku unutarpolitičku arenu sa agrarnim zakonom iz 133. god. p n. e. Kras Mucijan je inače oženio sestru već spomenutog Klaudija Pulhera, odnosno tetku supruge Tiberija Grakha. Kornelija je morala imati i značajnu ulogu u brakovima svoje djece, bolje reći u određivanju supružnika za njih. Najmanje bez njenoga pristanka ni Sempronija nije mogla biti udata za Scipiona Emilijana, niti znatno kasnije ni Tiberije ni Gaj nisu mogli biti oženjeni sa Klaudijom i Licinijom. A lako je pretpostaviti da je moguće ona bila i “arhitekt” ovih brakova, sve u svrhu stvaranja snažnih konekcija i alijansi.

I te 133. god. p. n. e. kada je započela revolucija sa debatama o novom agrarnom zakonu, njegov oficijelni predstavljatelj Tiberije Grakh je bio plebejski tribun, Mucije Skevola konzul, njegov brat Kras Licinijan pretor, Apije Klaudije Pulher princeps Senata. Nesumnjivo od ranije dobro pripremljena i usklađena akcija ovoga kružoka u kojem je morala biti i Kornelija. Zbog toga ne bi bilo pretjerano reći da je protopopularski kružok i prvotni revolucionarno – reformski zahvat bilo djelo koje je proisteklo i iz jedne složene mreže unakrsnih familijarnih konekcija između Sempronija Grakha, Klaudija Pulhera i Mucija Skevola, zanimljivo (pa površno gledano i paradoksalno) sve predstavnika tadašnje najviše elite. Uostalom, familijarne konekcije su

i kasnije imale ultimativno značenje za popularsku frakciju, jer je Julije Cezar, posljednji popularski lider bio sin brata Julije, supruge Marija, vođe populara iz doba nakon grakhovske revolucije. Na tu familijarnu mrežu su se onda nadograđivale mreže klijenture, gostoprimstva i prijateljstva u široki splet uzajamnih odnosa pojedinca, familija, klika, frakcija, lobija, interesa, pa i ideala i vjerovanja.

Bez obzira na značajnu razliku u godinama, Tiberije Sempronije Grakh Stariji i Kornelija Mlađa su imali vrlo uspješan i skladan brak, u kome je rođeno 12 djece što je za tadašnje nobilske familije postajalo sve veća rijetkost.³⁴ Nažalost, od 12 djece je preživjelo

³⁴ Brojka od 12 Kornelijine djece ipak možda nije povijesno utemeljena. O toj dilemi v. Dixon, 2007:7: „You would think some 'facts' about Cornelia would be incontrovertible. She was celebrated as the archetypal Roman mother, her virtue and fecundity exemplary. She was admired for the number of children she bore: twelve, according to Pliny the elder (*HN* 7.57) and Seneca the younger (*ad Helviam* 16.6), both writing two centuries after the event. Many scholars (myself included) have painstakingly examined the so-called evidence for the date of Cornelia's betrothal/marriage and the likely date of her husband's death (c.154), then tried to work out when she had those twelve children. Very little is certain. In fact, the calculations are so awkward that I have doubted the literal truth of those 'twelve births' and wondered if the number is an exaggeration, or if her admirers might have included stillbirths or mis-carriages in their total to bolster the later Cornelia myth of the iconic wife and mother. The authors who insist on the number of births are not only late but often inaccurate about detail — Seneca the younger's main intention is to stress her undaunted spirit in the face of so many bereavements. He announces dramatically that Cornelia began with twelve children, and was reduced to two, namely her sons, as if he was unaware that Sempronia lived on. This oversight undermines his credibility. Pliny's prime interest was in Cornelia's freakish ability to alternate the sexes, which qualified her for entry into his encyclopedia of marvels. The tradition that Gaius Gracchus was born after his father's death also has its difficulties and might be a later embroidery, to heighten the pathos of Cornelia's widowhood. Posthumous births would generally be mentioned by biographers and noted by the additional name 'Postumus' but no such usage is attested in Gaius' case by any ancient source, which would be odd in the case of such a famous subject.“.

adolescenciju samo troje: Sempronija³⁵ (koja je u trenutku smrti svoga oca bila u ranom djevojaštvu), Tiberije³⁶ (koji je imao 8 ili 9 godina u trenutku smrti svoga oca) i najmlađi Gaj³⁷ (koji je bio beba u trenutku smrti svoga oca). I sam otac Tiberije Sempronije Grakh Stariji je umro od jedne ozbiljne bolesti. Nepoznati su i razlozi visokog mortaliteta Kornelijine djece, vrijeme njihove smrti, kao i godine rođenja, njihova doživljena starost, imena i spol. Nejasno je da li je možda bila u pitanju neka epidemija od koje su svi ili veći dio njih stradao ili su umirali u različitim razdobljima je pitanje na koje se još uvijek ne može odgovoriti.

Poznata izvorna građa ne govori direktno o datumima rođenja djece, pa se do okvirnih vremena rođenja dolazi posrednih putem analizom dostupnih podataka. Ali i tu ima određene konfuzije u podacima koje daje Plutarh u životopisima Tiberija i njegovog mlađega brata Gaja. U Tiberijevom životopisu (3) se nailazi na podatak da je on bio od Gaja stariji deset godina. U životopisu Gaja Grakha (1) navodi se opet da je Gaj od brata Tiberija bio devet godina mlađi, a da je potonji bio ubijen kada još nije bio napunio tridesetu (ἐννέα γὰρ ἐνιαυτοῖς ἐλείπετο τὰδελφοῦ καθ' ἡλικίαν, ἐκεῖνος δὲ οὕτω τριάκοντα γεγονὼς ἀπέθανεν). Nejasno je koji je podatak (devet ili deset godina stariji) tačniji, i do konfuzije je sigurno došlo jer je Plutarh za pisanje konkretnih odjeljaka u ovim životopisima koristio različite izvore, a da podatke iz njih nije uskladio. Možda je neusklađenost Plutarh jednostavno predvidio ili je u toku pisanju svoga monumentalnog djela jednostavno nije, zbog obimnog broja informacija sa kojima je

³⁵ *Sempronia*, o njoj v. Smith W., 1849:III, 777; PWRE, 1923, II A. 2, col. 1445.

³⁶ O Tiberiju Semproniju Grakhu (*Tiberius Sempronius Gracchus*) v. Smith W., 1849:II, 290 – 294; PWRE, 1923, II A. 2, col. 1409 – 1426; Mesihović, 2011.

³⁷ O Gaju Grakhu (*Caius Sempronius Gracchus*) v. Smith W., 1849:II, 294 – 298; PWRE, 1923, II A. 2, col. 1375 – 1400.

radio, ni primijetio ovu razliku u svoja dva podatka pa je tako nije ni revidirao u naknadnim korekturama ili lekturama. Ali razlika od jedne godine ipak nije toliko velika, da se ne bi moglo i sa obzirom na ovu neusklađenost, pokušati odrediti bar približno vrijeme i Tiberijevog i Gajevog rođenja. Pošto je Tiberije Grakh ubijen u ljeto 133. god. p. n. e., onda se on rodio bilo u drugoj polovici 163. (u toku konzulske godine svoga oca) ili tokom 162. god. p. n. e. Po prvoj verziji, ako je Gaj bio mlađi deset godina on bi se rodio 153 ili 152. god. p. n. e., a po drugoj verziji u kojoj je Gaj bio mlađi devet godina vrijeme rođenja bi bila 154/153. god. p. n. e. Po drugoj verziji njihov otac bi sigurno bio živ bar do druge polovice 154. god. p. n. e. Sempronija je po svemu sudeći bila starija i od Tiberija, jer je ona bila već u braku sa Scipionom Emilijanom kada je Tiberije učestvovao u osvajanju Kartagine 146. god. p. n. e. Tačno vrijeme njenoga vjenčanja sa Scipionom Emilijanom je nepoznato, ali se sigurno desilo znatno prije odlaska njenoga brata Tiberija na sjevernoafričko bojište.

Plutarh, Usporedni životopisi, Tiberije Grakh, 3: αἱ μὲν οὖν διαφοραὶ τοιαῦταί τινες ἦσαν αὐτῶν: ἀνδραγαθία δὲ πρὸς τοὺς πολεμίους καὶ πρὸς τοὺς ὑπηκόους δικαιοσύνη καὶ πρὸς τὰς ἀρχὰς ἐπιμέλεια καὶ πρὸς τὰς ἡδονὰς ἐγκράτεια, ἀπαράλλακτος, ἣν δὲ πρεσβύτερος ἐναιυτοῖς ἐννέα ὁ Τιβέριος: καὶ τοῦτο τὴν ἐκατέρου πολιτείαν ἀπηρτημένην τοῖς χρόνοις ἐποίησε καὶ τὰς πράξεις οὐκ ἤκιστα διελυμήνατο, μὴ συνακμασάντων μηδὲ συμβαλόντων εἰς τὸ αὐτὸ τὴν δύναμιν, μεγάλην ἂν ἐξ ἀμφοῖν ὁμοῦ καὶ ἀνυπέρβλητον γενομένην. λεκτέον οὖν ἰδίᾳ περὶ ἐκατέρου καὶ περὶ τοῦ πρεσβύτερου πρότερον.

(“Takve su, dakle, otprilike bile razlike između njih; ali muževno držanje pred neprijateljima, pravičnost prema podložnima, brižljivost u vršenju funkcija vlasti i suzdržljivost u užicima bili su jednaki u obojice. Tiberije je, međutim, bio deset godina stariji. To je učinilo da je političko djelovanje svakoga od njih dvojice palo u drugo vrijeme i nemalo uzrokovalo da se izjalove njihovi pothvati jer nisu zajedno došli u napon snage niti su mogli

povezati svoje sile koje bi udružene postale velike i neodoljive. Treba stoga govoriti zasebno o svakome od obojice, a prvo o starijem.”).

Plutarh, Usporedni životopisi, Gaj Grakh, 1: Γάιος δὲ Γράχχος ἐν ἀρχῇ μὲν ἢ δεδιὼς τοὺς ἐχθροὺς ἢ φθόνον συνάγων ἐπ’ αὐτοὺς ὑπεξέστη τε τῆς ἀγορᾶς καὶ καθ’ ἑαυτὸν ἡσυχίαν ἔχων διέτριβεν, ὥς ἂν τις ἐν τε τῷ παρόντι ταπεινὰ πράττων καὶ τὸ λοιπὸν οὕτως ἀπραγμόνως βιωσόμενος, ὥστε καὶ λόγον τισὶ καθ’ αὐτοῦ παρασχεῖν ὥς δυσχεραίνοντος καὶ προβεβλημένου τὴν τοῦ Τιβερίου πολιτείαν. ἦν δὲ καὶ μεिरάκιον παντάπασιν: ἐννέα γὰρ ἐνιαυτοῖς ἐλείπετο τᾶδελοφου καθ’ ἡλικίαν, ἐκεῖνος δὲ οὐπω τριάκοντα γεγυνῶς ἀπέθανεν. ἐπεὶ δὲ προϊόντος τοῦ χρόνου τὸν τε τρόπον ἡσυχῇ διέφαινε ἀργίας καὶ μαλακίας καὶ πότων καὶ χρηματισμῶν ἀλλότριον ὄντα, καὶ τὸν λόγον ὥσπερ ὠκύπερα κατασκευαζόμενος ἐπὶ τὴν πολιτείαν δῆλος ἦν οὐκ ἡρεμήσων, δίκην τέ τι τῶν φίλων φεύγοντι Βεττίῳ συνειπών, τοῦ δήμου συνενθουσιῶντος ὑφ’ ἡδονῆς καὶ βακχεύοντος περὶ αὐτόν, ἀπέδειξε τοὺς ἄλλους ῥήτορας παῖδων μηδὲν διαφέροντας, εἰς φόβον αὐθις οἱ δυνατοὶ καθίσταντο, καὶ πολὺς ἦν ἐν αὐτοῖς λόγος ὥς οὐκ ἐάσουσιν ἐπὶ δημαρχίαν τὸν Γαῖον προελθεῖν. συντυγχάνει δὲ ἀπὸ ταῦτομάτου λαχεῖν αὐτὸν εἰς Σαρδῶ ταμίαν Ὁρέστη τῷ ὑπάτῳ: καὶ τοῦτο τοῖς μὲν ἐχθροῖς καθ’ ἡδονὴν ἐγεγονέι, τὸν δὲ Γαῖον οὐκ ἐλύπησεν. ἅτε γὰρ ὢν πολεμικὸς καὶ χεῖρον οὐδὲν πρὸς στρατείας ἡσκημένος ἢ δίκας, ἔτι δὲ τὴν πολιτείαν καὶ τὸ βῆμα φρίττων, ἀντέχειν δὲ καλοῦντι τῷ δήμῳ καὶ τοῖς φίλοις οὐ δυνάμενος, παντάπασι τὴν ἀποδημίαν ἐκείνην ἡγάπησε. καίτοι κρατεῖ δόξα πολλὴ τοῦτον ἄκρατον γενέσθαι δημαγωγόν, καὶ πολὺ τοῦ Τιβερίου λαμπρότερον πρὸς τὴν ἀπὸ τῶν ὄχλων δόξαν. οὐκ ἔχει δὲ οὕτω τὸ ἀληθές: ἀλλ’ ἔοικεν ὑπ’ ἀνάγκης τινὸς μᾶλλον οὗτος ἢ προαιρέσεως ἐμπεσεῖν εἰς τὴν πολιτείαν. ἱστορεῖ δὲ καὶ Κικέρων ὁ ῥήτωρ ὥς ἄρα φεύγοντι πᾶσαν ἀρχὴν τῷ Γαίῳ καὶ μεθ’ ἡσυχίας ἡρημένῳ ζῆν ὁ ἀδελφὸς ὄναρ φανείς καὶ προσαγορεύσας, ‘τί δῆτα,’ φαίη, ‘Γάιε, βραδύνεις; οὐκ ἔστιν ἀπόδρασις, ἀλλ’ εἴς μὲν ἡμῖν ἀμφοτέροις βίος, εἴς δὲ θάνατος ὑπὲρ τοῦ δήμου πολιτευομένων πέπρωται’

(“U početku se Gaj Grakh, bilo bojeći se svojih neprijatelja bilo nastojeći navući na njih mržnju naroda, povukao sa Foruma i provodio život u miru sam za sebe kao neko ko je zasada u poniženu položaju i ubuduće kani živjeti u istoj ravnodušnosti prema javnim poslovima tako da je čak izazvao protiv sebe zamjerke nekih koji su mislili da je on bio nezadovoljan Tiberijevom politikom i da je odlučio da je odbaci. A bio je još posvema mlado momče, jer od brata bio je devet godina mlađi a onaj je umro kad još nije napunio tridesetu. Ali jer je, kako je vrijeme prolazilo, pomalo počeo pokazivati

značaj kome je bila tuđa lijenost, mekušnost, piće i stjecanje novca i jer je po tome što je svoj govornički dar pripremao kao krila za uzlet u političkom životu bilo očito da neće ostati pri mirovanju pa je obrambenim govorom za Vetija, jednoga od svojih prijatelja protiv koga se vodio sudski postupak, kod naroda oko sebe izazvao oduševljeni zanos od uživanja i ushićenja, pokazao da su ostali govornici prema njemu poput djece, nobile opet jednom poče obuzimati strah i mnogo je bilo govora među njima o tome da neće dopustiti da Gaj dode do /plebejskog op. S.M./ tribunata. Slučajno se, međutim, desilo da ga je ždrijebom zapalo da ide na Sardiniju kao kvestor konzula Oresta³⁸. To je učinilo zadovoljstvo njegovim neprijateljima a Gaju nije bilo krivo. Budući da je volio rat i bio izvježban za vojevanje ništa slabije nego za parnice, a uz to se još grozio same pomisli na javnu djelamost i govornicu, a nije se mogao oteti pozivu naroda i svojih prijatelja, bio je sasvim zadovoljan tim odlaskom iz grada. Pa ipak, vlada prošireno uvjerenje da je on bio žestok demagog i mnogo pohlepniji od Tiberija za ugledom kod svjetine. Ali to nije istina; čini se, naprotiv, da se više od neke nužde nego po vlastitu izboru upleo u politiku. A govornik Ciceron³⁹ također izvještava da se Gaju, baš kad je otklonio svaki službeni položaj i izabrao da živi mirnim životom, brat ukazao u snu i obratio mu se ovim riječima: »Kako to kasniš, Gaju? Nema ti mogućnosti da umakneš, nego jedan nam je obojici život dosuđen i jedna smrt kao zastupnicima interesa naroda.«).

Plutarh, Usporedni životopisi, Tiberije Grakh, 4: ὁ δ' οὖν νεώτερος Τιβέριος στρατευόμενος ἐν Λιβύῃ μετὰ τοῦ δευτέρου Σκηπίωνος, ἔχοντος αὐτοῦ τὴν ἀδελφὴν, ὁμοῦ συνδιαιτώμενος ὑπὸ σκηνὴν τῷ στρατηγῷ ταχὺ μὲν αὐτοῦ τὴν φύσιν κατέμαθε, πολλὰ καὶ μεγάλα πρὸς ζῆλον ἀρετῆς καὶ μίμησιν ἐπὶ τῶν πράξεων ἐκφέρουσαν, ταχὺ δὲ τῶν νέων πάντων ἐπρώτευν εὐταξίᾳ καὶ ἀνδρείᾳ· καὶ τοῦ γε τείχους ἐπέβη τῶν πολέμιων πρῶτος, ὥς φησι Φάννιος, λέγων καὶ αὐτὸς τῷ Τιβερίῳ συνεπιβῆναι καὶ συμμετασχεῖν ἐκείνης τῆς ἀριστείας. πολλὴν δὲ καὶ παρὼν εὐνοίαν εἶχεν ἐν τῷ στρατοπέδῳ καὶ πόθον ἀπαλαττόμενος αὐτοῦ κατέλιπε.

(“Mladi pak Tiberije, vojujući u Africi pod Scipionom Mladim, koji je imao za ženu njegovu sestru, i dijeleći s vrhovnim zapovjednikom njegov šator,

³⁸ *Lucius Aurelius Orestes*, konzul za 126. god. p. n. e.

³⁹ *Cic. Div. I*, 56

ubrzo upozna njegovu narav koja je brojnim velikim primjerima poticala na nadmetanje u vrlini i želju za oponašanjem isto takvim djelima, a ubrzo je bio prvi među mladićima zaptom i hrabrošću; prvi se popeo na zidine jednog neprijateljskog grada, kako kaže Fanijen, koji pripovijeda da se popeo zajedno s Tiberijem i skupa sa njime učestvovao u tom junačkom podvigu. Dok je bio u vojsci, Tiberije je uživao veliku naklonost drugih, a kad je odlazio, veoma su žalili za njim.”).

U vrijeme kada je postao konzul po prvi put 147. god. p. n. e. Scipion Emilijan je imao 38 godina⁴⁰, što govori da je on već neko vrijeme bio u braku sa Sempronijom. Scipion Emilijan i Sempronija nisu imali djece. Scipiona Emilijana je usvojio Publije Kornelije Scipion, sin Afrikanca Starijeg pa je na taj adoptivni način on ušao i familiju Afrikanca Starijeg. Pored te adoptivne veze, on je bio i biološki rođak Kornelije Mlađe jer je njena majka Emilija Paula Treća bila biološka tetka Scipiona Emilijana, te su oni bili biološki rođaci u prvom koljenu, djeca od brata i sestre. Po adoptivnoj liniji je Kornelija Mlađa, opet bila adoptivna tetka Scipiona Emilijana, a po tazbini i njegova punica. Međutim, isprepletene familijarne veze nisu bile garancija o opstojnosti stabilnih odnosa između Kornelije i Scipiona Emilijana, posebno u razdoblju zadnjih godina života Scipiona Emilijana. Oni su se tada definitivno razišli zbog različitih percepcija na vođenje visoke politike Republike.

Kada se govori o rođenjima Kornelijine djece, potrebno je ukazati na sljedeća dva vrlo bitna podatka. Plinije Stariji (*NH*, VII, 69) navodi sljedeće: *Quasdam concreto genitali gigni infausto omine Cornelia Gracchorum mater indicio est.* (“Da su neke žene sa spojenim genitalijama rođene pod nesretnim predznakom, kao dokaz služi Kornelija, majka Grakha”). U istom kontekstu govori i Solin (I, 67)

⁴⁰ Drugi put je bio konzul za 134. god. p. n. e.

: *si concretum virginal fuerit, quo pacto genitalia fuere Corneliae, quae editis Gracchis ostentum hoc piavit sinistro exitu liberorum.* („Na sličan način, to je nesretno rođenje za žene ako je vagina spojena. Na takav način su bile genitalije Kornelije, koje su, po rođenju Grakha, smirile ovaj znak sa nesretnom smrću njene djece.“).⁴¹ Najvjerojatnije je riječ o anomaliji iz prednatalne razvojne faze koja se manifestira u tome što su vaginalne *labia minora* (“male usmine”) spojene.⁴² Ako je Kornelija rođena sa ovom anomalijom, to

⁴¹ Po Beness - Hillard, (2013:69) ovaj medicinski poremećaj, sa kojim je sujevjerna sklonost vezala rđavo znamenje, se pokazao kao problem za nju, jer je zbog njega bila izložena uvredama i napadima : “The nature of the problem and the circumstances of its detection might be debated (see below), but we believe we have a clue to Comelia's later vulnerability to attack — or, at least, an indication of *one* of the ways in which she was vulnerable. We see no reason to reject this item out of hand. No scepticism — or suggestion of malicious gossip — attaches to this tradition in antiquity (as it is retailed). Modern sceptics are inclined to doubt its authenticity simply on the grounds of its extraordinary nature (and the fact that it would have been grist to an anti-Gracchan mill). But while they are undoubtedly right to suspect that the omen was amplified in unfriendly sources, such accounts were not the only media which would have preserved the datum. When they occurred within the great houses, omens were of public interest. *Nobilitas* ensured that few things remained private; it was in the very nature of the lives of Rome's elite that those personal lives were *public*. Cicero and Sallust liken *nobilitas*, in effect, to living in a goldfish bowl (Cic. *Off* 2.44; Sall. *Iug*. 85.23); with fame or distinction, whether inherited or the consequence of circumstance, everyone's eyes are upon the noble who is 'in a bright light': 'No word, no action . . . can remain in darkness.' And the extended Seipionic-Gracchan family upon which we are focussed here was, it might be said, particularly concerned with the observation of omens; a number are recorded”.

⁴² Beness - Hillard, (2013:69 i 71) na sljedeći način objašnjavaju podatke Plinija Starijeg i Solina o Kornelijinom “rđavom predznaku”, tj. medicinskom poremećaju: 69: “Nor is there anything intrinsically incredible about the report. Depending on the diagnosis, the condition would have been observed early — or late. In the case of Cornelia, the ancient report seems to suggest the observation at her birth that she lacked (or appeared to lack) a vaginal orifice. This may in fact have been simply fusion of the labia, which in the neonatal period is not uncommon. Such a fusion usually resolves spontaneously during childhood or at puberty when the oestrogen levels rise. It may be, however, that Pliny and Solinus (despite their suggestion that the sign was visible at birth) have transmitted what was in fact a more worrisome

je vjerojatno riješeno već u određenom periodu njenoga djetinjstva ili mladosti. Kornelijinu medicinsku anomaliju su izgleda politički oponenti grakhovske revolucije i općenito populara koristili kao osnovu da prikažu kako su još bogovi ili neka druga metafizička sila preko njega poručivali da su braća Grakh nešto što je loše, jer su rođeni od žene koja je na sebi nosila tu “poruku” koju je simboliziralo rđavo znamenje kao predznak nesreća po rimski narod.

Nakon smrti supruga, Kornelija Mlađa se odlučila posvetiti odgoju i obrazovanju djece, izabравši da ostane *univira*, tj. da se ne preudaje i da ostane žena koja je imala samo jednoga supruga u toku svoga

diagnosis, the symptoms for which will probably not in that case have been observed until a good deal later in Cornelia's life, that she suffered from some obstruction to the vaginal canal, a rare condition but one known to gynaecological science, such as an imperforate hymen or a transverse vaginal septum (that is, a membrane stretching across the vagina). Such obstructions, where they occur, generally are found in the vicinity of the hymen, though, rarely, a portion — or even the whole — of the vagina may be absent; or the cervical canal might be missing. Treatment requires surgical incision. Following the incision of an imperforate hymen and the drainage of old blood, most women would have normal reproductive function. However, some may have irreversible damage to the uterus and tubes. Surgical correction of vaginal atresia (as opposed to the treatment of an imperforate hymen) is quite complex — and thought, by our modern consultants, to have not been possible in Roman times. Women who undergo such surgery often have difficulty with sexual intercourse and frequently remain infertile. If they do conceive, they would almost certainly require Caesarian section to deliver the child.....⁷¹ :Whatever the precise nature of Cornelia's malformation, it was clearly something which, once detected, yielded to treatment (or righted itself). Any confident diagnosis is not possible from this distance. A The important point is that ancient tradition with regard to Cornelia — as retailed by both sources (that is, Pliny and Solinus) — recorded the complaint as congenital.³⁹ This suggests to us that Cornelia's problem was the relatively less serious one — medically-speaking — of fused labia, which would have been externally visible (at birth), but that conclusion must remain speculative. Whatever the precise nature of the malady, if it was detected at the time of her birth, it was summarily attended to (or self-corrected) — though the infaustum omen will have dogged her like a baleful spectre throughout her childhood as the harbinger of an uncertain future.”

života. O tome je zanimljiv opis dao Plutarh u životopisu njenog sina Tiberija (1):

Κορνηλία δὲ ἀναλαβοῦσα τοὺς παῖδας καὶ τὸν οἶκον, οὕτω σώφρονα καὶ φιλότεκνον καὶ μεγαλόψυχον αὐτὴν παρέσχεν ὥστε μὴ κακῶς δόξαι βεβουλεῦθαι τὸν Τιβέριον ἀντὶ τοιαύτης γυναικὸς ἀποθανεῖν ἐλόμενον, ἥ γε καὶ Πτολεμαίου τοῦ βασιλέως κοινουμένου τὸ διάδημα καὶ μνωμένου τὸν γάμον αὐτῆς ἡρνήσατο, καὶ χηρεύουσα τοὺς μὲν ἄλλους ἀπέβαλε παῖδας, μίαν δὲ τῶν θυγατέρων, ἣ Σκηπίωνι τῷ νεωτέρῳ συνώκησε, καὶ δύο υἱούς, περὶ ὧν τάδε γέγραπται, Τιβέριον καὶ Γάϊον, διαγενομένους οὕτω φιλοτίμως ἐξέθρεψεν ὥστε πάντων εὐφρεστάτους Ῥωμαίων ὁμολογουμένως γεγονότας πεπαιδεῦσθαι δοκεῖν βέλτιον ἢ πεφυκέναι πρὸς ἀρετὴν.

(“Kornelija, preuzevši brigu nad djecom i kućom, pokazala se tako promišljenom, tako dobrom majkom i tako velikodušnom da se ljudima učinilo da Tiberije nije nikako donio lošu odluku kada je izabrao da umre umjesto takve žene koja je odbila i kralja Ptolemeja kada joj je nudio da podijeli sa njom krunu i snubio je za brak i, ostajući udovicom, izgubi ostali djecu, ali preživjele, jednu od kćeri koja se udala za Scipiona Mlađega i dva sina o kojima je ovo napisano, Tiberija i Gaja, othrani tako brižno da se činilo, premda su po općem mišljenju bili najobdareniji od Rimljana, da u pogledu vrline duguju više odgoju nego prirodi”).

Ptolemej, koga spominje Plutarh, je Ptolemej VIII. Euerget II. Debeljak. Republika je u to vrijeme bila uključena i u unutarnje poslove mnogih mediteranskih zemalja, često djelujući i kao arbitar u skoro kroničnim borbama za vlast u njima, čak i ako su sukobi nastali unutar iste dinastije i bližih srodnika (često je to riječ bila o braći). Tako su i u ptolemeidskom, helenističkom Egiptu, Rimljani na vlast ponovo postavili Ptolemeja VI. Filometora,⁴³ ali su Kirenu predali

⁴³ Πτολεμαῖος Φιλομήτωρ, živio 186. – 145. god. p. n. e. Interese Ptolemeja VI. u Rimu je protežirao Katon Stariji Cenzor. O njemu v. Smith W., 1849: 592 - 594; PWRE, 1959, XXIII. 2, col. 1702 – 1720.

njegovom mlađem bratu Ptolemeju VIII. Euergetu II. Debeljaku.⁴⁴ I pored ove podjele odnos između braće Ptolemeja nikada nije bio u potpunosti raščišćen. Mlađi Ptolemej VIII. se osjećao oštećenim i došao je u Rim da za svoje zahtjeve (zahtijevao je pored Kirene koju je dobio podjelom, još i otok Kipar) dobije podršku Senata. Taj prvi Ptolemejev dolazak u Rim datira se u jesen 163. god. p. n. e.⁴⁵ Drugi put mlađi Ptolemej je boravio u Rimu 154. god. p. n. e. sada optužujući brata da priprema i atentat na njega⁴⁶. Upravo za vrijeme drugoga dolaska, Ptolemej VIII. je vjerojatno zaprosio Korneliju Mlađu, i to vjerojatno nedugo po smrti Tiberija Sempronija Grakha Starijeg. Ponuda je podrazumijevala i kraljevsku krunu. Kornelija se nije dvoumila i između krune i svoje djece, koju bi u tom slučaju vjerovatno usvojile druge ugledne rimske familije, kao što je bila uobičajena praksa u rimskom društvu, odabrala je svoju djecu i odbila je ponudu mlađeg Ptolemeja. Njegova bračna ponuda je u osnovi imala političke motive. Ptolemej je brakom želio stvoriti porodične veze sa jednim od najmoćnijim rimskih rodova, čime bi se mogao nadati i većoj podršci rimske zvanične politike u svojoj borbi protiv brata. Nasuprot očekivanjima mlađeg Ptolemeja, Kornelija se u potpunosti odlučila posvetiti svojoj djeci i uspomeni na pokojnog supruga, koje je odlučila da ne napusti ni za najveća bogatstva svijeta (Lagidi/Ptolemeidi su spadali u jednu od najbogatijih dinastija

⁴⁴ Πτολεμαῖος Εὐεργέτης, sa nadimkom Φύσκων; živio cc. 182. – 26, VI. 116. p.n.e.). Dok je još bio samo vladar Kirenajke, Ptolemej VIII. je oporučno ostavio Republici Kirenajku, ako on umre bez djece. I ovaj podatak je poznat preko jednog natpisa, iako ga ne spominju literarna vrela. O njemu v. Smith W., 1849: 594 - 595; PWRE, 1959, XXIII. 2, col. 1721 – 1736.

⁴⁵ *Polyb.* XXXI, 10.

⁴⁶ *Polyb.* XXXIII, 11

Mediterrana).⁴⁷ Sudeći po smislu citiranog Plutarhovog podatka, moguće je pretpostaviti da su njena djeca umirala i poslije suprugove smrti, odnosno da je za života Tiberija Sempronija Grakha Starijeg bilo živo više od ono troje koje je preživjelo adolescenciju. Ovo je vrlo moguća pretpostavka. Ako je Ptolemej došao u Rim 154. god. p. n. e. i u toku svoga boravka tamo zaprosio Korneliju, to bi značilo da je Tiberije Stariji umro nekada u toku 154. god. p. n. e. Po tome je podatak iz životopisa Gaja, da je ovaj bio mlađi devet godina od Tiberija, tačniji.

Sama Kornelija Mlađa je bila odlično obrazovana, kultivirana i vanredno dobar poznavalac književnosti. Kao i njen otac i ona je bila sklona helenskoj literaturi i kulturi, a i tečno je govorila grčki jezik. U svojoj osobi je ona spojila stare vrline rimskih matron sa velikim znanjem, umijećem i uglađenosti razvijene mediteranske civilizacije. I te svoje kvalitete ona je odlučila prenijeti na svoju djecu, sa dodatkom za sinove sticanja praktičnih političkih vještina. Antički pisci ističu da su zahvaljujući trudu svoje majke braća Grakhi i sestra Sempronija su primili bogato helenističko i drugo obrazovanje. I učitelji koje je ona predviđela i unajmila da obrazuju njenu djecu su morali dolaziti iz miljea onoga najboljeg što je tadašnji helenistički svijet mogao ponuditi. Doprinos Kornelije u propagiranju helenističke kulture u tadašnjem rimsko – italjskom svijetu, posebice među njegovom elitom je bio i očit i sadržajan.

Upravo je njena posvećenost djeci postala poslovična u rimskoj klasičnoj civilizaciji, odakle je ona preuzeta i u nasljednicima rimskog

⁴⁷ Stalnom špekulacijom u vezi prava na posjedovanje Kipra, Senat je izazvao i rat između dvojice braće. Kada je Ptolemej VI. umro, naslijedio ga je mlađi brat i ponovo ujedinio ptolemeidsko kraljevstvo, ali i izvršio veliko protjerivanje intelektualaca i učenjaka iz Aleksandrije (koja je uvijek bila protiv njega), koji su se onda razili šireći aleksandrijska znanja i učenja po tadašnjem poznatom svijetu.

svijeta, pa je tako došla i do nas.⁴⁸ Najpoznatija anegdota koja reprezentira tu posvećenost je ona koju prenosi Valerije Maksim (IV, 4, *praef.*):

Maxima ornamenta esse matronis liberos apud Pomponium Rufum collectorum libro <. . .> sic invenimus: Cornelia Gracchorum mater, cum Campana matrona apud illam hospita ornamenta sua, pulcherrima illius saeculi, ostenderet, traxit eam sermone dum e schola redirent liberi, et 'haec' inquit 'ornamenta sunt mea.' omnia nimirum habet qui nihil concupiscit, eo quidem certius quam <qui> cuncta possidet, quia dominium rerum collabi solet, bonae mentis usurpatio nullum tristioris Fortunae recipit incursum

("Najljepši ukrasi matrone su njena djeca, što se može naći kako slijedi kod Pomponija Rufa u njegovoj Zbirci. Kornelija, majka Grakha je kao gosta u svojoj kući imala jednu kampansku matronu, koja joj je pokazivala svoj nakit, najljepši koji je postojao u tome period. Kornelija je nju zadržavala u razgovoru dok se njena djeca nisu vratila iz škole, i onda joj je rekla "Ovo su moji dragulji". Onaj ko ne žudi ni za čim /u smislu površne materijalnosti op. S.M./, sigurno ima sve, više nego onaj koji posjeduje sve stvari, jer vlasništvo nad predmetima često propadne, dok posjed dobroga stanja uma nije objekat bilo kojega udara neprijatne sudbine.)⁴⁹

⁴⁸ Ali, i sa druge strane, i djeca su bila usmjerena za svoju majku. Još antički historičari su primijetili tu veliku privrženost Tiberija, Gaja i sestre Sempronije svojoj majci, za koju će ostati čvrsto vezani sve do kraja svojih života.

⁴⁹ O ovoj anegdoti, koju prenosi Valerije Maksim, a koja se u tolikoj mjeri raširila da je postala usko vezana za bilo kakvu predstavu Kornelije i u znanosti i u pučkoj javnosti v. Petrocelli, 2001:46 – 47: "Jewels also play a role in Cornelia's story and in the famous anecdote concerning her (recorded by Valerius Maximus 4.4.1). One day after a matron from Campania had shown Cornelia her jewels, in reply she pointed to her two sons, just returned from school, and told the friend that these were her jewels (*haec ornamenta sunt mea*). There is no way to determine if the incident is historically true. In Plutarch's *Life of Phocion* (19), we find an almost identical story, in which Phocion's wife boasts to her friend that her most precious jewel is her husband. It would be useful to explore why this anecdote came to be associated with the legend of Cornelia. One hypothesis traces the origin of the story to Cornelia's presumed financial difficulties (Valerius Maximus refers to her as one of the famous *exempla de paupertate*). Seneca, the chief source of information about her financial problems, claimed (in *Ad Helviam matrem de consolatione* 12.6 and also in *Naturales*

quaestiones 1.17.8) that Scipio's daughters received their dowries from public funds because their father had left them no money. This episode reported by Seneca actually involves another Cornelia and her father, Gnaeus Cornelius Scipio Calvus, as Valerius Maximus records (4.4. 10), and occurred during the Iberian campaign. We cannot say for certain whether the decline of Africanus's family also entailed an economic crisis. Other sources agree that dowries for the two Cornelias, each fixed at fifty talents, were provided by Tertia Aemilia (for the first half of the amount) and Scipio Aemilianus (for the second half). If Africanus's son, Publius, was still alive when the first payment was made, as some scholars, such as Bandelli, have suggested, the fact that his mother paid the dowry, drawing perhaps on her own patrimony, would strongly suggest that the Scipios were in economic trouble. Trying to trace Africanus's male descendants to see if they were alive at the time would be of no help here, as it is not certain how many sons he had (theories range from three to only one). It is very likely that Aemilia (coming from a family like the Aemilii Pauli) handled her own financial affairs. Polybius tells us that she lived in luxury and that most of her wealth had been acquired in the happy days of Africanus. We have no real proof of Cornelia's economic difficulties (except, perhaps, the fact that her dowry was only fifty talents). She continued to live in high style even after her sons died, receiving guests at her villa and "exchanging gifts with kings" (Plutarch, *Gaius Gracchus* 19.2). This would suggest that her situation was secure. As for her sons, Plutarch tells us that Tiberius Gracchus offered to pay compensation to Octavius at a moment when his own finances were far from flourishing and describes Gaius (2.4) as a man of refined tastes and a spendthrift. It is likely that the story of Cornelia's famous reply came into being at a time when the criticism of luxury and of moral decline were favorite subjects for the moralistic writers of the day. This is borne out by the stern tone used by Valerius Maximus in his treatment of the saying *maxima ornamenta esse matrons liberos*—"For married women children [are] their most precious jewels?" In the Roman imagination Cornelia was pictured as an old-fashioned woman devoted to her family. She was considered to be very different from the women of her time, from the other women of the Scipios, and even from her own mother. Here we should mention another story about jewels. Cornelia's mother, Tertia Aemilia, had an adopted grandson, Scipio Aemilianus, son of Lucius Aemilius Paulus and Papiria. He had been adopted by her son, Publius. Polybius recounts that when Tertia Aemilia died, about 162 B.C. immediately after the funeral, Scipio Aemilianus collected her splendid jewels and gave them to his natural mother, Papiria. His mother was now living apart from her husband and lacked means to maintain the high standard of living that her noble rank required. Papiria did not hesitate to wear the jewels, and all the matrons (as well as Polybius) commended her son's generosity (Polybius 31. 26. 6ff.). Cornelia never saw her mother's jewelry again. Her famous remark may conceal a trace of bitterness about the fortune she had lost."

Da je Kornelija Mlađa vodila priličnu brigu o obrazovanju svoje djece, ukazuje i Ciceron (*Brutus*, 103 - 104), koji se inače optimatski vrlo negativno odnosi prema reformnom pokretu braće Grakh (Tiberija i Gaja):

utinam in Ti. Graccho Gaioque Carbone talis mens ad rem publicam bene gerendam fuisset, quale ingenium ad bene dicendum fuit: profecto nemo his viris gloria praestitisset. Sed eorum alter propter turbulentissimum tribunatum, ad quem ex invidia foederis Numantini bonis iratus accesserat, ab ipsa re publica est interfectus; alter propter perpetuam in populari ratione levitatem morte voluntaria se a severitate iudicium vindicavit. Sed fuit uterque summus orator. atque hoc memoria patrum teste dicimus¹; nam et Carbonis et Gracchi habemus orationes nondum satis splendoris verbis, sed acutas prudentiaeque plenissimas. Fuit Gracchus diligentia Corneliae matris a puero doctus et Graecis litteris eruditus. Nam semper habuit exquisitos e Graecia magistros, in eis iam adulescens Diophanem Mytilenaeum Graeciae temporibus illis disertissimum. Sed ei³ breve tempus ingeni augendi et declarandi fuit;

(“O Gaju Karbonu i Tiberiju Grakhu, ja bio volio da su oni bili skloniji održavanju mira i dobroga reda u Republici, jer su oni bili kvalificirani da to podrže svojom rječitošću. U tom slučaju, njihova slava ne bi imala konkurencije. Ali, ovaj kasniji /Tiberije Grakh op. S.M./, za svoga burnog /plebejskog op. S.M./ tribunata /133. god. p. n. e.op. S.M./ u koji je ušao sa punim srcem negodovanja protiv velikoga i dobroga, zbog pokuda koje je na samoga sebe donio poradi sporazuma u Numanciji, bio je ubijen od strane Republike, dok je drugi /Gaj Karbon op. S.M./, opozvan od buntovne privlačnosti popularnosti, samoubistvom spasio sebe od strogosti sudija. Obojica su bili odlični govornici, što je jasno iz općenitog svjedočenja njihovih suvremenika. Za njihove sačuvane govore, dozvolio bi im da su veoma vješti i pametni, iako su izvjesno neispravni u rječitosti. Grakh je imao prednost da je bio brižno poučavan od majke Kornelije od svoga ranoga djetinjstva, a njegov um je bio obogaćen sa baštinom helenske literature, jer je on bio stalno posjećivan od najsposobnijih učitelja Grčke, i posebno u svojoj mladosti, od Diofana⁵⁰ iz Mitilene, koji je bio najrječitiji Helen svoga

⁵⁰ O Diofanu (Διοφάνης, *Diophanes*) v. Smith, 1867:I, 1049; PWRE, 1905, V 1-2, col. 1048 – 1049.

vremena. Ali, iako je on bio čovjek neobičnog genija, on je imao samo kratko vrijeme da popravi i poboljša to /rječitost op. S.M./”).⁵¹

U ovom podatku Ciceron kao Tiberijevog učitelja spominje Diofana iz Mitilene, koji je bio nositelj i socijalnih i demokratskih ideja radi čega je imao problema u sopstvenoj domovini na egejskom otoku Lesbosu. Iako Ciceron po imenu ne spominje učitelja u periodu djetinjstva Gaja Grakha, ipak konstatira da je i Tiberijev mlađi brat bio najranije dobi odlično educiran (*Brutus*, 124):

Sed ecce in manibus vir et praestantissimo ingenio et flagranti studio et doctus a puero C. Gracchus

(“Ali, ovdje imam čovjeka Gaja Grakha, koji je imao nevjerojatnu genijalnost i istinsku primjenu, i bio je učevan od svoga djetinjstva”).

Tacit, Dijalog o govornicima, 28: *Sic Corneliam Gracchorum, sic Aureliam Caesaris, sic Atiam Augusti [matrem] praeferuisse educationibus ac produxisse principes liberos accepimus.*

(“Tako su, kako kaže tradicija, Kornelija, Aurelija,⁵² Atija⁵³, majke Grakha, /Julija op. S.M./ Cezara i Augusta, usmjeravale obrazovanje svoje djece i odgojile najveće sinove.”).

⁵¹ Slično stajalište kao i Ciceron, imao je i Velej Paterkul (II, 7) :*Hunc Ti. Gracchi liberi, P. Scipionis Africani nepotes, viva adhuc matre Cornelia, Africani filia, viri optimis ingeniis male usi, vitae mortisque habuere exitum: qui si civilem dignitatis concupissent modum, quidquid tumultuando adipisci gestierunt, quietis obtulisset res publica.* (“Ovakav su ishod života i smrti imala djeca Tiberija Grakha, unuci Publija Scipiona Africkoga - dok je na životu jos uvijek bila njihova mati Kornelija, kći Afričkoga - muževi koji su se loše poslužili najvećim darovima. Da su težili za građanskom mjerom dostojanstva, sve čega su se željeli domoći pobunom, Republika bi immirno prepuštala.”).

⁵² *Aurelia Cotta*, živjela cc 120. – 31. VII. 54. god. p. n. e., majka Gaja Julija Cezara. *Caius Iulius Caesar*, posljednji vođa popularske frakcije, konzul za 59., 48, 46., 45. (*ordinarius*), 44. (*ordinarius*) god. p. n. e. i diktator u 49. u 48. 47-44., i 44. (*dictator perpetuo rei publicae constituendae causa*) god. p. n. e.

O tome kako je Kornelija bila odlično obrazovana, i da je to prenijela i na svoje sinove čitamo ponovo u *Brutus*, 211:

Legimus epistulas Corneliae matris Gracchorum: apparet filios non tam in gremio educatos quam in sermone matris.

(”Svi smo čitali pisma Kornelije, majke, Grakha, i zadovoljno smo da njeni sinovi nisu bili toliko njegovani u krilu svoje majke, kao što su bili u eleganciji i čistoći svoga jezika.”).

O tome govori i Kvintilijan (*Inst. Orat.* I, 1, 6):

nam Gracchorum eloquentiae multum contulisse accepimus Corneliam matrem, cuius doctissimus sermo in posteros quoque est epistolis traditus

⁵³ *Atia Balba* ili *Atia Balba Caesonia*, živjela 85. – 43. god. p. n. e, unuka Aurelije Kote, majka prvoga princepsa Augusta, praprabaka princepsa Kaligule, prabaka princepsa Klaudija, praprababaka princepsa Nerona.

August (živio 23. IX. 63. god. p. n. e. – 19. VIII. 14. god. n. e.) je vladao od 16. I. 27. god. p. n. e. do 19. VIII. 14. god. n. e. Po rođenju se zvao *Caius Octavius Thurinus*, od usinovljenja od Julija Cezara 44. god. p. n. e. nosio je ime *Caius Iulius Caesar*, dok mu se u javnosti dodavalo i *Octavianus*. Moderni i postmoderni historičari koriste imenski izraz Oktavijan (u odgovarajućim jezičkim oblicima na različitim govornim jezicima) referirajući se na njega za period od 44. do 27. god. p. n. e. Od I. sporazuma sa Senatom i oficijelnog uvođenja principata u januaru 27. god. p. n. e. nosi naziv *Caius Iulius Caesar Augustus*. Koristio je i naziv *Imperator Caesar divi filius Augustus*. Moderni i postmoderni historičari koriste imenski izraz August (u odgovarajućim jezičkim oblicima na različitim govornim jezicima) referirajući se na njega za period od 27. god. p. n. e. pa do njegove smrti 14. god. n. e.

Kaligula (31. VIII. 12. – 24. I. 41. god. n. e.) vladao je od 16. III. 37. god. do 24. I. 41. god. n. e. Po rođenju se zvao *Caius Iulius Caesar Germanicus*, a kao princeps *Caius Iulius Caesar Augustus Germanicus*.

Klaudije (živio od 1. VIII. 10. p. n. e. – 13. X. 54. god. n. e.) je vladao od 24. I. 41. do 13. X. 54. god. n. e. Po rođenju se zvao *Tiberius Claudius Drusus*, od 4. god. n. e. *Tiberius Claudius Nero Germanicus*, da bi dolaskom na čelno mjesto Rimske Države nosio ime *Tiberius Claudius Caesar Augustus Germanicus*.

Neron (15. XII. 37 – 9. VI. 68 n. e.) je vladao od 13. X. 54. do 9. VI. 68. god. n. e. Po rođenju se zvao *Lucius Domitius Ahenobarbus*, od 50. god. n. e. (odnosno usinovljenja od strane Klaudija) *Nero Claudius Caesar Drusus Germanicus*, a od preuzimanja vlasti *Nero Claudius Caesar Augustus Germanicus*.

(“Rečeno nam je da elokvencija Grakha /braće Tiberija i Gaja op. S.M./ mnogo duguje njihovoj majci Kornelija, čija pisma čak do današnjeg dana svjedoče o kultiviranosti njenog stila.”).

U rimskoj javnosti je bilo prisutno i mišljenje da je i Kornelija bila ta koja je imala određenog utjecaja i motiviranja koji su doveli do toga da se njen sin Tiberije upusti u reformni projekat agrarnog zakonodavstva. O mogućim uzrocima koji su doveli do reformnog agrarnog zakonodavstva u vrijeme plebejskog tribunata Tiberija Grakha 133. god. p. n. e. govori Plutarh u svome životopisu Tiberija (7 - 8):

εἰ παρὴν αὐτοῦ τοῖς πολιτεύμασι Σκηπίων ὁ Ἀφρικανός· νῦν δὲ ἐκείνου περὶ Νομαντίαν ὄντος ἤδη καὶ πολεμοῦντος ἤψατο τῆς περὶ τοὺς νόμους πολιτείας ἐκ τοιαύτης αἰτίας. Ῥωμαῖοι τῆς τῶν ἀστυγαιτόνων χώρας ὅσῃν ἀπετέμοντο πολέμῳ, τὴν μὲν ἐπίπρασκον, τὴν δὲ ποιούμενοι δημοσίαν ἐδίδοσαν νέμεσθαι τοῖς ἀκτήμοσι καὶ ἀπόροις τῶν πολιτῶν, ἀποφορὰν οὐ πολλὴν εἰς τὸ δημόσιον τελοῦσιν. ἀρξαμένων δὲ τῶν πλουσίων ὑπερβάλλειν τὰς ἀποφορὰς καὶ τοὺς πένητας ἐξελαυνόντων, ἐγράφη νόμος οὐκ ἔων πλῆθρα γῆς ἔχειν πλείονα τῶν πεντακοσίων, καὶ βραχὺν μὲν χρόνον ἐπέσχε τὴν πλεονεξίαν τὸ γράμμα τοῦτο, καὶ τοῖς πένησιν ἐβοήθησε κατὰ χώραν μένουσιν ἐπὶ τῶν μεμισθωμένων καὶ νεμομένοις ἦν ἕκαστος ἐξ ἀρχῆς εἶχε μοῖραν. ὕστερον δὲ τῶν γεινιόντων πλουσίων ὑποβλήτοις προσώποις μεταφερόντων τὰς μισθώσεις εἰς ἑαυτούς, τέλος δὲ φανερώς ἤδη δι’ ἑαυτῶν τὰ πλεῖστα κατεχόντων, ἐξωσθέντες οἱ πένητες οὔτε ταῖς στρατείαις ἔτι προθύμους παρῆχον ἑαυτούς, ἡμέλουν τε παίδων ἀνατροφῆς, ὥστε ταχὺ τὴν Ἰταλίαν ἅπασαν ὀλιγανδρίας ἐλευθέρων αἰσθέσθαι, δεσποτηρίων δὲ βαρβαρικῶν ἐμπεπλησθαι, δι’ ὧν ἐγεώργουν οἱ πλούσιοι τὰ χωρία, τοὺς πολίτας ἐξελάσαντες. ἐπεχείρησε μὲν οὖν τῇ διορθώσει Γάιος Λαίλιος ὁ Σκηπίωνος ἐταῖρος ἀντικρουσάντων δὲ τῶν δυνατῶν φοβηθεὶς τὸν θόρυβον καὶ παυσάμενος ἐπεκλήθη σοφὸς ἢ φρόνιμος· ἐκάτερον γὰρ ἐδόκει σημαίνειν ὁ σαπίνης ὁ Τιβέριος δὲ δήμαρχος ἀποδειχθεὶς εὐθὺς ἐπ’ αὐτὴν ὥρμησε τὴν πρᾶξιν, ὥς μὲν οἱ πλεῖστοι λέγουσι, Διοφάνους τοῦ ῥήτορος καὶ Βλοσσίου τοῦ φιλοσόφου παρορμησάντων αὐτόν,] ὧν ὁ μὲν Διοφάνης φυγὰς ἦν Μιτυληναῖος, ὁ δὲ αὐτόθεν ἐξ Ἰταλίας Κυμαῖος, Ἀντιπάτρου τοῦ Ταρσεῶς γεγινὼς ἐν ᾧσιν συνήθης καὶ τιμημένος ὑπ’ αὐτοῦ προσφωνήσῃ γραμμάτων φιλοσόφων· ἔνιοι δὲ καὶ Κορνηλίαν συνεπαιτῶνται τὴν μητέρα

πολλάκις τοὺς υἱοὺς ὀνειδίζουσιν ὅτι Ῥωμαῖοι Σκηπίωνος αὐτὴν ἔτι πενθεράν, οὐπω δὲ μητέρα Γράγχων προσαγορεύουσιν. ἄλλοι δὲ Σπόριόν τινα Ποστούμιον αἴτιον γενέσθαι λέγουσιν, ἡλικιώτην τοῦ Τιβερίου καὶ πρὸς δόξαν ἐφάμιλλον αὐτῷ περὶ τὰς συνηγορίας, ὃν, ὡς ἐπανήλθεν ἀπὸ τῆς στρατιᾶς, εὐρὼν πολὺ τῇ δόξῃ καὶ τῇ δυνάμει παρηλλαχότα καὶ θαυμαζόμενον, ἠθέλησεν, ὡς ἔοικεν, ὑπερβαλέσθαι πολιτεύματος παραβόλου καὶ μεγάλην προσδοκίαν ἔχοντος ἀνάμενος. ὁ δ' ἀδελφὸς αὐτοῦ Γάιος ἐν τινι βιβλίῳ γέγραπεν εἰς Νομαντίαν πορευόμενον διὰ τῆς Τυρρηνίας τὸν Τιβέριον, καὶ τὴν ἐρημίαν τῆς χώρας ὁρῶντα καὶ τοὺς γεωργοῦντας ἢ νέμοντας οἰκέτας ἐπεισάκτους καὶ βαρβάρους, τότε πρῶτον ἐπὶ νοῦν βαλέσθαι τὴν μυρίων κακῶν ἄρξασαν αὐτοῖς πολιτείαν. τὴν δὲ πλείστην αὐτὸς ὁ δῆμος ὀρμὴν καὶ φιλοτιμίαν ἐξῆψε, προκαλούμενος διὰ γραμμάτων αὐτὸν ἐν στοαῖς καὶ τοίχοις καὶ μνήμασι καταγεγραφομένων ἀναλαβεῖν τοῖς πένησι τὴν δημοσίαν χῶραν.

("On /Scipion Emilijan op. S.M./ je već bio kod Numancije i vodio ondje rat kad je Tiberije započeo agitaciju za svoje agrarne zakone iz sljedećeg razloga. Od zemljišta svojih susjeda što su ga osvojili u ratu Rimljani su dio prodavali a dio, učinivši ga zajedničkim dobrom, davali na obrađivanje građanima bez imetka i sredstava uz plaćanje nevelike zakupnine u korist državne blagajne. Kako su pak bogataši počeli nuditi veće zakupnine i tako istjerivati siromašne, donesen bi zakon koji nije dopuštao posjedovanje više od pet stotina jugera zemlje. I za kratko vrijeme taj propis zaustavi gramzivost bogatih i pomože siromasima koji su mogli ostajati na zemlji na posjedima što su ih dobili u zakup i obrađivati česticu koju je svaki posjedovao od početka. Ali kad su kasnije njihovi bogati susjedi stali prenositi pod izmišljenim imenima zakupe na sebe i, najzad, otvoreno držali najveći dio zemlje pod vlastitim imenima, siromasi, istisnuti sa svog zemljišta, niti su više imali volje za vojnu službu a zapuštali su podizanje djece tako da je ubrzo sva Italija osjetila nestašicu slobodna pučanstva a napunila se skupinama stranih robova kojima su bogataši punili svoja imanja pošto su istjerali slobodne građane. Stoga Scipionov drug Gaj Lelije pokuša ispraviti to loše stanje; ali kad se moćnici usprotiviše, uplašivši se njihova burnog negodovanja i odustavši, dobi nadimak »Mudri« ili »Obazrivi«; činilo se, naime, da riječ *sapiens* ima oba značenja. Ali Tiberije se, izabran za plebejskog tribuna, odmah odlučno prihvati iste stvari potaknut, kako veli većina pisaca, retoričarom Diofanom i filozofom Blossijem⁵⁴ od kojih je

⁵⁴ O njemu v. Smith W., 1867:I, 493; PWRE, 1897, III, 1, col. 571; Mesihović, 2015 A.

Diofan bio prognanik iz Mitilene a drugi, rođeni Italac iz Kime, bio je u Rimu blizak prijatelj Antipatra iz Tarsa i ovaj ga je počastio posvetivši mu neke svoje filozofske rasprave. Neki pak dio krivnje pripisuju i Tiberijevoj majci Korneliji koja je često prebacivala svojim sinovima što je Rimljani još zovu Scipionovom /misli se na Scipiona Emilijana op. S.M./ punicom a još ne majkom dvojice Grakha. Drugi opet prebacuju odgovornost na nekog Spurijskog Postumija, Tiberijeva vršnjaka i takmaka za ugled u sudskom govorništvu, jer je Tiberije, vrativši se s vojni, pošto je ustanovio da ga je ovaj daleko pretekao prestižom utjecajem i postao predmetom općeg divljenja, poželio, kako se čini, nadmašiti ga prihvativši se jedne smione političke mjere koja je pobudila kod ljudi velika očekivanja. Ali njegov je brat Gaj napisao u nekoj knjižici da je Tiberije, putujući kroz Etruriju na putu za Numanciju i videći nenastanjenost zemlje i dovedene barbarske robove kako je obrađuju i pasu stada, tada prvi put zamislio političko djelovanje koje je za njih obojicu bilo izvor nebrojenih nevolja. Ali najvećim dijelom Tiberijev je žar i revnost uspalio sam narod, pozivajući ga natpisima na prijemovima, zidovima i spomenicima da vrati siromašnima javnu zemlju.”).

Plebejski tribunat Tiberijskog Sempronijevog Grakha je kulminaciona posljedica agrarne krize, povijesnog fenomena koji se postupno razvijao decenijama ranije da bi svoj vrhunac doživljavao, zloćudno metastazirajući skoro u svim porama Republike, Italaskog saveza i rimsko – italaskog društva upravo u četvrtoj deceniji II. st. p. n. e. Nesputana kriza, nastala poradi promjene mentaliteta i sustava vrijednosti kod dijela rimske i italске elite, njeneneumoljive pohlepe i sve veće samodopadnosti i arogancije i oholosti, kršenja ili izigravanja starih zakona, zloupotrebe javnog zemljišta, korupcije, sve većega socijalnog raslojavanja, naglog povećanja broja robova, pauperizacije sitnog i srednjeg seljaštva (koji su do krize činili ubjedljivu većinu rimsko – italaskog stanovništva) i njegovog pretvaranja u bezzemljaše, nadničare, zakupce, proletarijat ili lumpenproletarijat, povećanja gradske sirotinje, pada prirodnog priraštaja, sve većega nezadovoljstva masa..itd...itd...morala se riješiti ili će završiti u slomu Republike i njenih institucija, već polako krizom nagriženih. Zadatka ne samo

zaustavljanja posljedica krize, nego i rješavanja uzroka njenoga nastanka prihvatila se jedna grupa uglednih i utjecajnih Rimljana koji su do tada bili više – manje vezani za liberalne, filohelenske krugove rimsko – italskog društva.⁵⁵ Jedini konkretni način bila je preraspodjela unutar fonda *ager publicus*, kako bi što je moguće veći broj seljaka koji su izgubili svoje posjede došao u mogućnost da koristi čestice javnog zemljišta. Naravno, donošenje jednog ovakvog *Lex Agraria* bi podrazumijevalo i faktičko oduzimanje dijela javnoga zemljišta koje su koristili bogataši, a koji su oni zaposjeli izigravajući odredbe agrarnog zakona Licinija i Sekstija⁵⁶ (iz 368/367. god. p.n.e.) o dozvoljenom maksimumu *ager publicus*a koji je pojedinac (u smislu familije) mogao koristiti. A to nije nimalo jednostavan zahvat. Ova grupa iz koje će se razvika stranka *populares*, je odlučila da sa svojim zakonskim predlogom o agrarnoj reformi ide kao sa izbornim programom Tiberija Sempronija Grakha (koji je tada imao 28/29 godina) koji se kandidirao za plebejskog tribuna za 133. god. p. n.e. Nakon više nego uvjerljive pobjede na izborima, Tiberije Sempronije Grakh je na samome početku svoga mandata predložio novi *Lex Agraria*, koji je dubinski nastojao (sa preraspodjelom unutar fonda *ager publicus*) da sanira i posljedice krize, ali i da se riješi njenih uzroka.⁵⁷

⁵⁵ O toj grupi v. Mesihović, 2011:279 - 282; Isto, 2016:11 – 15.

⁵⁶ U okviru sadržajne zakonodavne djelatnosti (*Leges Liciniae Sextiae*) plebejskih tribuna Gaja Licinija Kalva Stola (*Caius Licinius Calvus Stolo*; o njemu v. Smith W., 1867:I, 586; PWRE, 1926, XIII. 1, col. 232 - 234) i Lucija Sekstija Laterana (*Lucius Sextius Lateranus*; o njemu v. Smith W., 1849:II, 724) nalazio se i *Lex de modo agrorum* koji je regulirao korištenje javnoga zemljišta.

⁵⁷ O agrarnim odnosima, o svim aspektima agrarne, ekonomske, socijalne, društvene, moralno – vrijednosne, političke, vojne i demografske krize, genezi zla, agrarnom zakonu (*Lex Sempronia Agraria*) koji je predviđao zaustavljanje zloupotreba i reguliranje javnog zemljišta (*ager publicus*) i njegovu djelomičnu redistribuciju bezemljašima, daljim pokušajima demokratskih i socijalnih mjera u Rimskoj

Postavlja se pitanje da li je i u kojoj mjeri i sama Kornelija učestvovala u oblikovanju buduće *populares* frakcije i da li je uticala ili bar podržavala Tiberija Sempronija Grakha i njegovu djelatnost. Sudeći po vezanosti sve odrasle djece (i Sempronije i Tiberija i Gaja) za svoju majku, a što se jasno očitava u vrelima, jasno je da ona nije bila samo puki promatrač zbivanja iz 134. god. p. n. e. (kada je bila izborna kampanja, izrada i predstavljanje programa kandidata Tiberija Grakha) i 133. god. p. n. e. (kada je trajao plebejski tribunat njenoga sina i realiziranje njegovog programa i ideja). Uza sve to, Kornelija je bila prilično obrazovana, utjecajna i ugledna da bi se njeno prisustvo moglo zanemariti, pa se logičnim može pretpostaviti da je i ona bila uz politički program Tiberija Grakha, gotovo sigurno za vrijeme njegove kampanje, da ga je podržavala i aktivno podupirala koliko je to bilo u njenoj moći. Uostalom, ona je deceniju i nešto kasnije aktivno podupirala i svoga mlađega sina Gaju, sabirajući ljude koji bi kao žeteoci otišli u Rim i pružili pomoć Gaju Grakhu u njegovom sve otvorenijem sukobu sa optimatima. Skupljanje pristalica i unajmljivanje “pristalica” u posljednjem stoljeću Republike nije bilo ništa neobično, jer su u ovom periodu grakhovske revolucije vodeći lideri frakcija bili praćeni u javnosti sa brojnim skupinama ljudi od kojih su neki bili i naoružani i spremni za svaku “eventualnost”. Ono što jest bilo neobično jes da je nosilac ove organizacije bila žena.

Uz to, Diofan, učitelj koga je ona dovela da podučava Tiberija, bio je vrlo aktivan u ovim zbivanjima u tolikoj mjeri da je nakon

Republici u godini (133. god. p. n. e.) plebejskog tribunata Tiberija Sempronija Grakha (*Tiberius Sempronius Gracchus*), helenističkim socijalnim i demokratskim idejama, ideologiji i pokretima, I. sicilskom robovskom ustanku, pokretu braće Grakh sa kraja Srednje i početka Kasne Republike, grakhovskoj revoluciji, Aristonikovoju „Državi Sunca“, i kasnijim stranačkim borbama v. v. Mesihović, 2011:171 – 371; Isto, 2015:464 – 510; Isto, 2015 A; Isto, 2016; Isto, 2016 A; Isto, 2017; Isto 2017 A; Isto, 2017 B; Isto, 2017 C; Isto, 2019; Isto, 2019 A; Isto, 2019 B.

kapitolinskog pokolja i on sam bio pogubljen od optimata. Može se slobodno reći da je Kornelija, svojim insistiranjem na specifičnom obrazovanju, idejama i sistemu vrijednosti koji je ulivala u svoje djecu, ustvari bila ta koja je kreirala buduće revolucionarne plebejske tribune. A onda je i u burnim zbivanjima koja su uslijedila, sigurno aktivno učestovala u reformnom, protopopularskom i popularskom pokretu kao jedan od njegovih najvažnijih aktera. Postavlja se pitanje koji su to motivi vodili Korneliju Mlađu u cijeloj ovoj priči sa braćom Grakh i popularima. Moguće je da je stvarno riječ o ambiciji, odnosno da je ona željela da bude poznata kao “majka Grakha”, a ne više kao “kćerka Afrikanca” ili “punica Scipiona Emilijana”. Vjerojatan razlog je i njen patriotizam. Ona je bila dovoljna inteligentna i raspolagala je sa informacijama o stanju u kojem su se nalazili Republika i općenito Italija, a dovoljno i odgovorna da bi dopustila da sa strane samo promatra razvoj sociokenomske (a preko nje i općedruštvene, političke i kulturološke) krize i opće propadanje Republike i običnog naroda. Nešto se moralo učiniti, i kao “kćerka svoga oca” odlučila je sa ne bude samo objekat, nego subjekat političkih procesa, a sve su svrhu spašavanja onih skromnijih slojeva rimsko – italjskog stanovništva koji su se pauperizirali i propadali u sve većoj neimaštini uzrokovanoj sve širim i dubinskim imovinskim i socijalnim raslojavanjima. Takvo njeno djelovanje bi bilo potpuno u skladu sa onim njenim unutarnjim bitkom, vjerovanjima, načinom života i idealima koji su u nju ulivani nasljeđem, obrazovanjem i životnim iskustvom. Uostalom, tu njenu temeljnu idejnu postavku potvrđuje i njen izbor učitelja za svoju djecu, koji su upravo baštinili i propagirali te određene socijalne i demokratske ideje. Moguće je da je Kornelija osjećala i određeni prezir prema dijelu rimske elite, koji se tako ružno, loše i nezahvalno ponio prema njenom ocu i stricu. Taj prezir je moguće usađen, preko majke, i u sinove koje je odgajala. A i zadobijanje popularnosti kod običnog naroda je, uz uspješno vojno

zapovijedanje, uvijek bio standardni način uzdizanja na političkoj sceni i jačanja sopstvenog političkog uticaja i značenja. Svi ti razlozi su nesumnjivo vodili Korneliju, da iako pripada samome vrhu nobiliteta, postane *spiritus movens* grakhovske revolucije.⁵⁸ U ovom

⁵⁸ Zanimljivo je kako u modernoj zapadnoj historiografiji, koja se nalazi pod utjecajem liberalizma ili neoliberalizma, koja se bavi Kornelijom zanemaruje, slučajno ili namjerno, taj socioekonski činilac u oblikovanju „klasično – civilizacijske priče o Korneliji“ koji je ustvari temeljna osnova čitave pte priče, te njena nesumnjiva idejna sklonost prema socijalnim i demokratskim pokretima i idejama koji su se u to vrijeme, posebice uslijed širenja Starije Stoe, manifestirali u mediteranskim zemljama. Činjenica je da nije bilo agrarne krize i pokušaja njenoga rješavanja u vidu grakhovske revolucije, da bi Kornelija zauzimala tek neku usputnu anegdotu u izvorima i usputnu fusnotu u historiografiji. Historijska Kornelija je djelo grakhovske revolucije, jer bez nje povijesna Kornelija bi bila samo kćerka Scipiona Afrikanca Starijeg i punica Scipiona Emilijana. Promatrati, analizirati i tumačiti Korneliju van konteksta agrarne krize i grakhovske revolucije je i besmisleno, i neproduktivno i neznanstveno. Ali eto izgleda da je i na njenom primjeru u dijelu historiografije primjetno kako neoliberalizam destruktivno i destrukturalno relativizira njeno značenje u socioekonomskim idejama i projektima i svodi je na obični model „buržoaskog morala“ ili uglednu matronu koja je legendarizirana u bujici tumačenja o njenom braku, porodu, izgledu vagine, ulozi gendera u rimskom društvu i općenito ljudskoj civilizaciji, ambiciji, mirazu, familijarnim odnosima, anegdotama, kulturološkim sukobima, razlozima poštovanja u augustovsko doba, liberalnom feminizmu, i transformacija i svemu ostalom, samo kako bi socioekonomski faktor i idejni pokretač bili što više potiskivani. Tako je neoliberalna historiografija „kastirala“ Korneliju, odnosno priču o njoj, od primarne „pupčane vrpce“ koja ju je vezivala za dubinske socioekonomske procese i promjene u rimsko – italjskom društvu, od njene reformske i revolucionarne uloge i svela je na objekt pretjeranog analitisanja i dekonstruiranja podataka, posebice onih koji govore o njenom privatnom životu i onome što se naziva „legenda o Korneliji“. Istovremeno se i djelatnost njenih sinova svodi na kontroverznu političku djelatnost i u ime neke nepristrasnosti oni izjednačavaju sa onim koji su bili doveli do agrarne krize. Tako poradi političke korektnosti, toga neoliberalnog razblaživača oštice kritike sustava, relativizira se pozitivna politička platforma i dovodi u istu ravan sa destruktivnim snagama, odnosno žrtva postaje jednaka nasilniku. Istovremeno se pretjeranim i hiperkritičkim analitisanjem dovodi u pitanje i sama historija, sa opasnošću da se ona udaljava od povijesne realnost. Iako su u ovim radovima sa visokim intenzitetom dekonstrukcije i pretjeranog relativizatorskog analitisanja ima teorija i teza koje su na mjestu, u cjelini gledano totalni destrukturalizam kao osnovicu metodološkog postupka treba odbaciti, jer se preko destrukturalizma nesumnjivo i gubi ona svrha

razmatrajućem kontekstu je interesantan i sljedeći Ciceronov u njegovom djelu *de Inventione* (I, 91):

‘quodsi non P. Scipio Corneliā filiam Ti. Graccho conlocasset atque ex ea duos Gracchos pro- creasset, tantae seditiones natae non essent; quare hoc incommodum Scipioni adscribendum videtur.

(„Da nije Publije Scipion /Afrikanac Stariji op. S.M./ svoju kćerku u brak sa Tiberijem Grakhom, i da on nije imao dvojicu Grakha od nje, takve strašne pobune ne bi nikada nastale. Tako da se sva ta patnja može pripisati Scipionu /Starijem op. S.M./.“).⁵⁹

Kornelija se u dostupnim literarnim pojavljuje i u zbivanjima iz vremena kada se Tiberije Grakh kandidirao za drugi mandat plebejskog tribunata.

Kasije Dion, fr. knjige XXIV, 83, 8: καὶ ὥς οὐδὲν οὐδὲ ἐνταῦθα αὐτῷ προεχώρει, ἀλλὰ καὶ ἐπ’ ἐξόδῳ τῆς ἀρχῆς ἦν καὶ ἔμελλεν ἀπαλλαγεῖς αὐτῆς αὐτίκα τοῖς ἐχθροῖς ὑποβληθῆσεσθαι, ἐπεχείρησε καὶ ἐς τὸ ἐπὶ ἔτος μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ δημαρχῆσαι καὶ τὸν πενθερὸν ὕπατον ἀποδείξαι, μηδὲν

historiografije. Svoj smisao historiografija mora imati u pravilnoj anagažiranosti zasnovanoj na načelu što veće i tačnije podudarnosti historijskih rekonstrukcija sa povijesnim stanjem, svidala se ona nama ili ne, bila u skladu ili neskladu sa željama, interesima modernih i postmodernih političkih i socioekonomskih agendi.

⁵⁹ *De Inventione* spada u red “ranih radova” Cicerona i to priručnik za govornike, i bavi se i pitanjem kompozicije govora i argumenata. Zato i navedeni primjer u kojem se spominje Kornelija, njen otac, suprug i dvojica sinova, treba shvatiti u tome kontekstu tematike Ciceronovog djela, a ne povijesne činjenice. Ciceron je ovaj podatak iznio samo u smislu edukativnog primjera za govornika u iznošenju određene argumentacije kako se može i npr. Afrikancu Starijem pripisati krivica za izbijanje stranačkih sukoba i građanskih ratova. A Afrikanac Stariji je umro skoro 50 godina prije početka grakhovske revolucije. Zato ovaj Ciceronov podatak treba shvatiti samo u smislu izvrtanja logike u retoričkim akrobacijama kako bi se naveli slušatelji na određeni zaključak. Naravno, Ciceron, kao vrlo *homo novus* optimat vidi u braći Grakha uzrok tih kasnorepublikanskih problema, a ne u stvarnom procesu geneze zla izazvane agrarnom krizom.

μήτ' εἰπεῖν μήθ' ὑποσχεσθαι τισὶν ὀκνῶν. καὶ πενθίμην ἐσθῆτα πολλάκις ἐνεδύετο, τὴν τε μητέρα καὶ τὰ παιδιά ἐς τὸ πλῆθος παρήγε συνδεόμενα.

("I kada čak ni ovo nije pružilo prednost njemu, a njegov mandat se približavao kraju, kada bi on bio odmah izložen napadima svojih neprijatelja, on je pokušao da osigura /plebejski op. S.M./ tribunat za sljedeću godinu također, zajedno sa svojim bratom, a da punca imenuje konzulom. I da ovo ostvari, on nije oklijevao da izjavi ili obeća bilo šta narodu. Često, također, on je zapadao u žalost i dovodio svoju majku i djecu pred narod da se pridruže njihovim preklinjanima njemu.").

Sudeći po ovom podatku koji potiče iz ekscerptiranog dijela teksta historije Kasija Diona, Kornelija se u zbivanjima iz 133. god. p. n. e. nalazila uz svoga sina, pa se može sa visokom vjerojatnošću pretpostaviti da je i aktivno podržavala politiku koju je njen sin zastupao u toku svoga plebejskog tribunata. Tiberije iz sigurno jasnih političkih razloga smatra potrebitijim da se uz njega nalazi majka, poznata ugledna i nadasve aktivna Kornelija, nego supruga više – manje anonimna i neiskusna Klaudija koja se izgleda nije petljala u politiku. Da je Kornelija bila uz svoga sina te 133. god. p. n. e., govorilo bi i to što se ona nalazi na udaru uvrede jednog od oponenta agende Tiberija Grakha, koja je opet proizvela i poznati odgovor Gaja u zaštitu digniteta svoje majke.

Put koji je izabrao Tiberije Grakh i njegovo djelovanje i vrlo odlučno zastupanje ciljeva tek rođenog popularskog pokreta, bili su staza sa jako puno stvarnih opasnosti. Otpor onih koji su se osjećali ugroženim njegovim zakonodavnim i drugim administrativnim mjerama je bio veoma snažan. Sve to na kraju kulminiralo žestokim obračunom prilikom izbora za nove plebejske tribune za 132. god. p. n. e. Kada je postajalo jasno da bi Tiberije Grakh mogao ponovo pobijediti, raširila se lažna vijest da Tiberije "traži kraljevsku krunu" iz Senata su pojurili njegovi protivnici praćeni sa svojim sljedbenicima inicirani i

predvođeni od strane Scipiona Nazike Serapiona,⁶⁰ kako bi se obračunali sa Tiberijem Grakhom i njegovim najvjernijim pristalicama. Masakr je bio vrlo brutalan.

Smrt njenoga starijeg sina i kapitolinski masakr su sigurno na nju ostavili vrlo teške, emocionalne posljedice. O tome bi govorio i fragment govora Gaja Grakha koji prenosi Ciceron u *de Orat*, III, 214:

Quo me miser conferam? Quo vertam? In Capitoliumne? At fratris sanguine madet. An domum? Matremne ut miseram lamentantem videam etabiectam?

("Gdje da ja, nesretnik, potražim utočište, kuda da se obratim? Na Kapitol; Pa on je još mokar od bratove krvi; kući? Da bih vidio jednu i odbačenu majku gdje kuka").

U manuskriptima rimskoga biografa i pisca Kornelija Nepota, sačuvano je i nekoliko izvadaka iz pisama čije se autorstvo tradicionalno pripisuje Korneliji Mlađoj. U historijskim disciplinama još uvijek nije na zadovoljavajući i općeprihvaćeni način riješeno pitanje "Kornelijinih pisama iz manuskripta Kornelija Nepota." Ali bez obzira na ove sumnje, stojimo na stajalištu da sadržaj ovih pisama treba prevesti i prezentirati je i našoj javnosti jer čak i ako nisu originalno Kornelijini, ovi izvadci ipak na neki način oslikavaju situaciju iz prelomnih godina.

1. Izvadak: *Dices pulchrum esse inimicos ulcisci. Id neque maius neque pulchrius cuiquam atque mihi esse videtur, sed si liceat re publica salva ea persequi. Sed quatenus id fieri non potest, multo tempore multisque partibus inimici nostri non peribunt atque, uti nunc sunt, erunt potius quam res publica profligetur atque pereat.*

⁶⁰ Ovaj tada najglasniji i glavni predvodnik optimatske frakcije je bio bliži rođak samoga Tiberija Grakha, jer su njih dvojica djeca od dvije sestre: Kornelije Starije i Kornelije Mlađe.

(“Reći ćeš da je dobro osvetiti se neprijateljima. To se čini dobro i lijepo nikome više nego meni, pod uvjetom da je to moguće postići bez štete za Republiku. Ali, pošto to ne može biti, mnogo je bolje u svakom slučaju da naši neprijatelji ne budu uništeni i ostanu nego da Republika bude razorena i nestane.”).

2. Izvadak: *Verbis conceptis deierare ausim, praeterquam qui Tiberium Gracchum necarunt, neminem inimicum tantum molestiae tantumque laboris, quantum te ob has res, mihi tradidisse: quem oportebat omnium eorum, quos antehac habui liberos, partis [eorum] tolerare atque curare, ut quam minimum sollicitudinis in senecta haberem, utique, quaecumque ageres, ea velles maxime mihi placere, atque uti nefas haberes rerum maiorum adversum meam sententiam quicquam facere, praesertim mihi, cui parva pars vitae superest. Ne id quidem tam breve spatium potest opitulari, quin et mihi adversere et rem publicam profliges? Denique quae pausa erit? Ecquando desinet familia nostra insanire? Ecquando modus ei rei haberi poterit? Ecquando desinemus et habentes et praebentes molestiis insistere? Ecquando perpudescet miscenda atque perturbanda re publica? Sed si omnino id fieri non potest, ubi ego mortua ero, petito tribunatum: per me facito quod lubebit, cum ego non sentiam. Ubi mortua ero, parentabis mihi et invocabis deum parentem. In eo tempore non pudet te eorum deum preces expetere, quos vivos atque praesentes relictos atque desertos habueris? Ne ille sirit Iuppiter te ea perseverare nec tibi tantam dementia venire in animum! Et si perseveras, vereor, ne in omnem vitam tantum laboris culpa tua recipias, uti in nullo tempore tute tibi placere possis.*

(“Ja ne bih oklijevala da se zakunem da, izuzev onih koji su ubili Tiberija Grakha, nijedan neprijatelj mi nije dao toliko mnogo jada i bilo kao što si ti zbog ovih dešavanja. Ti, koji bi trebao kao jedini preživjeli od sve moje djece koje sam imala u prošlosti, preuzeti njihovo mjesto da vidim što je moguće manje problema u moj starosti, ti, koji bi trebao da želiš da sve tvoje akcije budu saglasne sa mnom, i smatrati bezbožnim da činiš bilo šta od velikoga značenja suprotno od moga savjeta, posebno jer mi je ostalo još kratko vremena da živim. Nemožeš li čak ni za ovaj kratki period pomoći mi u sprečavanju u tvome suprostavljanju meni i uništavanju svoje Republike? Konačno, gdje ćeš učiniti kraj? Da li će naša familija ikada prestati sa ludošću? Da li će ikada biti moguće pridržavati se

umjerenosti? Hoćemo li ikada prestati sa insistiranjem na izazivanju i trpljenju problema ? Hoćemo li ikada biti postićeni od upetljavanja i razaranja naše Republike? Ali ako je bilo koja ova promjena nemoguća, traži /plebejski op. S.M./ tribunat nakon što ja umrem, čini što god želiš, koliko sam ja u pitanju kada ja više ne budem svjesna toga. Kada me više ne bude, ponuditi ćeš pogrebne žrtve u moju počast, i prizvati boga naše familije. Zar ne bio postićen da u to vrijeme moliš se onima od bogova⁶¹, koje si napustio kada su oni bili živi i prisutni sa tobom? Može li Veliki Jupiter zabraniti you da ustraješ na tome putu ili dozvoliti takvoj ludosti da uđe u tvoj um? Ali, ako ti ustraješ, bojim se da zbog sopstvene greške možeš donijeti takav problem na svoj cijeli život da nećeš nikada imati mira sa sobom.”).

Ako su ovi izvadci iz stvarnih pisama koje Kornelija slala sinu Gaju, onda bi se njihov nastanak mogao datirati u vrijeme neposredno prije prvoga Gajevog oficijelnog kandidiranja za mjesto plebejskog tribuna (znači u 124. god. p. n. e., prije početka izborne kampanje za plebejske tribune za 123. god. p. n.e.). Međutim, sudeći po samome tekstu i onome što se želi reći sa njima, kao da se stiče utisak da je stvarni autor neko sa prooptimatskim shvatanjima (i to iz ciceronovske epohe), a ne sama Kornelija Mlađa. Iako je drugi izvadak predstavljan kao privatna, intimna poruka Kornelije sinu Gaju, on ustvari više izgleda kao poruka javnosti čiji bi stvarni cilj bilo ocrnjivanje ne samo intencija i namjera Gaja Grakha, nego i čitavog popularskog programa i ciljeva i djelovanja. Kornelija Mlađa je već u toku Kasne Republike, kada su bjesnile međustranačke borbe populara i optimata i odvijali se građanski ratovi, imala orealu uzvišenosti. Samim tim je optimatskim krugovima bilo politički oportuno da je na neki način odvoje od njenih sinova, faktičkih tvoraca *populares*. I upravo u tome bi se mogli tražiti i razlozi nastanka navedenih izvadaka. Da je kojim slučajem Kornelija stvarno

⁶¹ *Di parentes* su bili u drevnoj rimskoj religioznosti bile duše preminulih predaka. U konkretnom slučaju, riječ bi bila o duši Kornelije Mlađe.

željela da njen sin Gaj ne kandidira se za plebejskog tribuna, u tom slučaju bi u prvi plan u privatnom pismu stavljala sigurnost njega samoga i njegove familije i svu pogibelj koju može donijeti sebi. Nasuprot toga, u ovom “navodnom Kornelijinom pismu”, se u prvi plan stavlja štetu koju će Gaj Grakh svojom kandidaturom izazvati za Republiku, njegovo eventualno bezbožništvo jer ne sluša roditelje, šteta i problem koju je “familija” već nanijela Republici (indirektno se misli na djelovanje Tiberija Grakha), sve iz uobičajenog asortimana prooptimatskih optužbi. Uz sve to, drugi izvadak je tako u suprotnosti sa ostalim podacima iz literarnih vrela.

Iako je očito riječ o falsifikatu, “Kornelijina pisma” se još uvijek kontroverzna, jer je teza da je sačuvani makar i mali dio Kornelijine korespondencije ipak u tolikoj mjeri zvuči primamljivo da historigrafija još uvijek nema dovoljno snage da otvoreno izrekne da je riječ o običnoj krivotvorini, nastaloj na prepoznatljivoj političkoj agenda.⁶²

⁶² O ovim pismima v. i mišljenje Dixon, 2007:27: “Experts have always been divided on the authenticity of these letters. More recent scholarship has shifted the focus from either/or issues of authenticity to a more complex analysis of the content and purpose of the fragments.38 Coarelli (1978) has argued and Horsfall (1987, 1989) and Barnard (1990) have cautiously conceded the possibility that these letters, which apparently originate in the second century BCE, might represent genuine extracts from letters by Cornelia which were subsequently doctored and circulated for propaganda purposes in the bitter battles for the 'hearts and minds' of Roman voters some time between 110-100 BC.E.39 Instinsky's analysis established that the letters were optimate propaganda, replete with political buzzwords.m) This reading accords with the conclusion I had reached from other scattered references in the sources, that Comelia's name was politically significant and that it was worthwhile for family enemies to spread the notion after her younger son's death that she had not approved of his politics. She was thus converted into a less successful Volumnia type, who had tried but failed to avert her son from his destruction of his native state. Like everyone else, I would be delighted to have some trace of Cornelia's voice but I am now persuaded that, as they stand, these fragments are at best perverted versions of something she might have written.”

Posebno bi sadržaj iz ovih tzv. “Kornelijinih pisama” bio u nesuglasju sa sljedećim podatkom iz Plutarhovog životopisa Gaja (13):

ἐπεὶ δὲ καὶ τὸν Ὀπίμιον καταστήσαντες ὕπατον τῶν νόμων πολλοὺς διέγραφον καὶ τὴν Καρχηδόνος ἐκίνουν διάταξιν, ἐρεθίζοντες τὸν Γάϊον, ὥς ἂν αἰτίαν ὀργῆς παρασχῶν ἀναιρεθεῖη, τὸν μὲν πρῶτον χρόνον ἑκαρτέρει, τῶν δὲ φίλων καὶ μάλιστα τοῦ Φουλβίου παροξύνοντος ὥρμησε πάλιν συνάγειν τοὺς ἀντιταξομένους πρὸς τὸν ὕπατον. ἔνταῦθα καὶ τὴν μητέρα λέγουσιν αὐτῷ συστασιάσαι, μισθουμένην ἀπὸ τῆς ξένης κρύφα καὶ πέμπουσιν εἰς ' Ῥώμην ἄνδρας, ὥς δὴ θεωριστάς ταῦτα γὰρ ἐν τοῖς ἐπιστολίοις αὐτῆς ἦνιγμένα γεγράφθαι πρὸς τὸν υἱόν. ἔτεροι δὲ καὶ πάνυ τῆς Κορνηλίας δυσχεραίνουσης ταῦτα πράττεσθαι λέγουσιν. ἦι δ' οὖν ἔμελλον ἡμέρα τοὺς νόμους λύσειν οἱ περὶ τὸν Ὀπίμιον, κατεῖληπτο μὲν ὑπὸ ἀμφοτέρων ἔωθεν εὐθύς τὸ Καπετώλιον,

(“Kada su njegovi /Gaja Grakha op. S.M./ neprijatelji, postigavši da Opimije⁶³ postane konzul, stali ukidati većinu Gajevih zakona i zadirati u uređenje naseobine u Kartagi dražeći ga da im, izazvavši gnjev, pruži priliku da ga ubiju, prvo se vrijeme on svladavao, ali kako su ga podjarivali prijatelji a osobito Fulvije, dade se opet na to da okupi pristase za opoziciju konzulu. Kažu da se i njegova majka pridružila tim buntovničkim mjerama unajmljujući potajno iz tuđine i šaljući u Rim ljude tobože kao žetoece; jer o tome vele da postoje nejasne natuknice u njezinim pisamcima sinu. Drugi pak kažu da je Kornelija bila veoma nezadovoljna tim Gajevim postupcima. Onoga, dakle, dana kad je Opimije namjeravao ukinuti Gajeve zakone, već od sama svitanja Kapitol su zaposjele obje stranke /i populari i optimati op. S.M./.”)

Ali smrt Tiberija Grakha, izvršeni pokolj nad njegovim pristalicama, sudbeni progon pojedinih populara, pogubljenja i izgnanstva nisu ustvarnosti donijeli punu pobjedu optimatima. *Lex Sempronia Agraria*, glavna zakonska odredba plebejskog tribunata Tiberija

⁶³ *Lucius Opimius* (konzul za 121. god. p. n. e.). O njemu v. Smith W., 1849: III, 33 - 34; PWRE, 1939, XVIII. 1, col. 673 – 677. Jedna vrlo kvarna osoba, koja je na kraju doživjela i osudu zbog korupcije.

Grakha, još uvijek je na snazi i nalazio se u procesu realizacije na terenu. Procedura njegovog derogiranja je bila vrlo teška i tadašnji optimati na čelu sa Nazikom Serapionom nisu imali ni mogućnosti ni uvjeta da nešto tako proguraju na tributskim komicijama. Nije ukinuta nitriumvirska agrarna komisija (*triumviri agrorum dividendorum*) koja je bila odgovorna za konkretnu preraspodjelu zemlje na terenu. I sama popularska frakcija je brzo povratila snagu, ponajviše zahvaljujući Gaju Papiriju Karbonu.⁶⁴ Ali i optimatska frakcija je dobila novi podsticaj, oličen u Scipionu Emilijanu koji je nakon povratka u Rim postao aktivan i žestok oponent popularskog pokreta, prijedloga novih zakonodavnih rješenja koje su iznosili populari, kao i *Lex Sempronia Agraria* i načina njegovog sprovođenja. Jedino je na optimatskoj strani Scipion Emilijan mogao računati na masovniju podršku, sa autoritetom i među rimskim građanima i među italjskim saveznicima. Samim tim je on bio i opasniji za popularne, jer im je mogao kontrirati na javnim skupovima (kontione⁶⁵, komicije i skupštine) koji su do tada bili njihov “prirodni ambijent i habitus”. Postojala je realna opasnost da bi akcije koje je zastupao i vodio Scipion Emilijan mogle dovesti do derogiranja *Lex Sempronia Agraria*, kao ključnog segmenta na kojemu se zasnivao popularski pokret. I onda je u najžešćem jeku stranačkih sukobljavanja i vrhuncu protu-popularskih aktivnosti Scipiona Emilijana, ovaj jedno jutro pronađen mrtav u svome domu.⁶⁶ Ni do danas nije rasvjetljena tajna smrti Scipiona Emilijana, a u antičko doba cirkulirale su najrazličitije teorije i optuživanja pojedinaca da su krivi za ubistvo. Međutim,

⁶⁴ *Caius Papirius Carbo*. O njemu v. Smith W., 1867: I, 610 - 611; PWRE, 1949, XVIII. 3, col. 1015 – 1020.

⁶⁵ O kontionama v. Mesihović, 2016: 7-8.

⁶⁶ O svim zbivanjima vezanim za smrt Scipiona Emilijana v. Mesihović, 2016: 23 – 39; Isto, 2017B: 35 – 57.

činjenica je da niko nije oficijelno ni optužen ni osuđen kao krivac za smrt Scipiona Emilijana. Uza sve osobe koje su javnosti dovođene u vezu sa smrću Scipiona Emilijana, spominjali su se i Kornelija Mlađa i njena kćerka Sempronija.⁶⁷ Činjenica je da ona i njen zet nisu bila u baš nekim srdačnim odnosima u to vrijeme, ne samo poradi toga što je Scipion Emilijan dao podršku ubicama njenog sina Tiberija, nego i što je njegov brak sa Sempronijom bio u vrlo lošem stanju. Sa druge strane, stoji i činjenica da, izuzev paušalnih optužbi, pretpostavljanja i, ne postoje relevantni dokazi koji bi usmjeravali krivicu za smrt Scipiona Emilijana prema Korneliji Mlađoj i njenoj kćerci Semproniji.

Kornelija Mlađa je uspjela izdejstvovati da nekadašnji plebejski tribun Oktavije⁶⁸ (iz 133. god. p. n. e.), koji je stavio veto na proces glasanja o agrarnom zakonu koji je predložio Tiberije Grakh I zbog toga bio, na Tiberijev prijedlog, smjenjen na tributskim komicijama, bude pošteđen sudskog progona koji je planirao Gaj Grakh. O tome Diodor (ekscerpt XXXIV, 25, 2 kod romejskog vasilevsa Konstantina Porfirogenita) izvještava:

Ὅτι ὁ Γράκχος ἐπὶ τοσοῦτο προέβη δυναστείας καὶ ὕβρεως, ὥστε τῶν ὄχλων κρινάντων ἐκβαλεῖν τὸν Ὀκτάμιον ἐκ τῆς πόλεως ἀφῆκεν αὐτόν, εἰπὼν τῷ δήμῳ διότι ταύτην χάριν δίδωσι τῇ μητρὶ προεντετευγμένος ὑπ' αὐτῆς.

(“/Gaj op. S.M./ Grakh je dostigao takav nivo moći i drskosti, da je on oslobodio Oktavija, čak iako je narod izglasao da se on pošalje u egzil. On /Gaj op. S.M./ je rekao narodu da je to učinio kao uslugu majci, koja se založila za njega /Oktavija op. S.M./”).

⁶⁷ O svim zbivanjima vezanim za smrt Scipiona Emilijana v. Mesihović, 2016: 23 – 39; Isto, 2017B: 35 – 57. Mogućnost da su Kornelija i Sempronija umiješane u smrt Scipiona Emilijana spominje se u sljedećim podacima iz literarnih vrela: *Cic. Rep.* VI, 12 = *Somnium Scipionis*, II, 4; VI, 14 = *Somnium Scipionis*, II, 6; *Liv. Perioche* 59; *App. de bell. civ.* I, 20; *Oros. Adv. pag.* V, 10, 9 – 10; *Scholia Bobiensia*, 118.

⁶⁸ *Marcus Octavius*. O njemu v. Smith W., 1849: III,6;8; PWRE, 1937, XVII. 2, col. 1820 – 1822.

Ο Kornelijinoj intervenciji u korist Oktavija, Plutarh u životopisu Gaja (4) navodi sljedeće:

τοιούτοις λόγοις προανασείσας τὸν δῆμον ἦν δὲ καὶ μεγαλοφωνότατος, καὶ ῥωμαλεώτατος ἐν τῷ λέγειν, δύο νόμους εἰσέφερε, τὸν μὲν, εἴ τινος ἄρχοντος ἀφηρῆτο τὴν ἀρχὴν ὁ δῆμος, οὐκ ἐῶντα τούτῳ δευτέρας ἀρχῆς μετουσίαν εἶναι: τὸν δ', εἴ τις ἄρχων ἄκριτον ἐκκεκηρύχοι πολίτην, κατ' αὐτοῦ διδόντα κρίσιν τῷ δήμῳ. τούτων τῶν νόμων ἀντικρὺς ὁ μὲν Μάρκον Ὀκτάβιον ἡτίμου τὸν ὑπὸ Τιβερίου τῆς δημαρχίας ἐκπεσόντα, τῷ δ' ἐνείχετο Ποπίλλιος: οὗτος γὰρ στρατηγὼν τοὺς τοῦ Τιβερίου φίλους ἐξεκήρυξε. καὶ Ποπίλλιος μὲν οὐχ ὑποστάς τὴν κρίσιν ἔφυγεν ἐξ Ἰταλίας: τὸν δὲ ἕτερον νόμον Γάιος αὐτὸς ἐπανεῖλετο, φήσας τῇ μητρὶ Κορνηλία δεηθεῖσιν χαρίζεσθαι τὸν Ὀκτάβιον. καὶ ὁ δῆμος ἠγάσθη καὶ συνεχώρησε, τιμῶν τὴν Κορνηλίαν οὐδὲν ἥττον ἀπὸ τῶν παίδων ἢ τοῦ πατρός, ἧς γε καὶ χαλκὴν εἰκόνα στήσας ὕστερον ἐπέγραψε Κορνηλίαν μητέρα Γράγχων. ἀπομνημονεύεται δὲ καὶ τοῦ Γαῖου πολλὰ ῥητορικῶς καὶ ἀγοραίως ὑπὲρ αὐτῆς εἰρημένα πρὸς τινὰ τῶν ἐχθρῶν 'σύ γάρ' ἔφη, 'Κορνηλίαν λαιδορεῖς τὴν Τιβέριον τεκοῦσαν; ἐπεὶ δὲ διαβεβλημένος ἦν εἰς μαλακίαν ὁ λαιδορηθεὶς: 'τίνα δέ,' εἶπεν, 'ἔχων παρρησίαν συγκρίνεις Κορνηλία σεαυτόν; ἔτεκες γὰρ ὥς ἐκείνη; καὶ μὴν πάντες ἴσασι Ῥωμαῖοι πλείω χρόνον ἐκείνην ἀπ' ἀνδρὸς οὔσαν ἢ σὲ τὸν ἄνδρα' τοιαύτη μὲν ἡ παρὰ τῶν λόγων ἦν αὐτοῦ, καὶ πολλὰ λαβεῖν ἐκ τῶν γεγραμμένων ἔστιν ὅμοια.

("Takvim riječima potresavši narod (a imao je i jak glas i bio veoma jedar govornik), predloži dva zakona, jedan koji nije dopuštao, ako narod nekome magistrate oduzme njegovu službu, da taj vrši drugu službu. Drugi, ako je neki magistrat prognao građanina bez suda, davao je narodu pravo osude takve zloupotrebe vlasti. Od tih zakona jedan je izravno činio nečasnim Marka Oktavija koga je Tiberije svrgnuo sa časti tribuna, a drugi je pogađao Popilija. On je, naime, kao pretor prognao Tiberijeve prijatelje. I Popilije doista, ne sačekavši osudu, pobježe iz Italije, ali onaj drugi zakonski prijedlog povuče sam Gaj rekavši da tu uslugu čini Oktaviju na molbu svoje majke Kornelije. Narod se zadivi i dade svoj pristanak štujući Korneliju ne manje zbog njezinih sinova nego zbog njezina oca pa joj kasnije podiže i brončani kip sa natpisom "Kornelija, majka Grakha". Spominje se i mnogo toga što je što je Gaj u njezinu odbranu retorički i u sudskom stilu rekao jednome od svojih neprijatelja: "Zar ti", rekao mu je, "vrijeđaš Korneliju, onu koja je rodila jednog Tiberija?". A kako je uvreditelj bio na lošem glasu zbog neprirodna bluda, reče mu drugom prilikom: "Sa kakvim obrazom

uspoređuješ sebe sa Kornelijom? Jesi li ti rodio djecu kao ona? A uistinu svi Rimljani znaju da je ona duže vrijeme živjela bez muškarca nego ti, tobožnji muškarac.” Takve je gorčine bilo u njegovim govorima a mnogo toga sličnog se može naći u njegovim spisima”).⁶⁹

Gajev bezuvjetni pristanak na molbu ili zahtjev majke da se poštedi Oktavije, koji je odigrao sudbonosno negativnu ulogu na samome početku plebejskog tribunata Tiberija Grakha, isto pokazuje da su

⁶⁹ Sudeći po Senekinom već citiranom podatku u kojem se isto spominje fragment iz ovoga Gajevog govora, ovo se izreklo ne na oficijelnom senatskom ili skupštinskom/komicijskom zasjedanju nego na kontioni održavanoj na Forumu, glavnom rimskom trgu pred nesumnjivo brojnom masom ljudi. Gaj je u pravom smislu tako javno oblatio i ponizio svoga političkog protivnika koji je svoju primjedb u uvredu na račun Kornelije izgleda uputio upravo na ovoj kontioni. Za razliku od skupštinskih/komicijskih sjednica, na kontionama su bile moguće i ovakve vrste rasprave.

Nepoznata je uvreda radi koje je Gaj Grakh tako žestoko reagirao kako bi zaštitio majčinu čast i ugled. Po Beness - Hillard, 2013:63 : “Third, her personal morality might have been called into question. Though no evidence exists to show that it was, oratorical practice suggests that any woman's reputation was fair game (and given the nature of Gracchus' response, both insisting upon the continence of her long widowhood and insinuating the lack of such discipline on the part of her critic, this would at first sight seem a highly plausible explanation of Gracchus' outburst)” i sa odgovarajućom fusnotom 7. na citirani tekst na istoj stranici : “That she was 'slandered for having adulterous relations' is the assumption of A. Corbeill, *Controlling Laughter. Political Humor in the Late Roman Republic* (Princeton NJ 1996) 148; 'Dining Deviants in Roman Political Invective', in J.P. Hallett and M.B. Skinner (eds), *Roman Sexualities* (Princeton NJ 1997) 99-128, esp. 110-11.” Po istom pitanju v. i Beness - Hillard, 2013:65, fus. 18 : “Tony Corbeill, as we have noted (n. 7), suggests that she was 'slandered for having adult-erous relations'. That is not impossible — but there is certainly no evidence for it (either that she was slandered in that way or that she had had illicit affairs). We do, indeed, explore the possibility that the hostile insinuation to which Gaius responded was of a highly personal nature (and with regard to Comelia's intimate life), but it is of an altogether different kind. See below.” Inače se najveći dio rada Beness – Hillard (2013) bavi dubinskom analizom ove uvrede i prepostavkama šta je ona bila, a za osnovu svoje teze šta je bila uvreda na koju je Gaj Grakh žestoko odgovorio smatraju da je riječ o medicinskom poremećaju koji je imala Kornelija, a koji spominju Plinije Stariji i Solin u već ranije (u ovom tekstu) citiranim podacima.

izvadci iz navodnih pisama Kornelije Mlađe ustvari fabricirani u svrhu politikantske borbe. U tim izvadcima se Gaj optužuje da ne sluša majku i ne povinuje se njenim molbama ili zahtjevima, a onda imamo stvarnu situaciju kada Gaj na urgiranje majke poštedi osobu koja je stavila veto na proces izglasavanja agrarnog zakona kojeg je predložio Tiberije Grakh. Upravo je na ovom primjeru jasan je utjecaj koji je majka imala na svoje sinove. Onaj fragment Gajevog govora upućenog njegovom suparniku, koji je izgleda bio općepoznat po homoseksualnim sklonostima, otkrivaju i da je Gaj koristio čednost i ugled svoje majke kao bitan argument u raspravama i diskusijama sa svojim političkim protivnicima.⁷⁰

Po Plutarhovom podatku u životopisu Gaja (19), Kornelija je ostatak svoga života provela u kampanskoj luci Misenumu. Po Orosiju (V, 12, 9), Kornelija se u Misenum povukla nakon smrti svoga starijeg sina Tiberija, znači već u periodu 133./132. god. p. n. e. Ako je Kornelija stvarno unajmljivala pristalice svome sinu Gaju i slala ih u Rim, ona to nije morala raditi iz same prijestolnice, nego je taj posao uspješno i djelotorno mogla raditi i iz Misenuma. Posebice jer se ovaj grad nalazio u Kampaniji, oblasti značajno pogođenoj agrarnom krizom i problemima sa regulacijom *ager publicusa* koji je u Kampaniji bio znatnog obima ponajviše radi kapuanske konfiskacije iz vremena II. punskog rata. Kampanija je i vrlo plodno, zemljoradničko područje. Uz to, u Kampaniji su se nalazile i kolonije koje su osnovane za

⁷⁰ O tome v. i mišljenje M. B. Roller, 2012:53: "For Gaius is deploying Cornelia's exemplary motherhood to depict his opponent as a *cinaedus*, an adult male who desires to be sexually penetrated by other men. Tarring one's opponent as a *cinaedus* is a common invective trope in Roman oratory and satire of all periods, with a surprising number of contemporary parallels given the fragmentary survival of Latin literature from this era. However, Gaius here hurls the insult in a most inventive way: he presents his opponent as attempting, but failing, to measure up to the high standard Cornelia has set for how and when to have sex with men."

veterane armija kojima je zapovijedao njen otac koji je i u umro i sahranjen u kampanskom Liternumu, ne tako daleko od Misenuma. Ako je ona kada je unajmljivala ljude kao pomoć političkim aktivnostima Gaja Grakha, bila u Misenumu, okolno područje joj se prosto nudilo za takav njen rad.

Kažu da se i njegova majka pridružila tim buntovničkim mjerama unajmljujući potajno iz tuđine i šaljući u Rim ljude tobože kao žeteoce; jer o tome vele da postoje nejasne natuknice u njezinim pisamcima sinu.

Vremenom je Kornelija u rimskoj i italskoj javnosti postala skoro idealizirana figura, slično kao što se to desilo sa njenim sinovima kod običnog naroda⁷¹. Ona je živjela još neko vrijeme, okružena

⁷¹ *Plut. Caius Gracch.* 18: οὗτος μέντοι πρῶτος ἐξουσία δικτάτορος ἐν ὑπατείᾳ χρησάμενος καὶ κατακτείνας ἀκρίτους ἐπὶ τρισηλίοις πολίταις Γάιον Γράγχον καὶ Φούλβιον Φλάκκον, ὧν ὁ μὲν ἦν ὑπατικός καὶ θριαμβικός, ὁ δὲ τῆς καθ' αὐτὸν ἡλικίας ἀρετῇ καὶ δόξῃ πεπρωτευκώς, οὐκ ἀπέσχετο κλοπῆς, ἀλλὰ πεμφθεὶς ὡς Ἰουγούρθαν τὸν Νομάδα πρεσβευτῆς διεφθάρη χρήμασιν ὑπ' αὐτοῦ: καὶ δίκην ὀφλῶν αἰσχίστην δωροδοκίας ἐν ἀτιμίᾳ κατεγῆρασε μισούμενος καὶ προπηλακίζόμενος ὑπὸ τοῦ δήμου, παρ' αὐτὰ μὲν τὰ πραχθέντα ταπεινοῦ γενομένου καὶ συσταλέντος, ὀλίγω δὲ ὕστερον ἐκφάναντος ὅσον εἶχεν ἡμέρου καὶ πόθου τῶν Γράγχων. εἰκόνας τε γὰρ αὐτῶν ἀναδείξαντες ἐν φανερῷ προὔτιθεντο, καὶ τοὺς τόπους ἐν οἷς ἐφρονεῦθησαν ἀφιερῶσαντες ἀπῆρχοντο μὲν ὧν ὥραι φέρουσι πάντων, ἔθυσιν δὲ καὶ καθ' ἡμέραν πολλοὶ καὶ προσέπιπτον, ὥσπερ θεῶν ἱεροῖς ἐπιφοιτῶντες.

(„Taj pak Opimije, koji se za konzulovanja prvi poslužio diktatorskim ovlaštenjima i smaknuo bez suda uz tri tisuće drugih građana Gaja Grakha i Fulvija Flaka od kojih je jedan bio bivši konzul i proslavio je trijumf a drugi vrlinom i ugledom prvi među ljudima svoje dobi, taj Opimije nije se mogao suzdržati od novčane zloupotrebe, nego se, kad je bio poslan kao poslanik Numidaninu Jugurti, dao od njega podmititi; i najsramočnije osuđen zbog primanja mita, u beščasnosti je dočekaao starost omrznut i pogrdivan od naroda koji je, doduše, postao ponizan i plašljiv u vrijeme onih događaja, ali je uskoro jasno pokazivao koliko je žalio Grakhe i čeznuo za njima. Jer postavivši im kipove, smjestili su ih na vidljivo mjesto i, posvetivši mjesta na kojima su bili ubijeni, odlazili su onamo donoseći prvim plodova godišnjih doba, čak mnogi ondje svakodnevno prinašahu žrtve i na koljenima se klanjahu njihovim sjenama kao da pohađaju svetišta bogova.“).

prijateljima, Helenima i obrazovanim ljudima, a svoje veliko bogatstvo je sigurno koristila i da bude patron intelektualnog i kulturnog rada i promicatelj civilizacijskih impulsa. Njena vila u Misenumu tako je služila i kao neka vrsta kružoka i okupljališta, gravitaciona os tadašnje intelektualne elite mediteranskog svijeta. Kornelija je i u periodu postgrakhovske revolucije bila značajno obasipana počastima, i uživala je izniman ugled širom tadašnjeg civiliziranog svijeta. Kornelija Afrikana Mlađa je tako postala arhetip rimske ženske vrline, i služila je kao model za mnoge kasnije Rimljanke, posebno u kasnorepublikansko i ranoprincipatsko doba. Preko klasične helensko – rimske civilizacije, njena idealizirana predstava je prenesena i u potomke i nasljednike ove civilizacije i uspješno se održava sve do modernih vremena. Naravno, potrebno je u tome kontekstu istaći da je mainstream predstava Kornelije Mlađe i u znanosti i u pučkoj javnosti ustvari poglavito rezultat konstrukcije literarnih vrela, kasnijih idealističkih razumijevanja njene egzistencije i djelovanja i posebno simboličke koju je ona predstavljala. Naravno, ovakav zaključak nipošto ne znači da takva konstrukcija i nije tačna i da u velikoj mjeri ne odgovara stvarnoj, povijesnoj Korneliji i njenome životu i djelovanju i da bi sada trebalo krenuti u neku postmodernu špekulativnu dekonstrukciju. O tome govore dostatno i vrela koja opisuju njen život nakon umorstva i Gaja Grakha.

Plutarh, životopis Gaja (19): καὶ μέντοι καὶ ἡ Κορνηλία λέγεται τὰ τε ἄλλα τῆς συμφορᾶς εὐγενῶς καὶ μεγαλοψύχως ἐνεγκεῖν, καὶ περὶ τῶν ἱερῶν ἐν οἷς ἀνηρέθησαν εἰπεῖν ὡς ἀξίους οἱ νεκροὶ τάφους ἔχουσιν, αὕτη δὲ περὶ τοὺς καλουμένους Μισσηνοὺς διέτριβεν, οὐδὲν μεταλλάξασα τῆς συνήθους διαίτης, ἣν δὲ πολὺφιλος καὶ διὰ φιλοξενίαν εὐτράπεζος, αἰεὶ μὲν Ἑλλήνων καὶ φιλολόγων περὶ αὐτὴν ὄντων, ἀπάντων δὲ τῶν βασιλέων καὶ δεχομένων παρ' αὐτῆς δῶρα καὶ πεμπόντων, ἡδίστη μὲν οὖν ἦν αὕτη τοῖς ἀφικνουμένοις καὶ συνοῦσι δηγομένη τὸν τοῦ πατρὸς Ἀφρικανοῦ βίον καὶ δαίταν, θαυμασιωτάτη δὲ τῶν παιδῶν ἀπενθῆς καὶ ἀδάκρυτος μνημονεύουσα, καὶ

πάθη καὶ πράξεις αὐτῶν, ὥσπερ ἀρχαίων τινῶν, ἐξηγουμένη τοῖς πυθθανομένοις. ὅθεν ἔδοξεν ἐνίοις ἔκνους ὑπὸ γήρως ἢ μεγέθους κακῶν γεγονέναι καὶ τῶν ἀτυχημάτων ἀναίσθητος, αὐτοῖς ὡς ἀληθῶς ἀναισθητοῖς οὖσιν ὅσον ἐξ εὐφροσύνης καὶ τοῦ γεγονέναι καὶ τετράφθαι καλῶς ὄφελός ἐστι πρὸς ἀλυπίαν ἀνθρώποις, καὶ ὅτι τῆς ἀρετῆς ἢ τύχῃ φυλαττομένης μὲν τὰ κακὰ πολλάκις περίεστιν, ἐν δὲ τῷ πταῖσαι τὸ φέρειν εὐλογίστως οὐ παραιρεῖται.

(“I za Korneliju, međutim, kažu da je, kao što je druge svoje nesreće podnijela plemenita i uzvišena duha, tako i o posvećenim mjestim rekla da njezini pokojnici imaju dostojne grobove. Ona je svoje dane provodila na rtu Misenumu i nimalo nije promijenila svoj uobičajeni način življenja. Imala je mnogo prijatelja i, rado primajući goste, uvijek ih je dobro častila jer je oko nje uvijek bilo Helena i obrazovanih ljudi a svi su kraljevi primali od nje poklone i slali ih njoj.⁷² Svojim je posjetiteljima i društvu bila najugodnija kada je pripovijedala o životu i životnim navikama svoga oca Afrikanca, ali najdivnija je bila kada bi, bez tuge i suza, spominjala svoje sinove pričajući onima koji su je pitali o njihovoj bolnoj sudbini i djelima kao da govori o ljudima iz davnine. Stoga su neki i pomislili da je od starosti i veličine nevolja pomjerila pameću i postala neosjetljiva na svoje nesreće, dok su, međutim, usitinu baš ti bili neosjetljivi na to od kolike su koristi plemenita

⁷² Kao što se vidi i u Misenumu je, i pored tragedija koje su je pogodile, nastavila da vodi svoj raniji način života i da prima mnogobrojne prijatelje i goste, da bude pokrovitelj obrazovanja, intelektualizma i kulture, i da ostvaruje i održava značajne veze kao dama/matrona od ugleda i značaja. Vjerojatno joj je majčinska bol olakšavana prisustvom kćerke Sempronije, koja će je jedina nadživjeti, i brojne unučadi od obojice sinova. Sempronija, koja će dugo živjeti i doživjeti u dubokoj starosti dominaciju populara na rimskoj političkoj sceni, je možda imala i određenu ulogu u širenju „kornelijevesko - grakhovske“ legende, slično kao što je Jacqueline Lee Kennedy instruirala nastanak “Kamelot legende” O Sempronijinom udjelu u održanju i širenje kornelijevesko - grakhovske legende v. Dixon, 2007: 14: “Let me go further. Who better to promote Cornelia's image and the revival of Gracchan political hopes than Sempronia at the end of the second century BCE, as the opportunity finally arose for reprisals and *optimata* forces seemed vulnerable to *popularis* attacks?” Who better to ensure piously that Cornelia should be celebrated as 'Mother of the Gracchi'? If her brothers had heard their mother's repeated complaint that she was better known as the mother-in-law of Scipio (Aemilianus) than as mother of the Gracchi, we can be sure her daughter — the wife, then widow of Aemilianus — heard the complaint even more often. And took it to heart.”.

narav i čestiti rod i odgoj ljudima da svladavaju svoje boli i da, premda sudbina često nadvladava vrlinu koja se čuva od zala, u nesrećama ne može joj oduzeti snagu da ih podnosi sa spokojnom razboritošću.”).

Seneka, *Consol. ad Marcia*, VI, 16, 3: *ex una tibi familia duas Cornelias dabo: primam Scipionis filiam, Gracchorum matrem. Duodecim illa partus totidem funeribus recognouit; et de ceteris facile est, quos nec editos nec amissos ciuitas sensit: Tiberium Gaiumque, quos etiam qui bonos uiros negauerit magnos fatebitur, et occisos uidit et insepultos. Consolantibus tamen miseramque dicentibus 'numquam' inquit 'non felicem me dicam, quae Gracchos peperit.*

(“U jednoj familiji ja mogu navesti dvije Kornelije, jednu kćerku Scipiona i majku Grakha, koja je prihvatila da je 12 svoje rođene djece sve njih pokopala. Nije to bilo tako teško učiniti u slučaju drugih, čija rođenja i smrti su bili nepoznati javnosti, ali ona je promatrala umorstvo i nepokopana tijela i Tiberija Grakha i Gaja Grakha, za koje čak i oni koji ih neće nazvati dobrim moraju priznati da su bili veliki ljudi. Ipak onima koji su pokušavali da je utješe i zvali je nesretnom, ona je odgovorila: “Ja nikada neću prestat i zovem sebe sretnom, zato što sam ja majka Grakha”).

Seneka u oba, citirana, podatka Korneliju predstavlja kao ultimativan primjer stoičke snage u najtežim emocionalnim stanjima i situacijama, koja ne gubi prisebnost i unutarnju energiju i koja smatra da djela njenih umorenih sinova nastavljaju da žive. I upravo radi te zadnje činjenice ona ne pada u očaj i besmisao, nego nastavlja da živi i bori se.

Plinije Stariji, *Naturalis historia*, XXXIV, 31: *exstant Catonis in censura vociferationes mulieribus statuas Romanis in provinciis poni; nec tamen potuit inhibere, quo minus Romae quoque ponerentur, sicuti Corneliae Gracchorum matri, quae fuit Africani prioris filia. sedens huic posita solesque sine ammento insignis in Metelli publica porticu, quae statua nunc est in Octaviae operibus.*

(“Još uvijek su sačuvane neke izjave Katona /Starijeg op. S.M./, za vrijeme njegove cenzure, protiv prakse podizanja statua žena u rimskim

provincijama. Ipak, on nije mogao čak spriječiti da ove statue budu podignute i u Rimu. Kornelija, npr., majka Grakha, i kćerka starijeg Scipiona Afrikanca. Ona je predstavljena u sjedećem položaju, i statua je značajna jer nema traka na cipelama. Ova statua, koja je ranije bila na javnom mjestu u Metelovom portiku,⁷³ je sada u Oktavijinim zgradama⁷⁴).

⁷³ Metelov portik je dao cc 146. god. p. n. e. izgraditi Kvint Cecilije Metel Makedonski (*Quintus Caecilius Metellus Macedonicus*, konzul 143. god. p. n. e.) u znak pobjede u IV. makedonskom ratu. Portik je izgrađen na Marsovom polju oko hramova Jupitera Statora (*Iupiter Stator*) i Junone (*Iuno Regina*). Nalazio se između *Circus Flaminius* i Marcelovog teatra. U portiku su se nalazili mnoga umjetnička djela (posebno konjaničke statue Pratitelja Aleksandra Makedonskog koje je izradio Lisip), koja su uključivala i ona koja je Metel zaplijenio dok je predvodio rimsko – italske trupe u ratovima u Makedoniji i Grčkoj. O Metelovom portiku v. Platner - Ashby, 1929:424; Richardson, 1992:315.

Λύσιππος (*Lysippos*), čuveni helenski skulptor iz IV. st. p. n. e.

⁷⁴ *Porticus Octaviae* je dala nakon 27. god. p. n. e. izgraditi Oktavija (*Octavia Minor*, živjela 69 – 11. god. p. n. e.), sestra prvoga princepsa Augusta. na mjestu gdje se ranije nalazio Metelov portik. Prvo je izgorio 80. god. p. n. e., pa ga je moguće dao obnoviti princeps Domicijan. Nakon drugoga požara, dali su ga 203. god. p. n. e. restaurirati princeps Septimije Sever i njegov sin Karakala. Ovaj portik je sadržavao veliki broj umjetničkih djela. Unutar ograđenog prostora, pored hramova Jupitera Statora i Junone nalazili su se Oktavijina Biblioteka podignuta u znak sjećanja na njenog sina Marcela (*Marcus Claudius Marcellus*, živio 42. – 23. god. p. n. e.) koji je preminuo kao mladić, Oktavijina kurija i *scholae*. Plinije Stariji cijeli ovaj kompleks naziva *Octaviae opera* ("Oktavijine zgrade"). v. Platner - Ashby, 1929:427; Richardson, 1992:59; 317 - 318.

Domicijan (24. X. 51. – 18. IX. 96. god. n. e.), vladao je od 14. IX. 81. do 18. IX. 96. god. n. e. Po rođenju pa do 69. god. n. e. se zvao *Titus Flavius Domitianus*, od 69. do preuzimanja princepske časti *Titus Flavius Caesar Domitianus*, a otada *Titus Flavius Caesar Domitianus Augustus*.

Septimije Sever (11. IV. 145. – 4. II. 211. god. n. e.) vladao je od 14. IV. 193. god. do 4. II. 211. god. n. e. Po rođenju se zvao *Lucius Septimius Severus*, a kao princeps *Caesar Lucius Septimius Severus Eusebes Pertinax Augustus*.

Karakala (4. IV. 188. – 8. IV. 217. god. n. e.), vladao je od 211. do 8. IV. 217. god. n. e. Od rođenja do 195. god. n. e. se zvao *Lucius Septimius Bassianus*, od 195. do 198. god. n. e. se zvao *Marcus Aurelius Antoninus Caesar*, od 198. do 211. god. n. e. zvao se *Caesar Marcus Aurelius Antoninus Augustus*. Kao princeps se zvao *Caesar Marcus Aurelius Severus Antoninus Pius Augustus*.

Od spomenika Korneliji Mlađoj koji spominje Plinije Stariji, moguće je da je sačuvana njegova baza (dimenzija 83 x 116 x 138 cm), koja se sa ispisanim tekstom nalazi se u Rimu.⁷⁵ Na njemu se može pročitati i sljedeći natpis (*CIL* VI, 10043 (p 3471, 3896, 4770, 4772) = *CIL* VI, 31610 = *CIL* I, p 201 = D 68 = InscrIt 13-03, 72 = ILLRP 336 = Veleia 2014-657 = AE 2004, 196 = EDCS-ID: EDCS 19200313 = EDR 113975 = EDR113976)⁷⁶:

OPVS•TISICRATIS // CORNELIA AFRICANI F / GRACCHORVM

Opus Tisicratis // Cornelia Africani f(ilia) / Gracchorum[mater]

Rad Tisikrata, Kornelija, kćerka Afrikanca, Grakha...⁷⁷

⁷⁵ Izvorno se nalazila na Via S. Angelo in Pescheria, portico di Ottavia. Danas se nalazi u Kapitolinskim muzejima.

⁷⁶ EDCS: http://db.edcs.eu/epigr/epi_einzel.php?s_sprache=en&p_belegstelle=CIL+06,%2010043 ; *CIL*: http://cil.bbaw.de/dateien/cil_read.php? ; EDR: http://www.edr-edr.it/edr_programmi/res_complex_comune.php?do=book&id_nr=EDR113975&partId=1 i http://www.edr-edr.it/edr_programmi/res_complex_comune.php?do=book&id_nr=EDR113976&partId=1 ; Sehlmeier, 1999:187

⁷⁷ O spomeniku v. Petrocelli, 2001: 61 – 64: “A statue was raised to Cornelia's honor. This was exceptional, considering that until the second century b.c., public recognition of women by means of statues was limited to the archaic period or connected with legendary events...This statue portrayed the matron sitting, wearing strapless sandals. It was first placed in the public portico of Metellus (built by Metellus Macedonicus around 146 b.c.) and was later moved to the *Porticus Octaviae* (the lavish complex of structures still standing today)....There are different theories concerning the dating of the statue. Some scholars who believe that political motives underlay this official recognition of Cornelia date this event to around 100 b.c., or even later, at a time when the populares once again dominated the political scene (Coarelli). Plutarch's use of the word "*hysteron*," however, does not exclude its having happened much earlier, even, according to some, while Cornelia was still living....Cornelia's statue, first set in the *Porticus Metelli* and later more prominently displayed in the *Porticus Octaviae*, was probably intended to immortalize her image as a supreme symbol of fertility, chastity, *univirate*, and maternal love for the edification of posterity. And, in fact, records of the erection of statues in honor of women indicate that the females concerned (for example, Clelia, Tanaquilla, Gaia

Taracia, Quinta Claudia) either had proved themselves particularly capable in the services they performed for the state or had embodied to perfection the canonical wifely virtues celebrated by tradition. This would have been perfectly in keeping with the moral climate of the Augustan period, when attempts were made to restore the wholesome values of long ago: family, marriage, procreation, and stern attitudes toward children and their education. Pliny must have seen Cornelia in this light, for he emphasizes her strapless sandals (*sine ammento*) and plain attire, inspired by the simplicity of the past. Could this statue also have been a warning to women, expressing rigorous opposition to luxury and lavish excess? Or is it another specific reference to her exceptional fecundity (Bettini 1988)? It is well known, in fact, that the ancients firmly believed that a woman giving birth should avoid contact with knots of any kind whatsoever. It was held that a knot represented an obstacle to the loosening and opening up of the pregnant body at the moment of giving birth. This explains the scrupulous care with which all forms of binding were avoided: fingers, arms and legs were not to be crossed, while belts and boot fastenings and even hair had to be worn loose. Can it be inferred from this that sandals without laces (*ammenta*) were a symbol of ability to procreate? We cannot say for certain how long the statue lasted. It may have been damaged in the fire of 80 b.c., or (as some scholars have tried to show) the statue itself, or a copy of it, may have still existed in the third century A.D.... In 1878 in the area of the *Porticus Octaviae* the base of a statue was found. It was wide enough to have been the pedestal for a bronze statue representing a seated figure. On the front two inscriptions appeared: *opus Tisicratis* (dating from the III century A.D.), and (dating from the Augustan en) *Cornelia Africani f Gracchorum*. This was probably the base of the statue described by Pliny. This finding poses many problems. We will not discuss the ones related to the inscription *opus Tisicratis* (does this suggest that the artist's signature had been recovered in the Severian period, or is it a false attribution, or an indication that the base had been used for another statue?). The letter forms of the other inscription (*CIL* 6.31610) date from the Augustan period, but there are obvious signs that a previous inscription had been removed. The later inscription may be a faithful copy of the original one, or may have modified it (Coarelli, basing his theory on Plutarch's account, suggests that it originally read *Cornelia Gracchorum*). Could this previously have been the pedestal of another statue (Kajava's unlikely suggestion)? We cannot answer these questions. What interests us here is the curious formula: *Cornelia Africani f. / Gracchorum*. In inscriptions relating to women it was customary to put the husband's name immediately after the father's name. Here *Gracchorum* alone (referring not to her husband but to her sons) without the word *mater* is unusual (we have no other record of similar inscriptions) and has led some to believe that the statue of Cornelia was only one of a group of statues dedicated to illustrious mothers (Lewis). This statue was a monument intended for the public, and it is extremely unlikely that its inscription would have been worded incorrectly or ambiguously. Cornelia was so famous that no one could have failed to recognize her, and the plural *Gracchorum* eliminates any ambiguity, as it can only

refer to her sons (Kajava). This inscription faithfully reflects the formula traditionally used to refer to Cornelia in the sources. Plutarch explains this by claiming that Cornelia owed her public prestige to being the daughter of Africanus and mother of the Gracchi. Pliny (who also claims that the statue represented "Cornelia daughter of Africanus and mother of the Gracchi"), mentions Cornelia as an example of exceptional fertility, along with Agrippina Major (*Nat. Hist.* 7.57) and refers to Cornelia only as "Gracchorum mater," while referring to Agrippina as "*Agrippina Germanici*," that is, wife of Germanicus (Agrippina Minor, mentioned in another context is cited as "the mother of Nero"). It was standard practice to use the husband's name to identify a married woman, for women could be identified only through their connections with men. This was the passport required for a woman's entry into history. Men, who were more visible, had to provide the point of reference for women. After her husband died and her sons were still boys, Cornelia was known as "Aemilianus's mother-in-law," as he was the most important male in the family at the time. In Cornelia's case, her sons' fame soon surpassed their father's (this is one reason why Sempronius Gracchus, a leading figure in his day, is less frequently mentioned by the sources). Once she had become a widow, she could be remembered only in connection with her prestigious paternal descent (in the inscription Scipio is in fact cited as "Africanus"), and in connection with her sons, major figures on the stage of history. In connection with the omission of the word "mater," the expression *mater Corneliae Gracchorum*, in Valerius Maximus 6.7.1, refers to Tertia Aemilia. Inserting another *mater* or *parentis* before the word *Gracchorum* would have been stylistically unacceptable (Lewis). It would be appropriate, in any case, at this point to explode the longstanding and popular theory that the expression *Gracchorum mater* never once appears in the whole of Latin literature. Also, Jerome's statement (*Commentarii in Sophoniam prophetam*, Prologus 655 Adriaen = PL 25.1337e) leaves no doubts: "*Corneliam Gracchorum id en, vestram, rota Romanae urbis turba miratur.*"

O spomeniku v. Dixon, 2007: 62: "As we have seen, her statue at Rome suffered as many vicissitudes as Cornelia herself had endured in her own lifetime. We do not know for certain whether the original statue survived until Augustan times or was erected then. Nor was it safe once installed in the splendid porticus Octaviae, appropriately flanked by Greek and Latin libraries, for two serious fires damaged the porticus over the next two centuries, in 80 and 191 CE. The surviving statue base bears the marks of fire and we cannot tell for certain whether her statue was restored in any sense in the Severan repairs of c.203. Most scholars accept that her seated statue as described by Pliny the elder was a type based on Pheidias' seated Aphrodite, which in turn influenced later portrayals of distinguished women. The type survives in one well-known statue which is often associated with Helena, mother of the fourth-century emperor Constantine".

Preuzeto sa:

http://www.edr-edr.it/edr_programmi/view_img.php?id_nr=113976

Spomenik Korneliji Mlađoj je postavljen nakon njene smrti, ali se precizan datum još uvijek ne može odrediti. Kada je riječ o ovom spomeniku, postavljaju se pitanja na čiju intenciju i prijedlog je spomenik podignut i da li je bio isplaćen javnim ili privatnim novcem. Pošto je originalno podignut na javnom mjestu u Metelovom portiku⁷⁸, moglo bi se tvrditi da je spomenik podignut javnim novcem. Potvrdu ovoj tezi daje i već citirani odjeljak (4) iz Plutarhovog

⁷⁸ *Porticus Metelli* je izgrađen 147. god. p. n. e., oko hrama Jupitera Statora i Junone. Za njihovo podizanje je bio zaslužan Kvinet Cecilije Metel Makedonski (*Q. Caecilius Metellus Macedonicus*). *Vell.* I, 11; II, 1; *Vitr.* III, 2, 5). Nalazili su se između Flaminijevog cirkusa i Marceloovog teatra i sadržavao je mnoga umjetničkadjela (*Plin. NH*, XXXIV, 31; XXXVI, 42). Metelov portik je kasnije uklonjen kako bi se napravio prostor za *Porticus Octaviae*.

životopisa Gaja Grakha u kojem se govori da je rimski narod “kasnije”, vjerojatno u smislu nakon njene smrti, podigao i brončani kip Kornelije sa natpisom “Kornelija, majka Grakha”. Da li bi to onda značilo da je spomenik podignut u nekom dobu kada su i u javnosti i u institucijama Republike bili osnaženi popularski elementi, možda u vrijeme kada je Gaj Marije obnašao svoje konzulate (107. i 104 – 100. god. p. n. e.), odnosno kada je on sa svojim proleterskim legijama nizao pobjede nad Jugurtom, Kimbrima i Teutonima a popularski političari snažili svoju poziciju u Republici i njenim institucijama u zadnjem desetljeću II. st. p. n. e.

Iako je brončani kip Kornelije nestao u povijesnim maglama narednih epoha, postament spomenika (sa natpisom) Korneliji Mlađoj je preživio turbulentna vremena stranačkih sukoba i tri građanska rata koja su za vrijeme Kasne Republike nanijele nepovratnu štetu rimskom republikanskom sustavu. Međutim, moguće je da su protivnici grakhovskog pokreta u kasnijim razdobljima možda modificirali posvetu na samoj bazi, na kojoj se ne može pročitati riječ “*mater*” pred riječi “*Gracchorum*”, čim su automatski više dali na značenju tome da je ona kćerka Scipiona Afrikanca Starijeg nego tome da je ona majka braće Grakh.⁷⁹

⁷⁹ Postoje i mišljenja da statua Korneliji uopće nije originalno postojala, nego da je riječ o zamjeni identiteta statue koja se nalazila u Metelovom portiku, i da je nakon što je ta statua znatno kasnije pripisana Korneliji dopisan i odgovarajući natpis. O ovoj tezi vidjeti opširno mišljenje M. B. Rollera (2012:59 - 63) : „I myself accept the "mistaken identity" thesis, but to justify this view requires a detailed discussion of the context. In 148 BCE the praetor Q. Caecilius Metals defeated the Macedonian royal pretender Andriscus, celebrated a triumph, and took the honorific cognomen Macedonicus. He brought a large quantity of booty back to Rome, including a spectacular masterwork by Lysippus, the so-called *turma Alexandri*—an enormous group of some 26 bronze equestrian figures, all apparently life-size, representing Alexander the Great and those of his companions who died in the battle of the Granicus. To provide a gallery and frame for this and other looted works of art, he erected in the Circus Flaminus an ample quadriporticus subsequently known as the

porticus Metelli. The portico enclosed a preexisting temple of Iuno Regina; a matching temple of Iuppiter Stator seems to have been erected at the same time as the portico, standing immediately adjacent to Imo and likewise enclosed by the portico. Velleius Paterculus (1.11.5) seems to imply that Metellus's temple of Iuppiter was the first public building made of marble in the city of Rome; he deems it an example of *magnificentia* and *luxuria*. The whole complex was probably completed by the late 140s BCE, and certainly by the 130s. Now, Cicero writes in his fourth Verrine oration, dating to 70 BCE, that one could go to the porticus Metelli (among a few other places) to see Greek sculpture of the kind and quality that Verres stole from Sicily for his purely private enjoyment. He mentions in particular a fine statue of Sappho that Verres removed from Syracuse (*Ver.* 2.4.126-27). This statement seems to imply that the portico contained a variety of Greek sculpture besides the *turma Alexandri*. Furthermore, the Elder Pliny mentions a number of Greek sculptures as being on display in the porticus Octaviae (*Nat.* 36.15, 22, 28-29, 35), which is the structure that succeeded the porticus Metelli on the same site. And Velleius says that, in his day, the *turma Alexandri* was likewise to be seen in the porticus Octaviae (1.11.3). Thus the *turma* was evidently carried over to the porticus Octaviae from the preceding porticus Metelli, and scholars generally assume that much of the Greek statuary mentioned by Pliny as standing in the porticus Octaviae was likewise already present in the earlier structure. Most of these works were probably looted from Macedonia, though some may have been purpose-made for this portico by Greek sculptors residing in Rome and working in Greek styles. The porticus Metelli, then, is the first context in which we must consider the seated bronze statue of Cornelia" on its Pentelic marble base. As we just saw, Pliny reports that it was originally installed in this portico, and in his day was in the "buildings of Octavia" (*Nat.* 34.31, quoted above). This suggests that it was a carryover, like the *turma Alexandri*. The surviving base is framed by mouldings executed in a style typical of the 2nd century BCE. This block of Greek marble was necessarily imported to Italy either before or after carving. The stone bears traces of an erased inscription near the top of the front face, just under the upper moulding—a typical location for 2nd century inscriptions, in contrast to the Augustan practice of centering the inscription on the stone's face (as seen in the extant Augustan inscription). We can only guess at the original inscription's contents. The seated posture of the bronze statue, meanwhile, may reflect any one of several attested Classical and Hellenistic types of seated female figure. The base's shape, and the position of the anchorings for the statue in its upper surface, best accommodate seated types known for the goddesses Demeter, Cybele, and Hera; the base's dimensions suggest that the female figure would have been slightly larger than life size. Now, Pliny reports that various images of goddesses stood in the porticus Octaviae (hence, probably, in the porticus Metelli): two statues of Iuno, one being the cult statue in the temple, and as many as four Venuses, all by different sculptors (*Plin. Nat.* 36.15, 35). Given the strong representation of goddess statues in this complex, as well as the types of female figure that could fit the surviving base, it seems not unlikely that the

Plutarh, *Moralia, Coniugalia praecepta*, 145F, obraća se savjetima mladenkama i mladoženjama:

τῆς Λεωνίδου γυναικὸς καὶ Τιμοκλείας τῆς Θεαγένους ἀδελφῆς καὶ Κλαυδίας τῆς παλαιᾶς, καὶ Κορνηλίας τῆς Σκιπίωνος καὶ ὅσαι ἐγένοντο θαυμασταὶ καὶ περιβόητοι, ταῦτα δ' ἔξεστι περικειμένην προῖκα καὶ κοσμουμένην αὐτοῖς ἐνδόξως ἅμα βιοῦν καὶ μακαρίως. εἰ γὰρ ἡ Σαπφὼ διὰ τὴν ἐν τοῖς μέλεσι καλλιγραφίαν ἐφρόνει τηλικούτον ὥστε γράψαι

statue of Cornelia "originally" represented a goddess. It was either made in Greece and looted by Metellus, or in Rome by Greek artists using Greek styles and marble to enhance the decoration of the new portico. In time, this statue came to be identified as Cornelia the mother of the Gracchi, in the monumentalized, legendary form that we saw was coming into focus in the course of the first century BCE. In the Augustan age the base was reinscribed—the older inscription having been erased at this time or earlier—to indicate the woman that the statue was now identified as representing. How such a misremembering and reidentifying comes about is not entirely clear, but is paralleled at Rome in the probable reconstrual of an archaic statue of a female divinity seated on a horse as the legendary heroine Cloelia. It is also conceivable that a statue not previously identified as Cornelia was simply appropriated and reinscribed under Augustus, thus creating a statue of her *ex nihilo* and thereby creating an exemplary model for Octavia and her own public statue (see below). Once identified as Cornelia, however, the statue was assumed to be honorific, and at this point the dynamics of exemplary discourse required an occasion for its erection and dedication. This is what Plutarch (or his source) provides, when he reports that the statue was Cornelia's reward from the people for successfully intervening with Gaius regarding Octavius. Modern scholars suggest other occasions for the erection of an honorific statue of Cornelia. But if the reconstruction just presented is correct, the statue was not "originally" of Cornelia or honorific at all, and resulted from no such occasion. Nor need we puzzle over when and why her statue was placed in the portico erected by Metellus Macedonicus, who was a great enemy of her sons. Instead, Plutarch's account of the occasion for the creation of this statue reveals something even more valuable than the "historical truth": it reveals what a Roman of the early empire imagined might be a suitable occasion for the erection of such a statue for a woman—or at least for this woman, the legendary Mother of the Gracchi. If Plutarch's account is historically false, its very falseness provides rich insight into the values, expectations, and assumptions about the relationship of monumentality, memory, and gender among Romans of the first two centuries CE. O pretpostavci „zamjene identiteta“ na navedenom spomeniku vidjeti i naredne stranice 64 – 80 citiranog djela M.B. Rollera.

(„Jer ne možete steći i staviti na sebe bisere ove bogate žene ili svilu od one strane žene a da ih ne kupite po visokoj cijeni, ali ukrase Teano⁸⁰, Kleobuline⁸¹, Gorgo⁸², supruge Leonide, Timokleje⁸³, sestre Teagena, Klaudije⁸⁴ od starine, Kornelije, kćerke Scipiona /Starijeg op. S.M./ i od svih drugih žena kojima se divilo i koje su se slavile, možete nositi na sebi bez cijene i ukrasivši sebe sa njima, možete živjeti život istaknutosti i sreće.“).

Plutarh, *Moralia, De mulierum virtutibus*, 243D: οὐδὲ Κορνηλία μεγαλόφρων ὥς Ὀλυμπίας.

(„...niti je Kornelija bila uzvišena i plemenita na način Olimpijade⁸⁵“.)

Klaudije Elijan, Πουκίλη Ἱστορία (*Varia Historia*), XIV, 45: γυναῖκας τῶν Ἑλλήνων ἐπαινοῦμεν Πηνελόπην Ἀλκίηστιν καὶ τὴν Πρωτεσίλεω, Ῥωμαίων Κορνηλίαν καὶ Πορκίαν καὶ Κεστιλίαν.

(“O izvjesnim ženama vrijednim hvale. Mi veličamo helenske žene: Penelopu, Alketis⁸⁶ i suprugu Protesilaja⁸⁷, od rimskih Korneliju, Porciju i Cestiliju⁸⁸.”).

⁸⁰ Θεανώ, po većinskom stajalištu antičke tradicije supruga čuvenog filozofa Pitagore (Πυθαγόρας; živio cc 570. – cc 510. god. p. n. e.).

⁸¹ Zvana i Eumetis, kćerka Kleobula (Κλεόβουλος ὁ Λίνδιος; VI. st. p. n. e.), helenskog pjesnika.

⁸² Γοργώ, spartanska kraljica i supruga kralja Leonide I. (Λεωνίδας Α΄, poginuo u Termopilskoj bitci 11. VIII. 480. god. p. n. e.)

⁸³ Τιμόκλεια, Tebanka koja se osvetila svome silovatelju iz vojske Aleksandra Makedonskog nakon što je njegova vojska zauzela Tebu 335. god. p. n. e. Njen brat Θεαγένης je poginuo u bitci kod Heroneje 338. god. p. n. e.

⁸⁴ *Claudia Quinta* (živjela u posljednjim decenijama III. i početkom II. st. p. n. e.), za koju se govorilo da je zaslužna da je brod sa crnim kamenom – meteoritom, simbolom i personifikacijom Velike majke bogova Kibe, izvučen jer se bio nasukao.

⁸⁵ Ὀλυμπίας, epirska princeza i majka Aleksandra Velikog.

⁸⁶ Ἀλκήστις, po grčkoj mitologiji, ona se žrtvovala za svoga supruga kralja Admeta (Ἄδμητος).

Harisije, I, p. 102 – 103 (Keil): *sed Gracchus, “suos parentes amat” cum dicit in significatione matris...et in alia epistula “tuus parens sum” ait, cum de se loqueretur.*

I kršćanski autori su zadržali blagorodnu ocjenu Kornelije koja potiče iz klasično-civilizacijske misli i tradicije.

Jeronim, *Adversus Iovinianum* I, 49: *Mulieris virtus proprie pudicitia est. Haec Lucretiam Bruto aequavit, nescias an et praetulerit, quoniam Brutus non posse servire a femina didicit. Haec aequavit Corneliam Graccho, haec Porciam alteri Bruto.*

(“Vrlina žene je, u posebnom smislu, čistoća. Upravo je to učinilo Lukreciju jednakom Brutu⁸⁹, ako ne i superiornijom, jer je Brut naučio od žene da je nemoguće biti rob. Upravo je zbog toga Kornelija bila pogodna za Grakha i Porcija za drugoga Bruta.”).

Jeronim, *Epistula*, 54, 4: *Cornelia vestra, pudicitiae simul et fecunditatis exemplar, Graccos suos se genuisse laetata est ?*

(“Da li je vaša sopstvena Kornelija, uzor čednosti i plodnosti, bila uzrok radosti što je bila majka Grakha?”).

Jeronim, *Commentarii in Sophoniam prophetam, Prologus* 655: *“Corneliam Gracchorum id est, vestram, tota Romanae urbis turba miratur”*

⁸⁷ Πρωτεσίλαος je bio prvi od ahajskih ratnika koji je poginuo u Trojanskom ratu. Njegova supruga po grčkoj mitologiji se zvala Laodameja (Λαοδάμεια).

⁸⁸ U izvorima nepoznata osoba pod ovim imenom. Moguće je da je riječ o greški prepisivača u manuskriptu i da se odnosilo na Kleliju (*Cloelia*), legendarnu Rimljanku iz vremena rata Republike sa kraljem Porsenom (cc 508. god. p. n. e.).

⁸⁹ *Lucius Iunius Brutus*, prvi ranorepublikanski pretor (509. god. p. n. e.) i osoba koja je vodila protumonarhijsku revoluciju i dovela do proglašenja Republike.

Orosije, V, 12, 9: *caput Gracchi excisum consuli adlatum est, corpus ad Corneliam matrem Misenum oppidum deuectum est. haec autem Cornelia, Africani maioris filia, Misenum, ut dixi, prioris filii morte secesserat.*

(“Glava /Gaja op. S.M./ Grakha, koja je bila odsječena, je bila donesena konzulu /Opimiju op. S.M./; njegovo tijelo je poslano majci Korneliji koja je živjela u gradu Misenumu. Ova Kornelija, kćerka velikoga Afrikanca, se povukla u Misenum, kao što sam rekao, nakon smrti njenoga starijeg sina /Tiberija op. S.M./”).

Od uobičajene tradicije predstavljanja Kornelije u literaturi, odstupaju samo njena spominjanja u pjesničkim djelima Marcijala i Juvenala.

Marcijal, XI, 104: *Uxor, vade foras aut moribus utere nostris: / non sum ego nec Curius nec Numa nec Tatius. / Me jucunda juvant tractae per pocula noctes: / tu properas pota surgere tristis aqua. / Tu tenebris gaudes: me ludere teste lucerna / et iuvat admissa rumpere luce latus. / Fascia te tunicaeque obscuraque pallia celant: / at mihi nulla satis nuda puella jacet. / basia me capiunt blandas imitata columbas: / 10 tu mihi das aviae qualia mane soles. / Nec motu dignaris opus nec voce juvare / nec digitis, tamquam tura merumque pares: / masturbabantur Phrygii post ostia servi, / Hectoreo quotiens sederat uxor equo, / 15 et quamvis Ithaco stertente pudica solebat / illic Penelope semper habere manum. / Pedicare negas: dabat hoc Cornelia Graccho, / Iulia Pompeio, Porcia, Brute, tibi; / dulcia Dardanio nondum miscente ministro / 20 pocula Juno fuit pro Ganymede Jovi. / Si te delectat gravitas, Lucretia toto / sis licet usque die: Laida nocte volo.*

(„Prihvati navike moje ili pak odlazi, ženo! / Nisam ti Kurije⁹⁰ ja, Numa⁹¹ ni Tacije⁹² strog!⁹³ / Meni se sviđaju noći uz vrč provedene i vino: / ti utažuješ

⁹⁰ *Manius Curius Dentatus*, konzul za mandatne periode mart 290. – mart 289. god. p. n. e., mart 275. – mart 274. god. p. n. e. i mart 274. – mart 273. god. p. n. e.

⁹¹ *Numa Pompilius*, legendarni drugi kralj Rima.

⁹² *Titus Tati*, legendarni kralj Sabinjana iz Kuresa, koji je nakon kratkoga, ali žestokoga rata ujedinio svoj narod sa Romulovim narodom u jedinstveni rimski narod Kvirita.

žed vodom, i napuštaš stol! / 5 Tebi je milija tama, a meni igra uz svijeću: / i kad svane već dan rado se zabavljam još! / Tebe steznici kriju, tunike, plaštevima mračni: / dovoljne nagosti pak nema po ukusu mom! / Ja bih poljubac kakvim golubice strasno se maze: / 10 poljubac kakav je tvoj baki za dobar je dan! / Ti mi ugodila ne bi ni kretnjom, ni glasom, ni prstom, / kao da ideš u hram, prinosiš vino i kad. / Rukom su tolili želju za vratima frigijski sluge / kad bi Andromaha⁹⁴ tu Hektora jašila svog. / 15 Premda bi tvrdim snom zahrkao itački vladar, / čedna Penelopa⁹⁵ svoj ondje je držala dlan. / Ne daš mi da te guzim ko Grakho Korneliju svoju, / Juliju⁹⁶ Pompej njen, suprugu Porciju⁹⁷ Brut! / Slatko dok vino još nije nalijevao dardanski sluga, / 20 Jupiteru ženin je guz bio Ganimedom⁹⁸ tad! / Ako te krepost veseli, tad slobodno čitavog dana / budi Lukrecija⁹⁹ ti: Laidu¹⁰⁰ želim za noć!“).

⁹³ I Tatije i Numa i Dentat su po rimskoj tradiciji i historiji bili oličenja drevnih rimskih vrлина, strogosti, kreposti i jednostavnosti, moralna suprotnost od onoga kako sebe predstavlja Marcijal, kao predstavnik ranoprincipatskog muškarca.

⁹⁴ Ἀνδρομάχη, supruga trojanskog princa Hektora (Ἕκτωρ).

⁹⁵ Πηνελόπεια, supruga itačkog kralja Odiseja (Ὀδυσσεύς, Ὀδυσσεύς).

⁹⁶ *Iulia Caesaris Filia*, kćerka Julija Cezara i četvrta po redu supruga Pompeja Velikog. *Cnaeus Pompeius Magnus*, konzul za 70., 55. i 52. god. p. n. e.

⁹⁷ *Porcia Catonis*, kćerka Katona Mlađeg Utičkog i druga supruga Marka Junija Bruta. *Marcus Porcius Cato Uticensis* (izvršio samoubistvo 46. god. p. n. e.), predstavnik optimatske frakcije i jedan od glavnih protivnika Julija Cezara. *Marcus Junius Brutus* (izvršio samoubistvo 42. god. p. n. e.), jedan od glavnih vođa *Liberatores*, grupe koja je izvršila atentat na Julija Cezara za martovskih 44. god. p. n. e.

⁹⁸ Γανυμήδης, mitski trojanski princ.

⁹⁹ *Lucretia*, po tradiciji kreposna suruga Tarkvinija Kolatina (*Lucius Tarquinius Collatinus*, prvi rimski ranorepublikanski pretor u 509. god. p. n. e.) koju je silovao princ Sekst Tarkvinije (*Sextus Tarquinius*; sin posljednjeg rimskog kralja Tarkvinija/ *Lucius Tarquinius Superbus*). Ovaj slučaj, posebice njeno samoubistvo, su poslužili kao glavni povod za izbijanje protumonarhijske revolucije u Rimu i proglašenja Republike.

¹⁰⁰ Laida iz Korinta (živjela u drugoj polovici V. st. p. n. e.), čuvena hetera ili kurtizana koja je smatrana tada za najljepšu ženu svijeta.

Juvenal, VI, 166 – 171: *quis feret uxorem cui constant omnia? malo, / malo Venustinam quam te, Cornelia, mater / Gracchorum, si cum magnis virtutibus adfers / grande supercilium et numeras in dote triumphos. / 170tolle tuum, precor, Hannibalem victumque Syphacem / in castris et cum tota Carthagine migra.*

(„Ko bi mogao da izdrži suprugu koja je sve to utjelovila? Radije bih / bolje rečeno imao Venustinu od tebe, Kornelija, o majko / Grakha, ako taj ponosni izraz mora da prati / tvoje teške vrline, ako su trijumfi dio tvoga miraza / 170 Poštedi nas od tvoga oca pobjeda nad Hanibalom, molim te, ili Sifaksa / pobjeđenog u taboru, nestani sada sa svom Scipionovom Kartaginom.“).

I Marcijal i Juvenal iznose slična stajališta odbijanja ranije kanonske forme rimske žene kao ponosne i plemenite, a čiji je glavni simbol bila upravo Kornelija Mlađa, u korist slobodnije žene i lascivnijih i opuštenijih ljubavno – seksualnih odnosa. I Juvenal i Marcijal pripadaju nekom sasvim drugom vremenskom i razvojnem dobu u odnosu na one povijesne periode rimskog civilizacijskog i općekulturološkog razvika kada nastajali obrasci kanoniziranja Kornelije kao oličenja vrline, snage, ponosa, intelekta, obrazovanja, odgovornosti i čednosti. dijeli ih više od 200 godina obilježenih dubokim transformacija euromediterranskog svijeta, helensko – rimske civilizacije i Rimske države. Moralno – vrijednosni konteksti nisu nikada zakovani, oni su promjenljivi i prilagođavani kontekstima svake povijesne epohe i samim tim povijesno determinizirani. Ono što je nekome moralno, vrijednosno prihvatljivo i potrebno ne mora značiti da će tako biti i u narednih 20, 30 ili 50 godina. Marcijalu i Juvenalu kao piscima kojima cijene i vole i žele frivolnost, lascivnost, emocionalnost i vatrenost i veću otvorenost smeta nesumnjivo ta Kornelijina kanoniziranost, posebice čednost koja im se čini kao brana u njihovoj uspješnosti ka ostvarivanju ljubavnih i seksualnih želja i uspješnosni u njima. I njihove podatke koje iznose o Korneliji treba

tumačiti samo u tome pjesničkom kontekstu *licentia poetica*, a nipošto kao historijske činjenice.¹⁰¹ Marcijal zato poručuje onoj kojoj je posvećen epigram XI, 104 da mu dozvoli da joj on radi ono što se radilo i ženama koje su upravo u tadašnjoj javnosti predstavljale simbole ženskih vrlina, dok Juvenal jednostavno figurativno poručuje toj simbolici Kornelije da nestane, jer mu smeta i jer mu se zato ne sviđa. Uz sve to, njih dvojica su izgleda željeli da kod svojih čitatelja i slušalaca izazovu i neku vrstu šoka, kada pročitaju te kanonske primjere ženskih vrlina u takvim kontekstima riječi i izraza.¹⁰²

Kornelija je u rimskoj javnosti nesumnjivo idealizirana u skoro svakom svome pogledu, od porijekla, te preko bračnih i majčinskih vrlina, obrazovanja i intelektualizma pa do svoje aktivne uloge u pozitivnoj i progresivnoj političkoj i socio-ekonomskoj agendi. Postala je historijski model i inspiracija, kao neka vrsta Rimljanke „staroga kova“ i savršene matrone zajedno u skupini onih velikih i muškaraca i žena koji su za rimski svijet, a kasnije i za sve njegove nasljednike (posebice na latinskom zapadu), postali onaj legendarni kanon uzoritosti i vrline. Slava, koja je transgeneracijska i transkulturološka, a izražena i preko umjetnosti, pretvorila je Korneliju u legendu čije samo ime odzvanja kao primjer supruge, majke, udovice, *mater dolorosa*, borca, vizionara i proznog pisca sa perfektnim stilom. Poradi svih ovih činjenica ona je bila poželjna

¹⁰¹ To tretiranje ovih pjesničkih figura kao navodno neke aluzije na određene historijske činjenice se uveliko, može se čak reći sa dozom pretjeranosti, analizira u djelu Beness – Hillard 2013. Svako pretjerivanje, pa i ono u analiziranju, je opasno i sigurno neće voditi ka procesu podudaranja historijske rekonstrukcije sa povijesnom istinom. Nekada su najtačnija objašnjenja upravo ona jednostavna i prosta, dok složena analiza često vodi u špekulaciju.

¹⁰² U tome su po svemu sudeći itekako uspjeli, jer i danas ovi njihovi stihovi imaju šokirajući efekt kod svih onih koji imaju imalo znanja o Korneliji.

figura i za klerikalne „moraliste“, i za apologete buržoaskog morala, i za intelektualce, i za urbanokulturnjake, i za marksiste, i za revolucionare svih mogućih opredjeljenja.

Skraćenice

AE	L'Année Épigraphique, Paris 1888-
CIL	<i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i>
D	H. Dessau, <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 3 Bände, Berlin 1892-1916
EDCS	Epigraphik-Datenbank Clauss / Slaby
EDR	Epigraphic Database Rome
ILLRP	A. Degrassi, <i>Inscriptiones Latinae Liberae Rei Publicae</i> , Florenz 2. Aufl. 1965.
InscrIt	<i>Inscriptiones Italiae</i> , Rom 1931-
LCL	The Loeb Classical Library, London: William Heinemann LTD - Cambridge Mass.: Harvard University Press
MH	MaticaHrvatska, Zagreb
MS	MaticaSrpska, Novi Sad
PWRE ¹⁰³	Paulys - Wissowa Real-Enzyklopädie der classischen altertumswissenschaft, Stuttgart

¹⁰³ Paulys - Wissowa Real-Enzyklopädie der classischen altertumswissenschaft ili Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft ili Pauly-Wissowa takođe i Pauly-Wissowa-Kroll (pored PWRE, skraćenice i P.-W. ili RE) je obimna i sveobuhvatna njemačka enciklopedija antičkog svijeta i helensko – rimske klasične civilizacije koja je izlazila od 1893. do 1978. god. PWRE je bila zamišljena kao potpuna dopuna i prerada ranijeg djela pod nazivom Real-Encyclopädie der classischen Alterthumswissenschaft in alphabetischer Ordnung (“Realna enciklopedija klasične nauke o starini uređena po alfabetskom redosledu”) čiji je autor bio August Fridrih Pauli (kojem se pridružilo još 17 autora) i koja je pokrenuta 1837. god., a nastavljena i nakon smrti Paulija (1845. god.) sve do 1852. god. Na osnovi

ovoga originalnog enciklopedijsko – leksikografskog djela započeo je Georg Visova sa izdavanjem svoje edicije, a nakon njega su taj posao nastavili Vilhelm Krol, Karl Mittelhaus, Konrat Cigler i Hans Gartner.

PWRE ima 66 tomova, 15 sveski dopuna i dva registra koji su objavljeni do 1980. god., dok je 1997. god. izašao konačni registar u dva dijela po alfabetskom redu i sistematiziran. Svaki članak u PWRE pisali su priznati stručnjaci za odgovarajuću oblast. Neki članci s obzirom na dužinu mogu se smatrati i manjim monografijama. Pojedini članci su bili izdati i samostalno.

Pored toga, od 1964. do 1975. god. je izlazilo skraćeno, modernizovano i svima dostupno izdanje — *Der Kleine Pauly Lexikon der Antike. Auf Grundlage von Pauly's Realenzyklopädie der classischen Altertumswissenschaft unter Mitwirkung zahlreicher Fachgelehrter herausgegeben von Konrat Ziegler, Walther Sontheimer und Hans Gärtner.* (tzv. „Mali Pauly“). Od 1996. izašlo je 12 tomova *Der Neue Pauly Enzyklopädie der Antike* (tzv. „Novi Pauly“), koji su prošireni sa tri toma historije recepcije i historije nauke, kao i jednom serijom dodataka. Osim antike Novi Pauly u svojim sadržajima bavi se i temama iz osnovne grčko-rimske civilizacije kao i staroorijentalnim kulturama i egipatskom kulturom kao i kulturama okolnih naroda i vizantistikom. U saglasnosti sa savremenim trendovima Novi Pauly više prati transformacije starovekovnog sveta u kasnoj antici i proširuje svoje posmatranje sve do godine 600. pa i dalje. Specifikum za projekat Novog Paulija je izdanje posebnih svezaka koje se odnose na historiju izučavanja antike i klasičnih civilizacija. Najpre je bilo u vidu izdavanje 12 tomova Leksikona antike, 3 toma ka recepciji antike i jedan registar. Umesto 16 tomova na kraju je izašlo 19. Svezak dopuna je izašao 2002. god., a daljih (6 zasada) su u pripremi. Od 2002. u izdavaštvu Brill izlazi i engleska verzija Novog Paulija.

Izdanja izvora/vrela

- Apijan 1879.: *Appiani, Historia Romana*, Ludovicus Mendelssohn, Lipsiae: Teubneri.
- Apijan 1899.: *Appian, The Foreign Wars, The Illyrian Wars*, <http://www.perseus.tufts.edu/>, bazirano na ed. Appian. *The Foreign Wars*. Horace White. New York. The Macmillan Company. 1899.
- Apijan 1912.: *Appian, Roman History, Volume I: Books 1-8.1*, Horace White, LCL.
- Apijan 1912.: *Appian, Roman History, Volume II: Books 8.2-12*, Horace White, LCL.
- Apijan 1913.: *Appian, Roman History, Volume III: The Civil Wars, Books 1-3.26*, Horace White, LCL.
- Apijan 1913.: *Appian, Roman History, Volume IV: The Civil Wars, Books 3.27-5*, Horace White, LCL.
- Apijan 1967.: *Apijan, Građanski ratovi*, Bogdan M. Stevanović, Beograd: Kultura.
- Aul Gelije 1927.: *Aulus Gellius, Attic Nights*, J. C. Rolfe, LCL.
- Ciceron, Govor protiv Lucija Kornelija Pisona.: *Ciceron, Govor protiv Lucija Kornelija Pisona*, www.thelatinlibrary.com i www.perseus.tufts.edu, bazirano na ed. *M. Tullius Cicero. The Orations of Marcus Tullius Cicero*, C. D. Yonge, B. A. London. George Bell & Sons, York Street, Covent Garden. 1891.

Ciceron, *Oratio de haruspicum responso*.: Ciceron, *Oratio de haruspicum responso* www.thelatinlibrary.com i www.perseus.tufts.edu, bazirano na ed. M. Tullius Cicero. M. Tulli Ciceronis Orationes: Recognovit brevique adnotatione critica instruxit Albertus Curtis Clark. Albert Clark. Oxonii. e Typographeo Clarendoniano. 1909. Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis.

Ciceron 1829.: *Marcus Tullius Cicero*, The Republic of Cicero, G. W. Featherstonhaugh, New York : G.& C. Carvill.

Ciceron 1840.: Middleton – Melmoth – Heberden, *The Life and Letters of Marcus Tullius Cicero*, London : Edward Moxon, Dover Street.

Ciceron 1853.: *Treatises of M. T. Cicero, The Nature of the Gods, On Divination, On Fate, On the Republic, On the Laws, And on Standing for the Consulship*, C.D. Yonge, London: Henry G. Bohn, York Street, Covent Garden.

Ciceron, 1891.: *The Orations of Marcus Tullius Cicero*, C. D. Yonge, London. George Bell & Sons.

Ciceron, 1903.: *The Orations of Marcus Tullius Cicero*, C. D. Yonge, London. George Bell & Sons.

Ciceron (Marko i Kvint) 1908 - 1909.: *The Letters of Cicero; the whole extant correspondence in chronological order, in four volumes*, Evelyn S. Shuckburgh. London. George Bell and Sons.

Ciceron 1913.: *On Duties*, Miller, Walter, LCL.

Ciceron 1914.: *On Ends*, Rackham, H., LCL.

- Cicero 1923.: *On Old Age. On Friendship. On Divination*, W. A. Falconer, LCL.
- Cicero 1923.: *Pro Archia. Post Reditum in Senatu. Post Reditum ad Quirites. De Domo Sua. De Haruspicum Responsis. Pro Plancio*, Watts, N. H., LCL.
- Cicero 1927.: *Tusculan Disputations*, King, J. E., LCL.
- Cicero 1927.: *Pro Lege Manilia. Pro Caecina. Pro Cluentio. Pro Rabirio Perduellionis Reo*, Hodge, H. Grose, LCL.
- Cicero 1928.: *The Verrine Orations, Volume I: Against Caecilius. Against Verres, Part 1; Part 2, Books 1-2*, Greenwood, L. H. G., LCL.
- Cicero 1928.: *On the Republic. On the Laws*, Clinton Walker Keyes, LCL.
- Cicero 1930.: *Pro Quintio. Pro Roscio Amerino. Pro Roscio Comoedo. On the Agrarian Law*, Freese, J. H., LCL.
- Cicero 1931.: *Pro Milone. In Pisonem. Pro Scauro. Pro Fonteio. Pro Rabirio Postumo. Pro Marcello. Pro Ligario. Pro Rege Deiotaro*, Watts, N. H., LCL.
- Cicero 1933.: *On the Nature of the Gods. Academics*, Rackham, H., LCL.
- Cicero 1935.: *Cicero, The Verrine Orations, Volume II: Against Verres, Part 2, Books 3-5*, Greenwood, L. H. G., LCL.
- Cicero 1939.: *Brutus. Orator*, G. L. Hendrickson - H. M. Hubbell, LCL.
- Cicero 1942.: *On the Orator: Book 3. On Fate. Stoic Paradoxes. On the Divisions of Oratory* H. Rackham, LCL.

- Ciceron 1948.: *On the Oratorbook 1 - 2*, E. W. Sutton - H. Rackham, LCL.
- Ciceron 1949.: *Cicero, On Invention. The Best Kind of Orator. Topics*, Hubbell, H. M., LCL.
- Ciceron 1954.: *Cicero, Rhetorica ad Herennium*, Caplan, Harry, LCL.
- Ciceron 1955.: Ciceron: *O dužnostima*, III, Vasilije Tomović, Beograd : Kultura.
- Ciceron 1958.: *Pro Caelio. De Provinciis Consularibus. Pro Balbo* R. Gardner, LCL.
- Ciceron 1958.: *Cicero, Pro Sestio. In Vatinius*, Gardner, R. LCL.
- Ciceron 1961.: *Cicero : De Re Publica, De Legibus*, Clinton Walker Keyes, LCL.
- Ciceron, 1976.: *Cicero, In Catilinam 1-4. Pro Murena. Pro Sulla. Pro Flacco*, Macdonald, C., LCL.
- Ciceron 1987.: *Ciceron, Filozofski spisi (Lelije ili razgovor o prijateljstvu, O starosti, O dužnostima, Scipionov san)*, Branko Gavella – Vasilije Tomović, MS.
- Ciceron 1998.: *Marko Tulije Ciceron, Beseda za Milona*, Vojin Nedeljković, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Ciceron 1998 -1999.: *Cicero, Letters*, D. R. Shackleton Bailey, LCL.
- Ciceron 1999.: *Cicero, Letters to Atticus, Volume I – IV*, D. R. Shackleton Bailey, LCL.
- Ciceron 2001.: *Cicero, Letters to Friends, Volume I – III*, D. R. Shackleton Bailey, LCL.

- Ciceron 2002.: *Marko Tulije Ciceron, O Govorniku*, MH.
- Ciceron 2002.: *Cicero, Letters to Quintus and Brutus. Letter Fragments. Letter to Octavian. Invectives. Handbook of Electioneering*, D. R. Shackleton Bailey, LCL.
- Ciceron 2004.: *Marko Tulije Ciceron, Besede*, Beograd: Mono & Manana.
- Ciceron 2004.: *Marko Tulije Ciceron, O Prijateljstvu*, Grigorije Lazić, Čigoja.
- Ciceron, 2009.: *Marko Tulije Ciceron, Pisma Atiku 1*, Jelena Savić, Milica Kisić, Noel Putnik, Fedon.
- Ciceron 2010.: *Cicero, Orations, Philippics 1-6*, D. R. Shackleton Bailey, LCL.
- Ciceron 2010.: *Cicero, Orations, Philippics 7-14*, D. R. Shackleton Bailey, LCL.
- Ciceron, 2013.: *Marko Tulije Ciceron, Pisma Atiku 2*, Goran Vidović, Jelena Savić, Dragana Dimitrijević, Fedon.
- Ciceron, 2013.: *Marko Tulije Ciceron, Druga Filipika protiv Marka Antonija, Boris Pendelj*, Fedon.
- Ciceron, 2016.: *Marko Tulije Ciceron, Pisma Atiku 3*, Tatjana Zdravković Stojanović, Anđelka Nastić, Fedon.
- Diodor 1933.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume I: Books 1-2.34*, C.H. Oldfather, LCL.
- Diodor 1935.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume II: Books 2.35-4.58*, C.H. Oldfather, LCL.

- Diodor 1939.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume III: Books 4.59-8*, C.H. Oldfather, LCL.
- Diodor 1946.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume IV: Books 9-12.40*, C.H. Oldfather, LCL.
- Diodor 1950.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume V: Books 12.41-13*, C.H. Oldfather, LCL.
- Diodor 1954.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume VI: Books 14-15.19*, C.H. Oldfather, LCL.
- Diodor 1952.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume VII: Books 15.20-16.65*, Sherman Charles L., LCL.
- Diodor 1963.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume VIII: Books 16.66-17*, Welles, C. Bradford, LCL.
- Diodor 1947.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume IX: Books 18-19.65*, C.H. Geer, Russel M., LCL.
- Diodor 1954.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume X: Books 19.66 - 20*, Geer, Russel M., LCL.
- Diodor 1957.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume XI: Fragments of Books 21 – 32*, Walton Francis R., LCL.
- Diodor 1967.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume XII: Fragments of Books 33 - 40*, Walton Francis R., LCL.
- Elijan Klaudije 1958.: *Aelian, On Animals, Volume I: Books 1-5*, A. F. Scholfield, LCL.
- Elijan Klaudije 1958.: *Aelian, On Animals, Volume II: Books 6-11*, A. F. Scholfield, LCL.
- Elijan Klaudije 1959.: *Aelian, On Animals, Volume III: Books 12-17*, A. F. Scholfield, LCL.

- Elijan Klaudije 1997.: *Aelian, Historical Miscellany*, Wilson, Nigel G., LCL.
- Harisije 1857.: *Grammatici latini*, ed. Heinrich Keil, Keil, Heinrich, Lipsiae: in aedibus B.G. Teubneri.
- Harisije 1998.: *Flavius Sosipater Charisius, Ars Grammatica, Bibliotheca Teubneriana*, ed. Karl Barwick, De Gruyter.
- Sv. Jeronim 1842.: *Sancti Eusebii Hieronymi Stridonensis Presbyteri Opera omnia 1*, D. Vallarsius - T. Maffeus, PL 22.
- Sv. Jeronim 1933.: *Jerome, Select Letters*, F. A. Wright, LCL.
- Sv. Jeronim 1958.: *Jerome's Commentary on Daniel*, Gleason L. Acher Jr, Grand Rapids 6, Michigan: Baker Book House.
- Sv. Jeronim 1990.: *Sveti Jeronim, Izabrane poslanice, I*, I. Marković - M. Križman - J. Bratulić (Svjedočanstva 15), Split: Književni krug.
- Sv. Jeronim 2005.: *The Chronicle of St. Jerome*, preuzet engleski prijevod sa internet stranice:
http://www.tertullian.org/fathers/jerome_chronicle_00_eintro.htm
- Sv. Jeronim 2006.: *Hieronymus Sanctus, Ecclesiae Patres Latini, De Ecclesiae Patribus Doctoribusque, Documenta Catholica omnia*,
http://www.documentacatholicaomnia.eu/20_40_0347-0420-Hieronymus_Sanctus.html
- Juvenal 2004.: *Juvenal and Persius*, Susanna Morton Braund, LCL.

- Kasije Dion 1914.: *Dio Cassius, Roman History, Volume I: Books 1 - 11*, Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL.
- Kasije Dion 1914.: *Dio Cassius, Roman History, Volume II: Books 12 - 35*, Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL.
- Kasije Dion 1914.: *Dio Cassius, Roman History, Volume III: Books 36 - 40*, Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL.
- Kasije Dion 1916.: *Dio Cassius, Roman History, Volume IV: Books 41 - 45*, Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL.
- Kasije Dion 1917.: *Dio Cassius, Roman History, Volume V: Books 46 - 50*, Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL.
- Kasije Dion 1917.: *Dio Cassius, Roman History, Volume VI: Books 51 - 55*, Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL.
- Kasije Dion 1924.: *Dio Cassius, Roman History, Volume VII: Books 56 - 60*, Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL.
- Kasije Dion 1925.: *Dio Cassius, Roman History, Volume VIII: Books 61 - 70*, Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL.
- Kasije Dion 1927.: *Dio Cassius, Roman History, Volume IX: Books 71 - 80*, Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL.
- Kvintilijan 2002.: *The Orator's Education, Volume I: Books 1-2*, Donald A. Russell, LCL.
- Kvintilijan 2002.: *The Orator's Education, Volume II: Books 3-5*, Donald A. Russell, LCL.
- Kvintilijan 2002.: *The Orator's Education, Volume III: Books 6-8*, Donald A. Russell, LCL.
- Kvintilijan 2002.: *The Orator's Education, Volume IV: Books 9-10*, Donald A. Russell, LCL.

- Kvintilijan 2002.: *The Orator's Education, Volume V: Books 11-12*, Donald A. Russell, LCL.
- Livije 1912.: *Livius, Ab urbe condita*, Canon Roberts, New York.
- Livije 1919.: *Livy, History of Rome, Volume I: Books 1-2*, Foster, B.O., LCL.
- Livije 1922.: *Livy, History of Rome, Volume II: Books 3-4*, Foster, B.O., LCL.
- Livije 1924.: *Livy, History of Rome, Volume III: Books 5-7*, Foster, B.O., LCL.
- Livije 1926.: *Livy, History of Rome, Volume IV: Books 8-10*, Foster, B.O., LCL.
- Livije 1929.: *Livy, History of Rome, Volume V: Books 21-22*, Foster, B.O., LCL.
- Livije 1940.: *Livy, History of Rome, Volume VI: Books 23-25*, Moore, Frank Gardner, LCL.
- Livije 1943.: *Livy, History of Rome, Volume VII: Books 26-27*, Moore, Frank Gardner, LCL.
- Livije 1949.: *Livy, History of Rome, Volume VIII: Books 28-30*, Moore, Frank Gardner, LCL.
- Livije 1935.: *Livy, History of Rome, Volume IX: Books 31-34*, Sage, Evan T., LCL.
- Livije 1935.: *Livy, History of Rome, Volume X: Books 35-37*, Sage, Evan T., LCL.
- Livije 1936.: *Livy, History of Rome, Volume XI: Books 38-39*, Sage, Evan T., LCL.

- Livije 1938.: *Livy, History of Rome, Volume XII: Books 40-42*, Sage, Evan T. - Schlesinger, Alfred C., LCL.
- Livije 1951.: *Livy, History of Rome, Volume XIII: Books 43-45*, Schlesinger, Alfred C., LCL.
- Livije 1959.: *Livy, History of Rome, Volume XIV: Summaries. Fragments. Julius Obsequens. General Index*, Schlesinger, Alfred C., LCL.
- Livije 1987.: *Livy XIV*, Alfred C. Schlesinger, LCL.
- Livije 1991.: *Istorija Rima od osnivanja Grada*, Miroslava Mirković, Beograd: Srpska književna zadruka.
- Livije 1995.: *Istorija Rima od osnivanja Grada, drugo petoknjižje*, Miroslava Mirković, Beograd: Srpska književna zadruka.
- Marcijal 1993.: *Martial, Epigrams*, D. R. Shackleton Bailey, LCL.
- Marcijal 1998.: *Marko Valerije Marcijal, Epigrami*, Marina Bricko, Zagreb: MH.
- Marcijal.: *Valerius Martialis, Epigrammator libri X, LXXVIII, stihovi I i V*, www.thelatinlibrary.com.
- Nepot 1929.: *Cornelius Nepos*, J. C. Rolfe, LCL.
- Nepot 1999.: *Kornelije Nepot, Iz knjige Kornelija Nepota o latinskim povjesnicima*, Josip Miklić, MH.
- Nepot 1999.: *Kornelije Nepot, O istaknutim vojskovođama stranih naroda*, Josip Miklić, MH.

- Nepot, Iz pisama Kornelije, majke Grakha.: Kornelije Nepot, *Verba ex epistula Corneliae Gracchorum matris ex eodem libro cornelii nepotis excerpta*, <http://www.thelatinlibrary.com/nepos/nepos.fragmenta.shtml>; <http://www.sas.upenn.edu/>
- Nevije 1936.: *Remains of Old Latin, Volume II, Livius Andronicus. Naevius. Pacuvius. Accius*, Eric Herbert Warmington, LCL.
- Orosije 1976.: *Historia adversus paganos*, Verona: Fondazione Lorenzo Valla/Arnoldo Mondadori.
- Orosije 1981.: *The Father of the Church, The Seven Books of History against the Pagans*, R. J. DeFerrari, The Catholic University of America Press.
- Orosije 2010.: *Orosius, The Seven Books of History against the Pagans*, A.T. Fear, Liverpool University Press.
- Plinije Stariji 1938.: *Natural History, Volume I: Books 1-2*, Rackham, H., LCL.
- Plinije Stariji 1942.: *Natural History, Volume II: Books 3-7*, Rackham, H., LCL.
- Plinije Stariji 1940.: *Natural History, Volume III: Books 8-11*, Rackham, H., LCL.
- Plinije Stariji 1945.: *Natural History, Volume IV: Books 12-16*, Rackham, H., LCL.
- Plinije Stariji 1950.: *Natural History, Volume V: Books 17-19*, Rackham, H., LCL.
- Plinije Stariji 1951.: *Natural History, Volume VI: Books 20-23*, Jones, W. H. S., LCL.

- Plinije Stariji 1956.: *Natural History, Volume VII: Books 24-27*, Jones, W. H. S., LCL.
- Plinije Stariji 1963.: *Natural History, Volume VIII: Books 28-32*, Jones, W. H. S., LCL.
- Plinije Stariji 1952.: *Natural History, Volume IX: Books 33-35*, Rackham, H., LCL.
- Plinije Stariji 1962.: *Natural History, Volume X: Books 36-37*, Eichholz, D. E., LCL.
- Plinije Stariji 1866.: *Naturalis historia*, Berlin: ed. Weidmannos
- Plinije Stariji 2004.: *Plinije Stariji, «Zemljopis starog svijeta»*, Uroš Pasini, Split: Književni krug.
- Plinije Stariji 2015.: *Plinije Stariji, Istorija prirode* (na osnovi *Pliny the Elder – Natural History: A Selection*, objavljeno u poznatoj biblioteci „Penguin Classics“, koje potpisuje profesor John Healy. Beograd: Dosije.
- Plutarh, 1914.: *Lives, Volume I: Theseus and Romulus. Lycurgus and Numa. Solon and Publicola*, Perrin, Bernadotte, LCL.
- Plutarh, 1914.: *Lives, Volume II: Themistocles and Camillus. Aristides and Cato Major. Cimon and Lucullus*, Perrin, Bernadotte, LCL.
- Plutarh, 1916.: *Lives, Volume III: Pericles and Fabius Maximus. Nicias and Crassus*, Perrin, Bernadotte, LCL.
- Plutarh, 1916.: *Lives, Volume IV: Alcibiades and Coriolanus. Lysander and Sulla*, Perrin, Bernadotte, LCL.

- Plutarh, 1917.: *Lives, Volume V: Agesilaus and Pompey. Pelopidas and Marcellus*, Perrin, Bernadotte, LCL.
- Plutarh, 1918.: *Lives, Volume VI: Dion and Brutus. Timoleon and Aemilius Paulus*, Perrin, Bernadotte, LCL.
- Plutarh, 1919.: *Lives, Volume VII: Demosthenes and Cicero. Alexander and Caesar*, Perrin, Bernadotte, LCL.
- Plutarh, 1919.: *Lives, Volume VIII: Sertorius and Eumenes. Phocion and Cato the Younger*, Perrin, Bernadotte, LCL.
- Plutarh, 1920.: *Lives, Volume IX: Demetrius and Antony. Pyrrhus and Gaius Marius*, Perrin, Bernadotte, LCL.
- Plutarh, 1921.: *Lives, Volume X: Agis and Cleomenes. Tiberius and Gaius Gracchus. Philopoemen and Flamininus*, Perrin, Bernadotte, LCL.
- Plutarh, 1926.: *Lives, Volume XI: Aratus. Artaxerxes. Galba. Otho. General Index*, Perrin, Bernadotte, LCL.
- Plutarh 1927.: *Moralia, Volume I: The Education of Children. How the Young Man Should Study Poetry. On Listening to Lectures. How to Tell a Flatterer from a Friend. How a Man May Become Aware of His Progress in Virtue*, Frank Cole Babbitt, LCL.
- Plutarh 1928.: *Moralia, Volume II: How to Profit by One's Enemies. On Having Many Friends. Chance. Virtue and Vice. Letter of Condolence to Apollonius. Advice About Keeping Well. Advice to Bride and Groom. The Dinner of the Seven Wise Men. Superstition*, Frank Cole Babbitt, LCL.

- Plutarh 1931.: *Moralia, Volume III: Sayings of Kings and Commanders. Sayings of Romans. Sayings of Spartans. The Ancient Customs of the Spartans. Sayings of Spartan Women. Bravery of Women*, Frank Cole Babbitt, LCL.
- Plutarh 1936.: *Moralia, Volume IV: Roman Questions. Greek Questions. Greek and Roman Parallel Stories. On the Fortune of the Romans. On the Fortune or the Virtue of Alexander. Were the Athenians More Famous in War or in Wisdom?*, Frank Cole Babbitt, LCL.
- Plutarh 1936.: *Moralia, Volume V: Isis and Osiris. The E at Delphi. The Oracles at Delphi No Longer Given in Verse. The Obsolescence of Oracles*, Frank Cole Babbitt, LCL.
- Plutarh 1939.: *Moralia, Volume VI: Can Virtue Be Taught? On Moral Virtue. On the Control of Anger. On Tranquility of Mind. On Brotherly Love. On Affection for Offspring. Whether Vice Be Sufficient to Cause Unhappiness. Whether the Affections of the Soul are Worse Than Those of the Body*, Helmbold, W. C., LCL.
- Plutarh 1959.: *Moralia, Volume VII: On Love of Wealth. On Compliancy. On Envy and Hate. On Praising Oneself Inoffensively. On the Delays of the Divine Vengeance. On Fate. On the Sign of Socrates. On Exile. Consolation to His Wife*, De Lacy, Phillip H. - Einarson, Benedict, LCL.
- Plutarh 1969.: *Moralia, Volume VIII: Table-talk, Books 1-6*, Clement, P. A. - Hoffleit, H. B., LCL.

- Plutarh 1961.: *Moralia, Volume IX: Table-Talk, Books 7-9. Dialogue on Love*, Minar, Edwin L. - Sandbach, F. H. - Helmbold, W. C., LCL.
- Plutarh 1936.: *Moralia, Volume X: Love Stories. That a Philosopher Ought to Converse Especially With Men in Power. To an Uneducated Ruler. Whether an Old Man Should Engage in Public Affairs. Precepts of Statecraft. On Monarchy, Democracy, and Oligarchy. That We Ought Not to Borrow. Lives*, Fowler, Harold North, LCL.
- Plutarh 1965.: *Moralia, Volume XI: On the Malice of Herodotus. Causes of Natural Phenomena*, Pearson, Lionel - Sandbach, F. H., LCL.
- Plutarh 1957.: *Moralia, Volume XII: Concerning the Face Which Appears in the Orb of the Moon. On the Principle of Cold. Whether Fire or Water Is More Useful. Whether Land or Sea Animals Are Cleverer. Beasts Are Rational. On the Eating of Flesh*, Cherniss, Harold - Helmbold, W. C., LCL.
- Plutarh 1976.: *Moralia, Volume XIII: Part 1: Platonic Essays*, Cherniss, Harold, LCL.
- Plutarh 1976.: *Moralia, Volume XIII: Part 2: Stoic Essays*, Cherniss, Harold, LCL.
- Plutarh 1967.: *Moralia, Volume XIV: That Epicurus Actually Makes a Pleasant Life Impossible. Reply to Colotes in Defence of the Other Philosophers. Is "Live Unknown" a Wise Precept? On Music*, Einarson, Benedict - De Lacy, Phillip H., LCL.

- Plutarh 1969.: *Moralia, Volume XV: Fragments*, Sandbach, F. H., LCL.
- Plutarh 2004.: *Moralia, Volume XVI: Index*, O'Neil, Edward N., LCL.
- Plutarh 1978.: *Plutarh, Slavni likovi antike II*, Miloš N. Đurić, MS.
- Plutarh 1988.: *Plutarh, Usporedni životopisi (I - III)*, Zdeslav Dukat, Zagreb: A. Cesarec.
- Polibije 1988.: *Polibije, Istorije*, Marijana Rici, MS.
- Polibije 2010.: *The Histories, Volume I: Books 1-2*, Paton, W. R., LCL.
- Polibije 2010.: *The Histories, Volume II: Books 3-4*, Paton, W. R., LCL.
- Polibije 2011.: *The Histories, Volume III: Books 5-8*, Paton, W. R., LCL.
- Polibije 2011.: *The Histories, Volume IV: Books 9-15*, Paton, W. R., LCL.
- Polibije 2012.: *The Histories, Volume V: Books 16-27*, Paton, W. R., LCL.
- Polibije 2012.: *The Histories, Volume VI: Books 28-39*, Paton, W. R., LCL.
- Pseudo - Kvintilijan 1905.: *Quintiliani quae feruntur Declamationes XIX maiores*, ed. Georgius Lehnert, Lipsiae: Teubneri.
- Pseudo - Kvintilijan 2006.: *Quintilian: The Lesser Declamations I*, D. R. Shackleton Bailey, LCL.

- Pseudo - Kvintilijan 2006.: *Quintilian: The Lesser Declamations II*, D. R. Shackleton Bailey, LCL.
- Scholia Bobiensia*¹⁰⁴ 1907.: *Scholia in Ciceronis orationes bobiensia*, Paul Hildebrant, Leipzig.
- Scholia Bobiensia* 1912.: *Ciceronis orationum scholiastae*, Thomas Stangl. Leipzig.
- Sekst Aurelije Viktor 1911.: *Sextus Aurelius Victor*, edd. F. Pichlmayr i R. Gruendel, Leipzig: Teubner.
- Sekst Aurelije Viktor 1961.: *Pseudo-Aurelius Victor, Epitome de Caesaribus*, Leipzig: edd. F. Pichlmayr i R. Gruendel.
- Sekst Aurelije Viktor 1973.: *Deeds of famous men (De viris illustribus)*, Walter K. Sherwin, Norman: University of Oklahoma Press.
- Sekst Aurelije Viktor 1984.: *Sextus Aurelius Victor: A Historiographical Study*, H.W. Bird, Francis Cairns Publications.
- Sekst Aurelije Viktor 2000.: *A Booklet About the Style of Life and the Manners of the Imperatores. Abbreviated from the Books of Sextus Aurelius Victor*. Thomas M. Banchich, Buffalo, New York: Canisius College.

¹⁰⁴ *Scholia Bobiensia* je komentar govora Cicerona. Ovaj dokument je sačuvan samo u palimpsestu koji je bio napisan u VII. st. u manastiru Bobbio u italijanskoj pokrajini Emilia – Romagna od strane anonimnog šolijarha. Sačuvan je samo dio komentara.

Sekst Aurelije Viktor ili Anonim 2004¹⁰⁵.: *ORIGO GENTIS ROMANAE. The Origin of the Roman Race*, Kyle Haniszewski - Lindsay Karas - Kevin Koch - Emily Parobek - Colin Pratt - Brian Serwicki, Buffalo, New York: Canisius College Translated Text.

Seneka, Apokolokintosis 1913.: *Satyricon. Apocolocyntosis*, Heseltine, Michael - Rouse, W. H. D., LCL.

Seneka, Epistule 1917.: *Epistles, Volume I: Epistles 1-65*, Richard M. Gummere, LCL.

Seneka, Epistule 1920.: *Epistles, Volume II: Epistles 66-92*, Richard M. Gummere, LCL.

Seneka, Epistule 1925.: *Epistles, Volume III: Epistles 93-124*, Richard M. Gummere, LCL.

Seneka 1928.: *Moral Essays, Volume I: De Providentia. De Constantia. De Ira. De Clementia*, John W. Basore, LCL.

Seneka 1932.: *Moral Essays, Volume II: De Consolatione ad Marciam. De Vita Beata. De Otio. De Tranquillitate Animi. De Brevitate Vitae. De Consolatione ad Polybium. De Consolatione ad Helviam*, John W. Basore, LCL.

¹⁰⁵ Djelo "Porijeklo rimskog naroda" se pripisivalo dugo Sekstu Aureliju Viktoru, međutim posljednja istraživanja sve više daju na vjerodostojnosti tezi da on ipak nije stvarni autor ovoga jednog vrlo zanimljivog sažetka o rimskim početcima. Djelo je nastalo vjerojatno u drugoj polovici IV. st. n. e. O tome v. Sekst Aurelije Viktor ili Anonim 2004: ii-iii, v.

- Seneka 1935.: *Moral Essays, Volume III: De Beneficiis*, John W. Basore, LCL.
- Seneka 1971.: *Natural Questions, Volume I: Books 1-3*, Thomas H. Corcoran, LCL.
- Seneka 1972.: *Natural Questions, Volume II: Books 4-7*, Thomas H. Corcoran, LCL.
- Seneka 1986.: *Seneca. The Apocolocyntosis*, Penguin Books.
- Seneka 1987.: *Lucije Anej Seneka, Pisma prijatelju*, Albin Vilhar, MS.
- Seneka 2002.: *Tragedies, Volume I: Hercules. Trojan Women. Phoenician Women. Medea. Phaedra*, John G. Fitch, LCL.
- Seneka 2004.: *Tragedies, Volume II: Oedipus. Agamemnon. Thyestes. Hercules on Oeta. Octavia*, John G. Fitch, LCL.
- Seneka, O kratkoći života, Odabrana pisma Luciliju, 2005.: *Seneka i Epiktet*, Zoran Peh, Nova Akropola, Zagreb.
- Seneka Stariji 1974.: *Declamations, Volume I: Controversiae, Books 1-6*, Michael Winterbottom, LCL.
- Seneka Stariji 1974.: *Declamations, Volume II: Controversiae, Books 7-10, Suasoriae. Fragments*, Michael Winterbottom, LCL.
- Silije Italik 1961.: *Silius Italicus, Punica, I – II*, J. D. Duff, LCL.
- Solin Gaj Julije 1895.: *C. Iulii Solini, Collectanea rerum memorabilium*, Berlin: Weidmannos.
- Tacit, Agrikola 1889.: *Tacit, Agrikola*, Milivoj Šrepel, Zagreb: MH.

- Tacit, Dijalog o govornicima 1914.: *Tacitus: Agricola. Germania. Dialogue on Oratory*, M. Hutton - W. Peterson, LCL.
- Tacit, Historije 1925; 1931.: *Tacitus, Histories*, Clifford H. Moore, LCL.
- Tacit, Anali, 1970.: *Tacit, Anali*, Jakov Kostović, MH.
- Tacit, Historije 1987.: Tacit, Historije, Josip Miklič, Zagreb: *Latina et Graeca*.
- Tacit, Germanija 2002.: *Tacit, Germanija*, Veselin Čajkanović, Beograd: Poligraf.
- Valerije Maksim 1888.: *Valerii Maximi Factorum et dictorum memorabilium libri novem cum Iulii Paridis et Ianuarii Nepotiani Epitomis*, ed. Carolus Kempf, Lipsiae: Teubneri.
- Valerije Maksim 2000.: *Valerius Maximus, Memorable Doings and Sayings, Volume I: Books 1-5*, D. R. Shackleton Bailey, LCL.
- Valerije Maksim 2000.: *Valerius Maximus, Memorable Doings and Sayings, Volume II: Books 6-9*, D. R. Shackleton Bailey, LCL.
- Valerije Maksim 2004.: *Memorable Deeds and Sayings: One Thousand Tales from Ancient Rome*, Henry John Walker, Hackett Publishing Company, Inc., Indianapolis/Cambridge.
- Velej Paterkul 1955.: *Velleius Paterculus, Compendium of Roman History*, Frederick W. Shipley, LCL.

Velej Paterkul 2006.: *Gaj Velej Paterkul, rimska povijest*, Josip Miklić, Zagreb: Latina & Graeca.

Vitruvije 1999.: *Vitruvije, Deset knjiga o arhitekturi*, Zagreb: Golden Marketing.

Vitruvije 2014.: *Vitruvije, Deset knjiga o arhitekturi*, Beograd: Orion Art.

Literatura

Beness J. Lea - Hillard, Tom 2013, Insulting Cornelia, Mother of the Gracchi. *Antichthon*, 47, 61-79.

Davis Chase, George, 1897, The Origin of Roman Praenomina, in *Harvard Studies in Classical Philology*, vol. VIII.

Dixon, Suzanne, 1985, Polybius on Roman Women and Property, *The American Journal of Philology*, Vol. 106, No. 2, The Johns Hopkins University Press, 147-170.

Dixon, Suzanne, 2007, *Cornelia. Mother of the Gracchi*, London – New York, Routledge.

Douma, J., 2011, *Cornelia, moeder van de Gracchen, het verraad van de Republiek (Cornelia, mother of the Gracchi, the Betrayal of the Republic)*, a historical novel, Arnhem: van Gruting Uitgeverij.

Fantham, Elaine - Foley, Helene Peet - Kampen, Natalie Boymel, 1994, *Women in the Classical World, Image and Text*, New York: Oxford University Press.

Hemelrijk, Emily, 1999, *Matrona Docta: Educated Women in the Roman Elite from Cornelia to Julia Domna*, London: Routledge.

Mesihović, Salmedin, 2011, *Revolucije stare Helade i Rimske Republike*, Sarajevo: Filozofski fakultet.

Mesihović, Salmedin, 2015, *ORBIS ROMANVS (Udžbenik za historiju klasične rimske civilizacije)*, Sarajevo.

Mesihović, Salmedin, 2015 A, Gaj Blossije i uloga stoičke filozofske misli na političku djelatnost plebejskog tribuna Tiberija Sempronija Grakha i nastanak popularske platforme i pokreta, *Centar za*

balkanološka ispitivanja, knjiga 44, Akademija nauka i umjetnosti BiH, 249 - 265.

Mesihović, Salmedin, 2016, *Liberalna frakcija rimskog nobiliteta – Gaj Lelije i Scipion Emilijan*, Sarajevo.

Mesihović, Salmedin, 2016 A, Aristonik i Država Sunca. I. dio, *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu, knjiga XIV - XIX*, 103 – 129.

Mesihović, Salmedin, 2017, Aristonik i Država Sunca. II. dio, *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu, knjiga XX*, 17 – 48.

Mesihović, Salmedin, 2017 A, *Geneza zla. Agrarna kriza: ekonomski i socijalni pad Republike*, Udruženje za proučavanje i promoviranje ilirskog naslijeđa i drevnih klasičnih civilizacija BATHINVS, Sarajevo.

Mesihović, Salmedin, 2017 B, *Liberalna frakcija rimskog nobiliteta – Gaj Lelije i Scipion Emilijan*, II (printano) izdanje, Udruženje za proučavanje i promoviranje ilirskog naslijeđa i drevnih klasičnih civilizacija BATHINVS, Sarajevo.

Mesihović, Salmedin, 2017 C, Helenističke protokomunističke utopističke ideje i filozofska učenja, Prilozi 46, Institut za historiju u Sarajevu, 13 – 52.

Mesihović, Salmedin, 2019, *Epizoda iz povijesti montiranih sudskih i političkih procesa. Progon braće Publija i Lucija Kornelija Scipiona*, S.O.R. Mentor, Sarajevo.

Mesihović, Salmedin, 2019 A, *Kraljevstvo pobunjenih robova*, S.O.R. Mentor, Sarajevo.

Mesihović, Salmedin, 2019 B, *Publije Mucije Skevola, jurista, historičar, revolucionar*, S.O.R. Mentor, Sarajevo.

Petrocelli, Corrado, 2001, Cornelia the Matron in *Roman Women* (ed. Augusto Frascchetti), translated by Linda Lappin, Chicago & London: The University of Chicago Press, 34 – 65.

Platner, Samuel Ball, 1904, *The Topography and Monuments of Ancient Rome*, Allyn and Bacon.

Platner, Samuel Ball – Ashby Thomas, 1929, *A Topographical Dictionary of Ancient Rome*, Oxford University Press.

Platner, Samuel Ball – Ashby Thomas, 2002, *A Topographical Dictionary of Ancient Rome*, Oxbow.

Richardson L., 1992, *A New Topographical Dictionary of Ancient Rome*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London.

Roller, Matthew B., 2012, Cornelia: on making one's name as mater Gracchorum, Johns Hopkins University. June 2012. Version.

Sehlmeyer, Markus, 1999, Stadtrömische Ehrenstatuen der republikanischen Zeit. Historizität und Kontext von Symbolen nobilitären Standesbewußtseins, *Historia. Einzelschriften; Heft 130*, Stuttgart: Steiner.

Smith, William,¹⁰⁶ 1849, *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology, Vol. I – III*, London: Taylor, Walton, and Maberly,

¹⁰⁶ William Smith (20. V. 1813. – 7. X. 1893. god.) je bio britanski leksikograf koji je najzaslužniji za objavljivanje niza epohalnih leksikografskih rječnika koji su se bavili baštinom klasične grčko – rimske civilizacije:

1. Prvo je 1842. god. objavljen „A Dictionary of Greek and Roman Antiquities“. Drugo veće i poboljšano izdanje je iz 1848, a i kasnije izlazio u editiranim izdanjima sve do 1890. Veći dio ovoga rječnika za grčke i rimske starine je sam William Smith napisao.
2. Zatim je 1849. slijedio „Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology“ u tri volumena. Ustvari ovo djelo je originalno objavljeno 1844. pod nešto drugačijim naslovom. Uz urednika W. Smitha u stvaranju

Upper Gower Street and Ivy Lane, Paternoster Row: John Murray, Albemarle Street.

Smith, William, 1854, *Dictionary of Greek and Roman Geography, Volume I*, London: Walton and Maberly, Upper Gower Street and Ivy Lane, Paternoster Row: John Murray, Albemarle Street.

Smith, William, 1857, *Dictionary of Greek and Roman Geography, Volume II*, London: Walton and Maberly, Upper Gower Street and Ivy Lane, Paternoster Row: John Murray, Albemarle Street.

Smith, William, 1859, *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, Boston: Little, Brown and Company.

Smith, William, 1867, *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology, Vol. I – III*, Boston: Little, Brown and Company.

ovoga rječnika grčke i rimske biografije i mitologije je učestvovalo još 35 autora (učenjaka klasične civilizacije) članaka, natuknica i definicija.

3. I na kraju „Dictionary of Greek and Roman Geography“. Prvi tom rječnika za grčku i rimsku geografiju je izašao 1854, a drugi tom 1857. god. Uz urednika W. Smitha u stvaranju ovoga rječnika grčke i rimske geografije je učestvovalo još 17 autora (učenjaka klasične civilizacije) članaka, natuknica i definicija.

Iako su na ovim leksikografskim rječnicima radili i mnogi drugi učenjaci, u bibliografiji, natuknicama u glavnom tekstu i fusnotama ovoga djela oni se navode kao Smith, W. godina izdanja, tom, broj stranice. Stvarni autor citiranog članka ili natuknice se uvijek nalazi u inicijalima na kraju članka u konkretno korištenim rječnicima. U slučaju da iza članka/natuknice nema inicijala autora, onda je članak/natuknica napisan od Editor/urednika = Smith, 1867:I, vi: „The Articles which have no initials attached to them are written by the Editor“.

William Smith je zaslužan i za objavljivanje nekoliko školskih rječnika, zatim seriju „Principia“ za učenje starogrčkog i latinskog jezika, „Student's Manuals of History and Literature“, „Latin–English Dictionary based upon the works of Forcellini and Freund“ (završeno 1855. god.), „Dictionary of the Bible“ (1860–1865), „Dictionary of Christian Antiquities“ (1875–1880), „Dictionary of Christian Biography“ (1877–1887), „The Atlas“ (1875).

Smith, William, 1870, *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, Boston: Little, Brown and Company.

Smith, William, 1875, *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, London: John Murray.

Smith, William, 1890, *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, London: John Murray.

Stockton, David, 1979, *The Gracchi*. Oxford: Clarendon Press.

Vivante, Bella, ed., 1999, *Women's Roles in Ancient Civilizations*. Westport: Greenwood Press.

Životopis

Salmedin Mesihović je rođen 5. IV. 1975. god., u Sarajevu gdje je završio osnovnu školu i gimnaziju. U akademskoj 1995/1996. god. upisuje studij historije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, na kojem je i diplomirao u oktobru 1999. god., na temu „Glasinačka kultura“. Od aprila 2000. god. zaposlen je na istom Odsjeku kao asistent. Poslijediplomski studij iz arheologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu upisao je krajem 2001. god., i magistrirao na temu «Problem kulturne i etničke zajednice Autarijata» 7. VI. 2004. god. u Zagrebu. Naredne 2005. god. nastavio je školovanje na jednogodišnjem doktorskom studiju iz stare povijesti na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Doktorirao je na temi «Dezitivati: kulturna i narodnosno-politička zajednica u Iliriku i osvajanja Oktavijanova doba» 30. I. 2007. god. u Zagrebu. U martu 2009. god. izabran je u zvanje docenta na oblast stari vijek na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta, a u septembru 2013. god. je izabran u zvanje vanrednog profesora za istu oblast. U zvanje redovnog profesora za nastavne predmete iz drevnih civilizacija, klasične civilizacije i ilirskih studija prof. dr. sc. Mesihović Salmedin je izabran 2. VII. 2019. god. Salmedin Mesihović je i duži vremenski period aktivan u društveno – političkom životu Bosne i Hercegovine.

U dosadašnjem naučno - istraživačkom radu Salmedin Mesihović je objavio 44 naučna rada, kao i sljedeće knjige:

1. ANTIQVI HOMINES BOSNAE.
2. Revolucije stare Helade i Rimske Republike.
3. Rimski vuk i ilirska zmija. Posljednja borba.
4. Progresivizam.

5. Popratna djela. Sabrani članci, opservacije, 34 komentara.
6. Zemlje antičkog Ilirika prije i poslije Milanskog edikta, koautorstvo.
7. Historija Autarijata.
8. PROCONSVLES, LEGATI ET PRAESIDES. Rimski namjesnici Ilirika, Gornjeg Ilirika i Dalmacije.
9. Ilirike.
10. ORBIS ROMANVS (Udžbenik za historiju klasične rimske civilizacije).
11. Filipike.
12. Historija Ilira, koautorstvo sa Amrom Šačić.
13. Helenske apoikije u Italiji i Siciliji.
14. Liberalna frakcija rimskog nobiliteta – Gaj Lelije i Scipion Emilijan.
15. Tito i mi – jučer, danas, sutra, koautorstvo.
16. Drugo izdanje knjige “Tito i mi – jučer, danas, sutra”, koautorstvo.
17. Helenske apoikije u Italiji i Siciliji”, II (printano) izdanje.
18. Liberalna frakcija rimskog nobiliteta – Gaj Lelije i Scipion Emilijan, II (printano) izdanje.
19. Geneza zla. Agrarna kriza: ekonomski i socijalni pad Republike.
20. Hrestomatija. *Origines*. Izbor iz izvorne građe o nastanku rimskog svijeta.
21. Bitka za Ilirik.
22. Kraljevstvo pobunjenih robova.

23. Epizoda iz povijesti montiranih sudskih i političkih procesa – Progon braće Publija i Lucija Kornelija Scipiona.
24. Publije Mucije Skevola – Jurista, revolucionar, historičar.
25. Preci u nama. Genetičko blago BiH.

